

AKADEEMIA

4. AASTAKÄIK 1992 NUMBER 1

-
- Mõtteid looduseadustest Charles Villmann
 Sokraatiline dialoog . . . James Murphy, Albert Einstein
 Täienduseks sokraatilisele dialoogile . . . Meelis Wiiret
 Pragmatism ja filosoofia Richard Rorty
 Lugu seitsmest sandist . . . Rabi Nachman Bratslavist
 Vaimulikud harjutused Ignacio de Loyola
 Jesuiitidest Tartus Vello Helk
 Hõimud hääbumas Ott Kurs
 Karjala kurbmäng Arvo Tuominen
 Masside mäss José Ortega y Gasset

Dokumente metsavendlustest

Kolleegium

Igor Černov, Tiit Hennoste, Ain Kaalep, Kaile Kasemaa, Madis Kõiv, Jaan Lepajõe, Aino Lukas, Juhan Peegel, Ain Raitviir, Hando Runnel, Peeter Tulviste, Arvo Valton, Kaljo Villako, Richard Villems

Toimetus

peatoimetaja	Ain Kaalep
tegevtoimetaja	Indrek Ude
<i>universalia</i>	Eduard Parhomenko
<i>humaniora</i>	Mart Orav
<i>socialia</i>	Jaan Isotamm
<i>naturalia</i>	Toomas Kiho
peatoimetaja asetäitja	Agu Tani
keeletoimetaja	Triin Kaalep
kunstiline toimetaja	Lea Malin
korrektor	Kristin Haljasorg
sekretär	Tiiu Jõgi
raamatupidaja	Piret Liinold

Postiaadress/Postal address:

Postimaja, postkast 80,
EE2400 Tartu, Eesti/Estland/Estonia

Toimetuse address:

Küütri 1, Tartu, Eesti

Telefonid:

31 373, 31 117

Arveldusarve nr 1345043 Tartu Kommertspangas

Account no. 99-42 149 169 for USD with Tartu Kommertspank, Tartu, through crediting the account no. 1345043-419 AKADEEMIA of Tartu Kommertspank with Svenska Handelsbanken, 106 70 Stockholm, Sweden

Akadeemia avaldab reklaami. Kõsige tingimusi toimetusest.

Trükkida antud 20. I 1992 Tartu Trükikojas, Tartu, Ulikooli 17/19. III. Trükiarv 6400. Tell. nr 220

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

4. AASTAKÄIK 1992 NUMBER 1

- Mõtteid looduseadustest
Charles Villmann 3
- Epiloog: Sokraatiline dialoog
James Murphy, Albert Einstein . 12
Tõlkinud Meelis Wiiret
- Täienduseks sokraatilisele dialoogile
Meelis Wiiret 23
- Pragmatism ja filosoofia. I
Richard Rorty 29
Tõlkinud Märt Väljataga
- Lugu seitsmest sandist
Rabi Nachman Bratslavist 58
Tõlkinud Uku Masing
- Vaimulikud harjutused
Ignacio de Loyola 84
Tõlkinud Maarja Kaplinski
- Jesuiitidest mineviku Tartus ja olevikus
Vello Helk 103
- Hõimud hääbumas: Karjalased Ida-Karjalas
Ott Kurs 120

Karjala kurbmäng	<i>Arvo Tuominen</i>	137
	<i>Tõlkinud Agu Tani</i>	
Dokumente metsavendlusest ja vastupanuliikumisest Eestis. IV		163
<i>Arvustus: Mis on Balti identiteet? Regional Identity under Soviet Rule: The Case of the Baltic States.</i> Eds. Dietrich André Loeber, V. Stanley Vardys, Laurence P. A. Kitching. (Publications of the Association for the Advancement of Baltic Studies 6.) Hackettstown, N. J., 1990.		
	<i>Toomas Karjahärm</i> . . .	171
Editorial note. Summaries		176
От редакции. Резюме		183
Toimetusele saadetud raamatud		188
Masside mäss. VI	<i>José Ortega y Gasset</i> . .	191
	<i>Tõlkinud Ruth Lias</i>	

MÕTTEID LOODUSSEADUSTEST

Charles Villmann

*Teaduse perpetuum mobile'ks
on kahtlus*

Loodusseadusi on meil võimalik tunnetada ja mõista ainult läbi inimese. Tal on selleks mõistus ja võime kasutada vastavat instrumentaariumi ning teha vajalike eksperimente ja neid interpreteerida. Saades looduselt informatsiooni, üldistab ta selle loodusseadusteks, mida ta rakendab enda kui universumi ühe hierarhilise struktuuriüksuse arengu teenistusse, olles seejuures ise omamoodi tagasisidemehhanismiks universumi üldises evolutsiooniprotsessis. Lühidalt — loodusseadused teaduse lõpp-produktina on justkui mõtestatud inimtegevuse (nii materiaalse kui vaimse) tehnoloogiline instrumentaarium.

Meie koduplaneeti ja kosmost võib vaadelda ühtse süsteemina, kus just elusaine seob ühte Maal toimuvad protsessid nende protsessidega, mis toimuvad kosmoses. Kosmose all mõistetakse siin Maaga kokkupuu-tuvat maailmaruumi ooa, maavälisist ruumi, mille ulatus pole aga määratud.

Maal on kosmilise, eeskätt Päikese energia arvel kogu planetaarse ajaloo jooksul aset leidnud geokeemiline tsükkel, mille käigus toimub pidev ainevahetus looduses, kusjuures hõlmatakse üha uusi primaarse aine (materie) masse. Tekkisid settekivimite lasundid, mis haarati

geoloogilistesse ja -keemilistesse protsessidesse. Niisugune grandioosne areng kogu planeedil sünnitas lõpuks ka inimese — mõistuse kandja, kes omakorda mitmekordselt kiirendas kõiki Maal toimuvaid protsesse. Luues inimese, “valis” loodus võimsa katalüsaatori enda arengu ning ühtlasi ka maailma tunnetamiseks. (Vt ka Moiseev 1990.)

Küsimus elu isetekkimisest (sünnist) Maal või siis tema introduktioonist siia kosmosest (laiemas tõlgenduses — teistest maailmadest) jäägu siinkohal lahtiseks.

Edasise huvides kooskõlastame mõningaid arusaamu teaduse metodoloogiat puudutavaist mõisteist ning küsimusist.

Kõigepealt objektiivsus ja subjektiivsus. Neid termineid on eri autorid mõistnud ja tõlgendanud erinevalt. Siin on kasutatud nende mõistete enam levinud, ühtlasi ka siinkirjutajale meeldivat tõlgendust.

Objektiivne on reaalne, objektiivset võivad põhimõtteliselt kontrollida kõik inivididid eksperimendiga (nt Newtoni mehaanika seadused, päikeseenergia osalemine klorofüllisünteesis, sõltuvus õppimise motivatsioonist ja hariduse tasustamise vahel).

Subjektiivne on kõik see, mis pole kontrollitav eksperimendi abil, seda saab hinnata üksnes individuaalselt, teiste inividide jaoks on see hindamisväline (näiteks mõnu-, valu-, ilu- ja maitseastingud; vrd ütlused “ilu on vaataja silmades”, “maitse üle ei vaielda” jt).

Jälgides ja mõtestades pidevalt suurenevat infotulva selle kõige avaramais mõõtmeis, tekib vajadus uue mõiste järele. Selleks võiks sobida termin *kvaasiobjektiivne*. See hõlmaks nähtusi, (1) mille katseline kontroll on küll põhimõtteliselt võimalik, kuid ülikeerukuse ja vajalike tehniliste võimaluste puudumise tõttu praegu teostamatu, (2) mis ei vasta meie tavaarusaamadele ja

triviaaltõdedele, mis pole mõistetavad, millel pole kohta antud aja üldkehtivas maailmapildis.

Paigutaksin niisuguste nähtuste ritta eelkõige mitmesugused parapsühholoogia, ufoloogia ja ekstrasensitiivsuse mõistevara kaudu tõlgendatavad fenomenid. Praeguste teadmiste piirides pole võimalik neile "kahtlasile" ilminguile enam-vähem rahuldavat ühest seletust leida. Puudub argumenteeritud alus niisuguste para-ilmingute absoluutseks jaatamiseks või eitamiseks. Seda muidugi juhul, kui tegemist on tõepoolest mingi senitundmatu nähtusega, aga mitte mingil juhul väljamõeldise või luuluga. Selliste paraprobleemide lahendamine nõuab aega ja asjalikku lähenemist, kahtlemist ja kontrolli, eelkõige aga teaduse argiarusaamade piiride ületamist ning siiski teaduse põhitõdedele truuks jäämist.

Loodusseaduse olemuse ja selle mõjuvälja (ulatus) lahtimõtestamisel on võimalik lähtuda ka printsiipest: loodus on evolutsioneeruv süsteem, mida kõige üldisemalt iseloomustavad muutlikkus, pärilikkus ja valik.

Muutlikkus, s.o igasugune stohhastilisus (stohhastiline protsess — juhuslik protsess, mis on põhimõtteliselt mingil määral prognoositav, nt normaaljaotus Browni liikumises) ja määramatus. Olgu ühtlasi märgitud, et juhuslikkus ja määramatus ei ole samased.

Muutlikkust põhjustavad mitmesugused protsessid, eluta looduses nt turbulents, bioloogilises elus mutagenees, ühiskonnas konfliktid.

Pärilikkuse all tuleb mõista tuleviku sõltuvust minevikust, s.t materia omadust ühtaegu muutuda ja säilida.

Valik, s.o võimalik käik paljude virtuaalsete hulgast. (Virtuaalne — võimalik, kuid toimimatu. Nt tegelik mehaaniline liikumine valitakse virtuaalsete hulgast Newtoni seadustega; või siis males, kus kõikidest võimalikest valitakse see käik, mis loob võimaluse eduks.)

Evolutsioon looduses (selle sõna kõige üldisemas tähenduses) toimub väga mitmekesiste mehhanismide ja protsesside vahendusel. *Mehhanismi* all me mõistame loogiliste seoste ja protseduuride kogumit, mis määrab arengu käigu ühes või teises evolutsioneerivas süsteemis. Seejuures tugineb mehhanism üldmõistena kolmele tegurile: muutlikkusele, pärilikkusele ja valikule. Mehhanisme, mis määravad oleku muutusi ja mis on välismõjurite reaktsiooniks, nimetatakse tagasisidemehhanismideks. Eristatakse negatiivset ja positiivset tagasisidet.

Negatiivne tagasiside püüab säilitada homöostaasi (sarnasust), s.t kompenseerib väliseid mõjutusi. Positiivne tagasiside halvendab süsteemi stabiilsust.

Tuleks veel märkida, et siinkohal käsitatakse ajakulgu ja evolutsiooni kui suunalisi protsesse, millele on omane pöördumatus. Seda võime vaadelda nähtusena, kus sarnasuse tõenäosus on null. Seega evolutsiooni käigu absoluutset kordumist ei toimu.

Neid mõttearendusi üldistades jõuame järeldusele, et looduseadused on reeglistik (eeskiri), mis piirab lõputut hulka materiaalsete süsteemide virtuaalseid võimalusi. (Vt ka Feynman 1965, 1968.)

Nagu lugeja võis märgata, on eelnevas arutluses tubli annus reduktsionismi, s.t püüdu üht või teist fenomeni seletada, lihtsamate nähtuste (mõistete) abil, mis toimuvad-toimivad materia "madalamal" organiseerituse tasemel, seega keerulise seletamist lihtsama abil. See on loomulik, sest reduktsioon kui mõttetegevuse vahend on oluline nii teaduse metodoloogias kui üldse intellektuaalses mõtlemises. Meie tavapärase maailmapildi seletamisel on niisugune võte kahtlemata efektiivne. Olukord võib muutuda tunduvalt keerulisemaks, kui püüda igapäeva mõistete abil mõtestada materia süvatasandil toimuvaid protsesse ja nähtusi. Ehk teisiti:

mida sügavamalt materiasse tungida, seda enam tuleb loobuda tavakeele kujunditest ja mõistetest, mis on pärit meeltega tajutavast maailmast.

Tuntud aatomifüüsika klassik Niels Bohr on sõnastanud komplementaarsusprintsipi, mis käsitleb vastandeid teineteise täiendajate, mitte välistajatena. Selle printsiipi lähtealuseks on kvantfüüsika avastus komplementaarsete vastandpaaride olemasolust. Üks tuntumaid neist on elementaarosakese asukoha ja tema liikumishulga (mv — mass \times kiirus) komplementaarne suhe: mida täpsemalt määrata osakese asukoht aegruumis, seda võimatum on määrata tema liikumishulga suurust. Ja vastupidi. Komplementaarne on ka aatomisisele maailmale omane laine—osakeste dualism, mis klassikalise füüsika seisukohalt on täiesti arusaamatu nähtus. Ja ometi ei saa aatomisiseid protsesse kirjeldada, kui ühel juhul ei vaadelda neid kui osakesi, teisel aga kui laineid, ehkki tegu on ühe ja sellesama objektiga. Sama kiirgusenergia esineb ühtedes katsetes osakestena, teistes lainena (valgus kui fotonite voog, valgus kui elektromagnetiline kiirgus).

Niels Bohr käsitles komplementaarselt ka mitmeid teisi vastandeid, näiteks väite loogilist selgust ja selle tõlevastavust. Kui hakatakse liialt rõhutama selgust, siis tõde ähmastub. Ehk teisisõnu: loogika abil ei ole võimalik haarata kogu tõde.

Mõtlemisainet pakub nn mittekorrektsete ülesannete analüüs (mittekorrektseks nimetatakse niisuguseid ülesandeid, kus juba väikseimgi kõrvalekalle ülesande lähteandmeis võib lahendeis anda väga suuri hälbeid), mis näitab, et mittepüsivad protsessid, mis tekitavad kaost ja korrapäratust, on materia loomulik olek, mille foonil aeg-ajalt erandnähtusena tekivad vähem või rohkem püsivad, meile meeleliselt tajutavad ning kätte-

saadavad materia oleku vormid, mida oleme võimelised fikseerima.

Mitmed autorid (nt Austria füüsik W. Thirring) väidavad, et materia olemasolu on vaid füüsikalise välja täiusliku seisundi häiritus antud väljapunktis. Väli eksisteerib aga kõikjal ja on kontiinuum, millel on katkendlik (graanuliline) struktuur alles siis, kui teda vaadelda osakestena. Newtonliku maailmapildi järgi on vaakum absoluutselt tühi, kvantfüüsika aga kõneleb pidevast osakeste tekkimisest ja kadumisest tühjuses. Seega oleks vaakum nagu mingi tõeliselt elav tühjus, mis pulseerib loomise ja kao lakkamatus rütmis.

Praegusaja füüsikas kehtib arusaam nelja põhilise interaktsiooni (vastumõju) olemasolust osakeste vahel, kusjuures vastasmõju vahendajaks peetakse omakorda nn virtuaalseid osakesi. (Vt ka Öiglane 1986.)

Esiteks elektromagnetiline interaktsioon laetud osakeste vahel — sellele tuginevad keemilised protsessid ning ka aatomite ja molekulide eksistents. Teiseks tugev interaktsioon, mis hoiab koos aatomituumi. Kolmandaks nõrk interaktsioon, mis avaldub vaid osakeste teatud liiki kokkupõrgetes ja lagunemisel (nt beetalagunemine). Neljandaks gravitatsiooniline interaktsioon, mis hoiab koos makromasse (planeete, tähti, galaktikaid).

Inimmõtte analüüsivale poolele on vastukaaluks tung sünteesida, s.t vajadus üldistuse, ühtse Suure Tõe teada-
saamise järele. See asjaolu on viinud füüsikud mõttele, et füüsikalise reaalsuse energiarikkamatel süvatasanditel hakkavad need neli interaktsiooni justkui "üheks saama". On hüpotees, mille järgi füüsikalise maailma kõige sügavamal, nn superenergia tasandil on ühinenud kõik neli interaktsiooni üheks üleüldiseks interaktsiooniks, mida on nimetatud ka "supergravitatsiooniks", "üleüldiseks ühendväljaks" (*unified field*). Sellelt kõige

sügavamalt tasandilt sündivatki hetkest hetkesse kõik meie reaalsuses olemasolev. (Vt ka Zeldovits 1990; Laurikainen 1985.)

Suure Paugu idee lähtealuseks ongi enne "loomisakti" eksisteerinud ühendväli kui maailma algenergia. Suur Pauk seega käivitas materiaalse maailma järjest suuremas ainelises (meile meeltega tajutavas) mitmekesisuses, aga ühtlasi ka järjest madalama füüsikalise energiaga evolutsiooniprotsessi. Järelikult võime maailma vaadelda kui lõputut eri tasandil vibreerivat energiat, millest inimene oma viie meelega tajub vaid ahtakest, väga piiratud osa.

Siinkohal on sobiv märkida, et matemaatiline aparaat võib esineda omamoodi kuuenda meelena, mis võimaldab vastu võtta, kirjeldada ja selgitada materia struktuuri mikroskoopilisi alusnähtusi. Niisuguse kuuenda meelena käibib mikromaailmas näiteks matematiseeritud kvantteooria. Eksperiment annab meile mõningaid üksikuid tugipunkte ja kontrollib üksikuid konkreetseid hüpoteese, aga matemaatiline teooria on suuteline mingil määral looma tervikpilti makromaailmast või selle mõnest osast. (Vt ka Vaarmann 1991.)

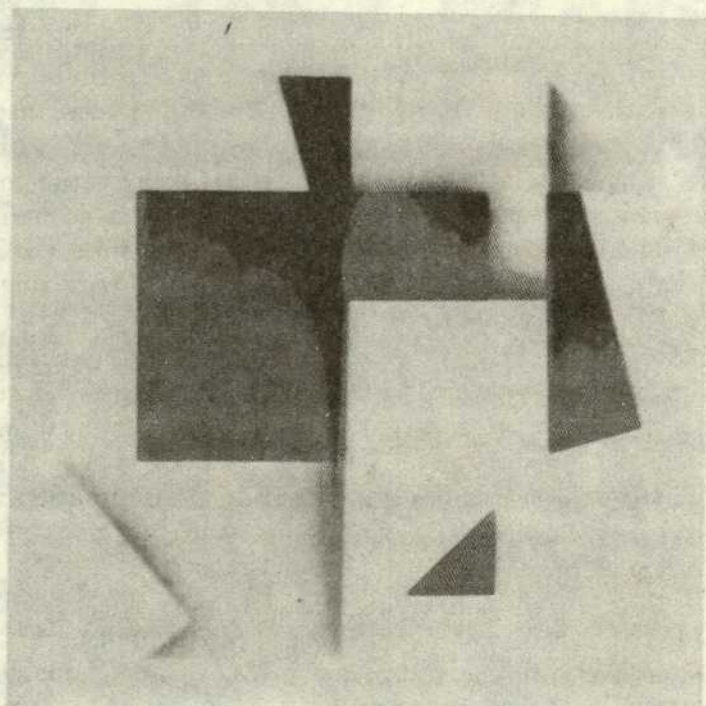
Eespool vaatlesime eksperimenti kui mingi nähtuse objektiivsuse hindamiseks vajalikku tingimust. See aga ei tähenda, et füüsikalisel eksperimendil oleks mingi absoluutne universaalne võime väljendada "viimset tõde". Tuleb ikkagi mõista, et füüsikaline eksperiment sõltub vaatejast (tema mõttemallidest) ning lõppude lõpuks taandub sellele, et kõik, mida me looduses vaatleme, on üksnes meie mõõtva ja lahterdava meele looming. Seega on meie maailmapilt ja selles maailmas valitsevad seaduspärasused, s.t loodusseadused valdavalt meie meelte saadus. See aga ei peaks üldsegi välistama võimalust, et Kõiksusele (maailma algenergiale) on omane mingi fataalselt universaalne käitumise reeglistik.

Kokkuvõtvalt — looduseadused võimaldavad inimõistusel tunda suhteid meid ümbritsevas reaalsuses ja ei midagi enam. Nad on suveräänselt ükskõiksed meie tunnete suhtes, ei anna meile iseene-
sest hingerahu ega õnne. Inimeste poolt avastatud loo-
duseaduste tunnustamine viimsete tõdedena ja nende
mõjuvälja absolutiseerimine kogu universumile (Kõik-
susele) on, vähemalt siinkirjutaja arvates, *reductio ad
absurdum*. (Vt ka Uus 1989, 1990.)

Ja ikkagi jääb mõistatuseks inimese osalus selles
(ülevas/ülbes?) Kõiksuses. Mõistus igatahes tõgub
üheselt omaks võtmast arusaama inimeksistentsi ees-
märgitust mõttetusest. Võib-olla saabub selgus alles
siis, kui meil tuleb seista silmitsi Suure Tundmatuga?

Kirjandus

- Feynman, Richard 1965. *The Character of Physical Law*. London: Cox and Wyman Ltd.
- Feynman 1968 = Фейнман Ричард. *Характер физических законов*. Москва: Мир
- Laurikainen, Kalervo Vihtori 1985. *Atomien tuolla puolen*. Mänttä
- Moiseev 1990 = Моисеев Н. *Человек и ноосфера*. Москва: Молодая гвардия
- Zeldovitch, Jakov 1990. *Minu universum*. Tallinn: Valgus
- Uus, U. 1989. Materialistlik vaimupimedus kui teaduse arengut pärsiv tegur. — *Tartu Tähetorni kalender 1990. aastaks. LXVI aastakäik*. Tallinn: Valgus, lk 29–54
- Uus, U. 1990. Teispool materialismi. — *Tartu Tähetorni kalender 1991. aastaks. LXVII aastakäik*. Tallinn: Valgus, lk 29–58
- Vaarmann, Otu 1991. Matemaatika osast ühiskonnas. — *Akadeemia*, nr 7, lk 1374–1392
- Õiglane, H. 1986. *Füüsika põhikonstandid ja eluta materia evolutsioon*. Tallinn: Eesti NSV Ühing "Teadus"

Avo Keerend
KAHEKSA VARIATSIONI RUUDULE. III.
(Värviline kõrgtrükk) 1986

EPILOOG

Sokraatiline dialoog

James Murphy, Albert Einstein

Tõlkinud Meelis Wiiret

Murphy: Võtsin koos meie sõbra Planckiga osa raamatu kirjutamisest, mis on pühendatud peamiselt põhjuslikkuse probleemile ja inimese tahtevabadusele.

Einstein: Ausalt öeldes ma ei taipa, mida peetakse silmas tahtevabadusest rääkides. Näiteks ma tunnen, et tahan seda või teist, kuid ma ei taipa üldse, mis seos on sellel tahtevabadusega. Ma tunnen, et tahan piipu suitsetada, ja ma suitsetan. Kuid mismoodi ma saan seda tegevust seostada vabaduse ideega? Mis on varjul piibusuitsetamissoovis? Teine soov? Schopenhauer ütles kunagi: "Inimene võib teha seda, mida tahab, kuid ta ei või tahta oma soovi kohaselt."

Murphy: Kuid füüsikas on praegu moes omistada midagi tahtetaolist isegi tavalistele anorgaanilises looduses toimuvatele protsessidele.

Einstein: See, millest te räägite, ei ole üksnes lihtsalt sisutu. See on mõttetus, mille vastu on vaja igati võidelda.

Epilogue: A Socratic Dialogue. — Max Planck. *Where is Science Going?* With the preface by Albert Einstein. Transl. and ed. by James Murphy. London, 1933, pp. 210–221.

Murphy: Teadlased nimetavad seda indeterminismiks.

Einstein: Indeterminism — see on täiesti loogikaväline mõiste. Mida nad mõtleavad indeterminismi all? Kui ma ütlen, et mingi radioaktiivse aatomi keskmine eluiga on nii ja niisugune, siis väljendab see kinnitus teatavat seaduspärasust. Kuid iseenesest see idee ei sisalda põhjuslikkuse ideed. Seda seaduspärasust me nimetame keskmiste arvude seaduseks, aga mitte igal sellisel seadusel ei pea olema mingit põhjuslikku sisu. Kui ma aga ütlen, et sellise aatomi keskmine eluiga on indetermineeritud selles mõttes, et ta ei ole põhjuslikult tingitud, siis olen öelnud mõttetuse. Ma võin öelda, et me kohtume teiega homme teataval ajahetkel. Kuid see ei tähenda üldsegi, et see ajahetk poleks determineeritud. Kas ma tulen või mitte, see ajahetk saabub ikkagi. Siin puutume kokku subjektiivse ja objektiivse maailma segunemisega. Kvantfüüsika indeterminism on subjektiivne indeterminism. Seda on vaja millegagi siduda, muidu ei ole indeterminismil mõtet. Kvantfüüsikas on indeterminism seotud meie võimega jälgida üksikuid aatomeid ja ennustada nende käitumist. Näide, et mingi rongi saabumine Berliini on indetermineeritud, on mõttetus, kui ei näidata, mille suhtes see on indetermineeritud. Kui rong üldse saabub Berliini, siis millestki on selle saabumise moment determineeritud. Nii on ka aatomite puhul.

Murphy: Mis mõttes te rakendate determinismi mõistet loodusele? Kas selles mõttes, et iga sündmus looduses on tingitud teisest sündmusest, mida me nime-tame põhjuseks?

Einstein: Ma ei tahaks püstitada küsimust selliselt. Elkõige ma arvan, et palju arusaamatusi, millega tuleb kokku puutuda kõikides põhjuslikkusega seotud probleemides, tekib sellest, et kuni viimase ajani oli moes

esitada põhjuslikkuse printsiip ainult esialgses sõnastuses. Kui Aristoteles ja skolastikud määratlesid, mida nad mõistavad põhjuslikkuse all, ei olnud teaduslikku objektiivse eksperimendi ideed veel olemas. Seepärast nad toimisid nii, et esitasid põhjuslikkuse metafüüsilise kontseptsiooni. Sama kehtib ka Kanti puhul. Newton nähtavasti oli teadlik, et selline põhjuslikkuse printsiibi teaduseelne formuleering võib talle kaasaegse füüsika jaoks osutuda ebapiisavaks. Ja Newton oli sunnitud tegema nende seaduste kirjeldamisega, mis juhivad looduses toimuvaid sündmusi, ning võtma oma sünteesi aluseks matemaatilised seadused. Ma olen veendunud, et looduses toimuvad sündmused alluvad mingile seadusele, mis seob neid palju täpsemalt ja sügavamalt, kui me praegu oskame arvata, rääkides, et üks sündmus on teisest põhjuseks. Sel juhul on meie kontseptsioon piiratud vaid sellega, mis toimub ühes ajaintervallis. See, mis konkreetsel juhul toimub, tuleb ilmsiks protsessist kui tervikust. Meetod, mille poole me praegusel ajal pöördume põhjuslikkuse printsiipi kasutades, on küllaltki tahumatu ja pealiskaudne. Me käitume nagu lapsed, kes ühe salmi põhjal hindavad tervet poemi, teadmata midagi tema rütmist; või nagu inimene, kes alustab klaveriõpinguid, olles võimeline tabama vaid mingisuguse ühe noodi seost talle vahetult eelneva või järgneva. Mingil määral võib selline lähenemisviis osutuda täiesti rahuldavaks (kui on tegemist väga lihtsate ning mõttelagedate teostega), ilmselt aga ei piisa sellest Bachi fuugade interpreteerimiseks. Kvantfüüsika on meid seadnud väga keeruliste probleemide ette ja et neist jagu saada, peame laiendama oma põhjuslikkuse kontseptsiooni.

Murphy: See osutub raskeks, sest teil ei tule tegelda mitte just moodsa küsimusega. Kui lubate, siis ma esitan väikese kõne. Ma ei räägi mitte sellepärast, et mulle meeldib ennast kuulata, kuigi ka see asjaolu ei mängi

loomulikult mitte viimast rolli. (Missugusele iirlasele ei meeldiks end kuulata?) Ma tahaksin teada teie reaktsiooni minu esinemisele.

Einstein: Loomulikult ma kuulan teid.

Murphy: Saatus või ettemääratus on aluseks kreeka draamale. Aga tollaegne draama oli vaid tegelikkust läbinisti irratsionaalselt peegeldava teadvuse väljendus, mis oli allutatud jäikadele kaanonitele. Kreeka draamas ei arutlenud tegelased mitte niisama nagu Shaw' näidendites. Tuletage meelde Atreuse tragöödiat, kus saatus — põhjuste ja tagajärgede vältimatu ahel — on see ainus niit, mille ümber keerleb kogu draama.

Einstein: Saatus või ettemääratus ja põhjuslikkuse printsiip — see ei ole üks ja seesama.

Murphy: Ma tean. Kuid teadlased elavad samas maailmas kus teisedki inimesed. Mõned teadlased käivad poliitilistel miitingutel ja teatris ning enamik nendest, keda ma tunnen, vähemasti siin, Saksamaal, jälgivad kirjandust. Nad ei saa vältida *keskkonda*, milles nad elavad. Kuid *keskkonda* iseloomustab praegusel ajal põhiliselt võitlus vabanemiseks maailma aheldanud põhjuslikest seostest.

Einstein: Kuid kas inimkond ei ole alati võidelnud põhjuslikest seostest vabanemise eest?

Murphy: Alati, kuid mitte sellisel määral nagu praegu. Igatahes ma kahtlen, kas poliitik suudab alati vaagida tagajärgi põhjuslikult seotud sündmuste reas, mille ta käivitab omaenese rumalusest. Ta on ise küllalt osav, et õigel ajal välja libiseda. Macbeth ei olnud poliitik ning just seepärast ta saigi kaotuse osaliseks. Ta mõistis, et tapmine ei saa tagajärgi ära hoida. Kuid ta ei mõelnud, kuidas tagajärgede köidikutest välja rabelda, kuni oli juba liiga hilja — just seepärast, et ta ei olnud poliitik. Mulle tundub, et praegusel ajal hakkavad inimesed tunnetama sündmuste järgnevuse väära-

matust. Nad hakkavad tunnetama seda, mida juba ammu rääkis neile Bernard Shaw oma näidendis "Caesar ja Kleopatra" (loomulikult ütles ta seda varemgi lugematuid kordi). Te mäletate Caesari sõnu pöördumisel Egiptuse kuninganna poole pärast seda, kui tema käsu kohaselt oli hukatud Photinus, olgugi et Caesar oli talle garanteerinud puutumatus.

"Kas kuuled? Need, kes seal vastu sinu väravat lõhuvad, usuvad samuti kättemaksusse ja pussitamisse. Sina tapsid nende juhi; on ainult õiglase, et nemad tapaksid sinu. Kui kahtled selles, küsi oma siinselt neljalt nõuandjalt. Ja kas ei tapa mina neid sama õigluse nimel nende kuninganna mõrvamise eest, ja kas ei tapeta mind omakorda nende kaasmaalaste poolt kui sissetungijat nende isamaale? Ja mis jääb Roomal muud üle kui tappa need tapjad, et näidata maailmale, kuidas Rooma kätte maksab oma poegade ja oma au eest! Ja nõnda, kuni ajaloo lõpuni, mõrv sünnitab mõrva, ikka õigluse, au ja rahu nimel, kuni jumalad ükskord verest tüdinevad ning uue inimsoo loovad, kes suudab mõista."¹

Praegusel ajal ei hakka inimesed seda kohutavat tõde mõistma mitte sellepärast, et nad tunnetaksid "veri vere eest"-printsipi, vaid seepärast, et nad näevad, et röövides oma naabrit, röövite iseennast. Niisamuti nagu põhimõtet "veri vere eest", rakendatakse ka printsipi "röövimine röövimise eest". Niinimetatud võitjad röövisid maailmasõdades võidetuid. Nüüd nad teavad, et võidetuid röövides röövivad nad iseennast. Sest nüüd ongi saanud üldine viletsus. Nüüd on hakanud seda mõistma paljud, kuid neil ei jätku mehisust tõele silma vaadata, ja nagu Macbethki laskuvad nad ennustustesse. Macbethile ennustasid nõiad, kellel oli võlukatel. Kahjuks on teadus antud juhul üheks komponendiks, mis

¹Tõlkinud H. Allikas. Vt G. B. Shaw. *Näidendid*. Tallinn, 1972, lk 86. *Toim.*

on sellesse katlasse visatud, et anda inimestele soovitud imerohtu. Selle asemel et julgelt tunnistada eksisteerivat korralagedust, tragöödiaid, kuritegusid, püüab igaüks tõestada oma süütust ja leida alibi, mis aitaks pääseda vastutusest omaenese tegude tagajärgede eest. Heitke pilk nälgijate rodule, kes iga päev tulevad teie uksele, paludes tükikest leiba. Need täies elujõus inimesed ihkavad kasutada inimese õigust tööle. Te võite neid näha Londoni tänavatel, nende rinda kaunistavad medalid vapruse eest, kuid nad on sunnitud paluma tükki leiba. Täpselt sama sünnib ka New Yorkis, Chicagos, Roomas ja Torinos. See, kes on end mugavalt pehmes tugitoolis sisse seadnud, ütleb: "Meid see ei puuduta." Ta ütleb nii, sest teab, et just teda see puudutabki. Seejärel võtab ta kätte populaarteadusliku füüsikaraamatu ning ohkab rahuldatult, kui talle öeldakse, et sellist asja nagu põhjuslikkuse seadus pole olemas.

Mida on siis vaja? See on ju teadus, aga teadus praegusel ajal — see on religiooni teisik. Just väga suurt isiklikku mugavust hindav kodanlus soodustas institutide ja laboratooriumide loomist. Ja mis te ka räägiksite — teadlased ei oleks inimesed, kui nad ei jagaks neid vaateid, kasvõi alateadvuseski.

Einstein: Einoh, niimoodi ei saa öelda.

Murphy: Miks mitte? Saab täitsa. Mõelge kasuahnetele teie enda maalitud pildis teaduse templist, nemad löid sellest ju suurima osa. Te ise tunnistasite, et inglise rolli sobiksid vaid vähesed. Ma kaldun arvama, et kaasaaja teaduses toimuv võitlus on õigupoolest katse mitte lubada tavalist kainet mõistust ta enda loodud mõtlemisskeemidesse. See meenutab väga seda võitlust, mida kunagi pidasid teoloogid. Kuid renessansiajal allusid nad aja käsule ja tõid oma teadusse sellele võõrad ideed ja meetodid, mis lõppude lõpuks viis teoloogia kriisini.

Skolastika langus algas sellest ajast, kui filosoofi-

de ja teoloogide ümber hakkasid lõomama hulkade kiired. Meenutage, missuguse rüseluse korraldasid profaanid Pariisis, kui järgisid Abélard'i; on aga selge, et nad ei võinud mõista tema arutluste originaalsust. Tema langemise põhjustasid palju suuremal määral rahvahulga meelitudes kui kellegi salasepitsused. Ta poleks olnud inimene, kui ta ise ei oleks hakanud mõtlema oma teadusest, ja ta andis tõepoolest sellele kiusatusele järele. Ma olen kindel, et ka praegusel ajal on paljud teadlased sellises olukorras. Mõned nende suurepäraseid slikerdused meenutavad skolastika langusaja sofistlikke kavalsusi.

Vanaaja filosoofid ja teoloogid tunnetasid seda ohtu ning püüdsid seda vältida. Nad löid teadlaste korporatsiooni, kuhu pääsesid vaid pühendatud. Praegusel ajal me näeme samasuguseid piiranguid ka teistes kultuurivaldkondades. Katoliku kirik säilitab targalt oma rituaalide välist külge ning peab jumalateenistusi keeles, millest lihtrahvas aru ei saa. Sotsioloogidel ja finantsistidel on oma, kõrvalistele isikutele mõistetamatu žargoon. Niiviisi toetatakse ka seaduse ülevust. Arsti elukutse kaotaks oma oreooli, kui haigusi ei kirjeldataks ning ravimeid ei kirjutataks välja ladina keeles. Kuid kõik see ei ole eriti tähtis, sest need teadused, kunstid või ametid ei ole eluga sedavõrd seotud kui füüsika. Füüsikal on praegusel ajal tähtsaim roll ning nähtavasti sellepärast ta kannatabki.

Einstein: Kuid ma ei tea midagi, millele oleks sobivam tulisemalt vastu vaielda kui ideele "teadus teadlastele". See on niisama halb kui kunst kunstnikele ja usk preestritele. Muidugi mõista on teie ütlemises kübeke tõtt. Ma olen veendunud, et praegusel ajal levinud mood füüsika aksioome inimeste elule rakendada on täiesti vale ja väärib teatavat hukkamõistu. Ma arvan, et füüsikas käsitletav põhjuslikkuse probleem ei ole teaduses uus nähtus. Meetodit, mida kasutatakse

kvantfüüsikas, tuleb kasutada ka bioloogias, sest bioloogilisi protsesse ei saa looduses jälgida sellisel määral, et avalduksid nende seosed. Sel põhjusel peavad bioloogiaseadused olema statistilist laadi. Ma ei mõista, miks oli vaja tõsta sellist lärmi, kui selgus, et kaasaja füüsikas tuleb põhjuslikkuse printsiibile peale panna teatavad piirangud. Selline olukord ei ole üldsegi mitte uus.

Murphy: Loomulikult ei tekitaks see mingit uut olukorda, kuid bioloogia ei ole praegu eluliselt nii tähtis kui füüsika. Inimesi ei huvita eriti, kas me pärineme ahvist või mitte. Sellest võivad huvituda vaid mõned loomaarmastajad ja needki leiavad, et ahvid on liialt kõrgel arenguastmel, et olla inimese eellasteks. Laiemal auditooriumil ei ole bioloogia vastu nii suurt huvi nagu Darwini ja Huxley aegadel. Huvide raskuskese on nihkunud füüsikasse. Just seepärast reageerib publik igale uuele ideele füüsikas omal moel.

Einstein: Ma olen täiesti nõus meie sõbra Planckiga ning jagan tema seisukohta nendes küsimustes, kuid te mäletate arvatavasti ka ise, mida Planck on öelnud ja kirjutanud. Ta leiab, et praeguses olukorras ei saa aatomifüüsikas seesmistele protsessidele rakendada põhjuslikkuse printsiipi, kuid astub otsustavalt vastu teesile, mille järgi selle printsiibi rakendamatuses tuleneb põhjuslikkuse puudumine välises maailmas. Planck ise ei ütle selle kohta midagi konkreetset. Ta väljendab vaid oma vastuseisu väidetele, mida kangekaelselt esitavad mõned kvantfüüsika poolehoidjad. Selles olen ma temaga täiesti päri. Kui te aga räägite inimestest, kes arutlevad sellistest asjadest nagu tahtevabadus looduses, siis on mul raske leida sobivat vastust. See idee on enesestmõista absurdne.

Murphy: Aga te olete ju sellega nõus, et füüsika ei anna mingisugust alust seadusetult kasutada seda, mida

võib lihtsuse mõttes nimetada Heisenbergi määramatuse printsiibiks.

Einstein: Olen nõus.

Murphy: Kuid te teate, et mõned väga kõrgetel kohadel ja hästi tuntud inglise füüsikud võtsid tegusalt osa nende ideede levitamisest, mida teie nimetate põhjendamatuks järeldusteks.

Einstein: Tuleb eristada füüsikut kirjanikust sellistel juhtudel, kui nendes ametites esineb üks ja sama isik. Inglismaal on suur inglise kirjandus ja range stiilihoiak.

Murphy: Kirjanduses hoitakse elus vihkamist tõe vastu, selle *amor intellectualis*'e vastu, mis on teadlaste kirk. Inglise teadlane, andudes oma literatuursetele meelelahutustele, muudab nähtavasti nii oskuslikult oma värvi, et teda on niisama raske märgata nagu putukat puulehel.

Einstein: Ma pean silmas seda, et esinedes populaarteaduslike raamatute autoritena, lubavad mõned inglise teadlased enesele ebaloogilisust ja romantilist meelestatust, teadustöös tegutsevad nad aga kui mõtlejad, kes suudavad esitada rangelt loogilisi konstruktsioone.

Teadlase eesmärgiks on anda loodusest loogikaliste vastuoludeta kirjeldus. Loogika on tema jaoks seesama mis kunstnikule proportsiooni ja perspektiivi seadused. Ma arvan nagu Poincarégi, et teadusega tasub tegelda, sest ta võimaldab avada looduse ilu. Teadlase autasu on see, mida Henri Poincaré nimetab tunnetusrõõmuks, mitte aga need võimalikud rakendused, mida tema avastus võimaldab.

Minu arvates tegeleb teadlane teatavat matemaatilist skeemi järgides ideaalselt harmoonilise pildi loomisega. Ta on väga rõõmus, kui tal õnnestub matemaatiliste vahendite abil luua seos selle pildi eri osade vahel, ning ta ei esita küsimust, kas need seosed on tõestuseks sel-

lele, et välises maailmas toimib põhjuslikkuse seadus; ja kui toimib, siis millisel määral.

Murphy: Professor, lubage juhtida teie tähelepanu sellele, mis ühel ilusal päeval võib juhtuda, kui te sõidate oma jahiga järvel. Seda, millest ma tahan rääkida, juhtub vaigse veega Caputhi järvel loomulikult harva, sest madalikul, kus ta asub, ei esine ootamatuid tuulehoo-
gusid. Aga kui te sõidate pärituulega purjede all mõnel meie põhjapoolsel järvel, siis on teil alati risk ootamatust tuulepuhangust ümber minna. Ma tahan sellega öelda, et positivist võiks teie arutlused ilma erilise raskuseta ümber lükata. Kui te ütlete, et teadlane tegeleb sellega, et teostab oma mõttelisi konstruktsioone rangelt loogilisel (matemaatilisel) viisil, siis süüdistatakse teid sedamaid subjektiivse idealismi toetamises, mida kaitsevad sellised kaasaja teadlased nagu sir Artur Eddington.

Einstein: Kuid see oleks naeruväärne.

Murphy: Loomulikult oleks selline süüdistus alusetu, kuid Briti ajakirjanduses on laialt levinud arvamus, et teie toetate teooriat, mille järgi välise maailma on loonud teadvus. Sellele ma juhtisin oma inglasest sõbra hr Joadi tähelepanu, kes on kirjutanud suurepärase raamatu pealkirjaga "Teaduse filosoofilised aspektid". Selles raamatus esitatakse vastupidine seisukoht sellele, mida pooldavad sir Artur Eddington ja sir James Jeans, ning teid peetakse nende teooria vastaseks.

Einstein: Mitte ükski füüsik ei usu, et väline maailm on teadvuse produkt, muidu ta poleks füüsik. Seda ei usu ka teie nimetatud füüsikud. Kirjanduslikku tava tuleb eristada teaduslikest väidetest. Teie nimetatud inimesed on tõelised teadlased ning nende kirjanduslikke töid ei tohi pidada nende teaduslike veendumuste väljenduseks. Miks peaks keegi hakkama imetlema tähti, kui ta ei ole kindel, et tähed tõepoolest olemas on? Siin

Epiloog: Sokraatiline dialoog

olen ma täielikult nõus Planckiga. Me ei saa välise maailma eksisteerimist loogiliselt tõestada. Veel enamgi, te ei saa loogiliselt tõestada, et ma praegu teiega räägin või et ma siin olen. Aga te teate, et ma olen siin, ja ükski subjektiivne idealist ei suuda veenda teid vastupidises.

Murphy: Seda vaatepunkti selgitasid väga üksikjalikult juba skolastikud ja ma ei saa lahti mõttest, et paljusid tänini levinud 19. sajandi väärseisukohti oleks saanud vältida, kui filosoofiliste traditsioonide katkemine 17. sajandil ei oleks olnud sedavõrd sügav. Skolastikud on väga täpselt formuleerinud selle, millega tänapäeva füüsikud kokku puutuvad. Välismaailma mõttelisi kujundeid kirjeldasid nad ikka nii, nagu eksisteeriksid need *fundamentaliter in re, formaliter in mente*.

TÄIENDUSEKS SOKRAATILISELE DIALOOGILE

Meelis Wiiret

Oo, ma palun, insener, mind mitte vääralt tõlgitseda. Ma põlgan paradokse, ma vihkan neid! Pidage meeles: kõik, mis ma teile tähendasin iroonia kohta, see maksab ka paradoksi kohta; viimase kohta võiks veel rohkemgi ütelda. Paradoks on kvietismi mürgine õis, mädanema läinud vaimu sädelus, suurim kõikidest liiderlikkustest.

Thomas Mann, *Võlumägi*

Põhjuslikkuse printsiibiga haakub kvantfüüsikas mitmeid paradoksaalseid situatsioone. Võiks rääkida isegi paradoksidest klassikalises mõttes, kuid selleks ei ole kvantfüüsika uus põhjuslikkusekäsitlus piisavalt täpselt formuleeritud. Ka Albert Einstein ei lisanud vestluses iiri kirjaniku James Murphyga mingit sügavamalt selgitust oma väitele klassikalise põhjuslikkuseprintsiibi aegumisest.

Põhjuslikkuse printsiipi saaks klassikalisest erinevalt esitada näiteks kahel järgneval viisil: 1) suvalisel nähtusel ei ole ühtainsat põhjust, vaid mingisugune hulk põhjusi, millest kõigist on tingitud antud nähtuse toimumine; 2) eksperimendis tuleb põhjuste grupist statistiliselt esile üksainus põhjus, kuid seda ei saa identifitseerida absoluutselt — võib vaid väita, et selle sündmuse põhjuseks olemise tõenäosus on suurim ja seejuures jääb ikkagi võimalus, et vaatlusaluse sündmuse on põhjustanud mingi teine, väiksema tõenäosusega sündmus.

Väidetakse, et uus põhjuslikkusekäsitlus kehtib kõikides füüsikaharudes. On aga ilmne, et klassikalises füüsikas uuritavate nähtuste puhul ei saa tunnistada õigeid kumbagi neist kahest võimalusest.

Selleks et põhjuslikkusega seotud küsimusi saaks üldse käsitleda, on vaja saavutada selgus reaalselt toimuvate protsesside ja eksperimendis esinevate nähtuste interpreteerimises. Makromaaailma nähtustest võime saada kirjelduse kas neid vahetult jälgides või eksperimendi abil, milles katseseadmete mõju eksperimendi tulemustele on peaaegu olematu, kuid kvantfüüsikas uuritavad nähtused on meie tunnetusele kättesaadavad vaid selleks spetsiaalselt korraldatud eksperimentide vahendusel.

Et kvantnähtuse iseärasused sõltuvad katseseadmete konstruktsioonist ning kasutatavatest mõõtmismeetoditest, siis väidetakse, et füüsik-eksperimentaator mõjutab füüsikalise protsessi kulgemist. Aga protsesse, mis toimuvad eksperimentides, toimub reaalsuses ka iseenesest. Teadus peaks kirjeldama just eksperimenditehnikast mõjutamata protsesse, s.t eksperimendi mõju on vaja elimineerida. Et seda ei suudeta teha teaduse praegusel arenguastmel, siis on mindud kergema vastupanu teed ning kuulutatud füüsikaliste protsesside determineeritus sõltuvaks eksperimendi tingimustest. Tundub siiski, et üldisem mõistmine põhjuslikkusest tuleks fikseerida juba enne eksperimenti ning seejuures ei saa põhimõtteliselt leppida subjekti mõju arvestamisega. Vastasel korral me peaksime terves Universumis toimuvad mikronähtused haarama mitmesugustesse katsetesse — ainult siis oleks võimalik väita, et subjekt mõjutab kvantnähtuste kulgemist.

Tundub, et füüsikaline reaalsus ei ole kirjeldatav üheainsa teooria abil. Füüsikalise reaalsuse jagunemine

vaakumiks ehk eetriks (mikromaailm), aineliseks keskonnaks (makromaailm) ning gravitatsiooniväljaks (megamaailm) on praegusel ajal vaieldamatu tõsiasi. Need kolm tasandit on väga erinevad, seepärast ei saa füüsikalist reaalsust tervikuna pidada kirjeldatavaks monistliku teooria abil. Eelistada tuleks süsteemset käsitlust, milles iga tasand on kirjeldatav eri teooria abil. Sellisel juhul omandaks ka determinismiprintsiip, jäädes mingis mõttes muutumatuks, iga tasandi puhul mingi spetsiifilise joone. Sellisel teel oleks ehk võimalik vabaneda paradoksidest kvantnähtuste interpreteerimisel, sest paradoksaalsena tunduvad nad vaid makromaailmas esinevate nähtuste taustal.

Umbes sama laadi on sotsiaalse determinismi ning füüsikalise determinismi vahekord. Inimühiskonna ja füüsikalise reaalsuse "vahel" eksisteerib keemiline ja bioloogiline reaalsus, milles toimuvad protsessid on samuti spetsiifiliste seaduspärasuste kohaselt determineeritud. Iga tasandile omast determineeritust saab mõista ainult just selle tasandi protsesse analüüsid. Seepärast osutuvad Murphy kartused liigseks — sotsiaalset determineeritust saab kirjeldada vaid ühiskonda uurivate teaduste põhjal. Niisamuti on eetikaga. Ka see saab tugineda vaid sotsiaalsete nähtuste uurimisele, sest eetika "algus" ei saa olla füüsikas, keemias või bioloogias. See tähendab aga paratamatult seda, et eetika saab alata vaid teatud arvust postuleeritud reeglitest. Neid reegleid ei saa aga esitada meelevaldselt, nad peavad tuginema eelnevale analüüsile.

Sotsiaalne determineeritus on tugevasti seotud eetikaga. Einsteini ja Murphy vestluseski kaldus rõhuasetus tegelikult eetilistele probleemidele, olgugi et vestluse alguses püüti keskenduda determinismile. Determinismist lähtudes saame psühholoogia jt teaduste põhjal öelda, miks inimene või grupp inimesi toimis teatud viisil. De-

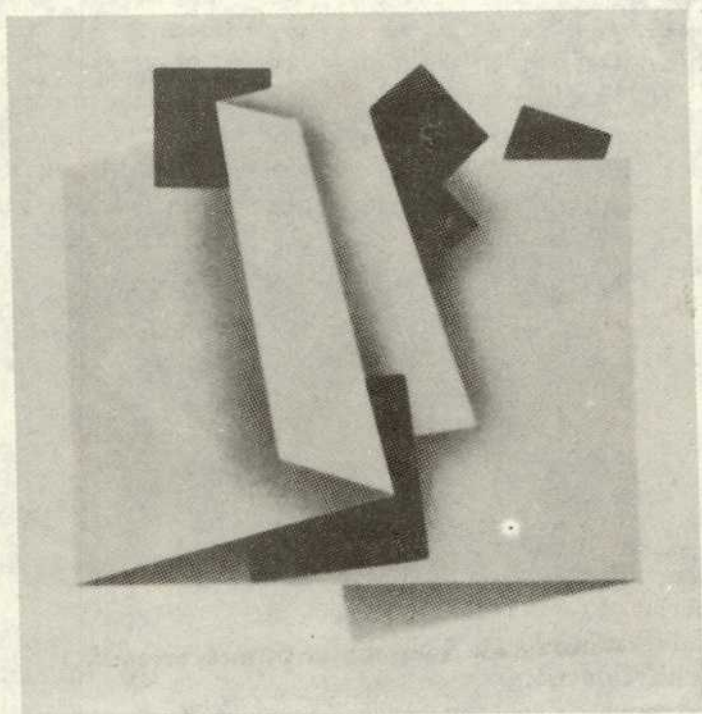
terminismi kaudu saame kirjeldada, eetika abil anname hinnangu.

Seetõttu ei ole põhjust ärevusse sattuda kvantfüüsika ja ühiskonnaelu võimalikele seostele mõeldes, ehkki kvantfüüsika on inimesi mõnda aega rabanud paradoksaalsete situatsioonidega. Teadmiste kasvades saavad kõik paradoksaalsed situatsioonid rahuldava lahenduse. Vaatame näiteks nn valetaja-paradoksi, mis seisneb selles, et võetakse leht puhast paberit ning kirjutatakse sellele lause: "See, mis siia on kirjutatud, on vale." Asudes kirjapandut loogiliselt lahti mõtestama, jõutakse lahendamata "vastuolule". Lause lingvistilise või loogikale tugineva analüüsiga on siin väga raske sihile jõuda. Lahenduseni jõudmiseks kasutame abivahendit. Selleks võtame teise lehe puhast paberit ning kirjutame lause: "See, mis siia on kirjutatud, on õige." See lause on valetaja-paradoksi esitavale lausele lingvistiliselt sedavõrd sarnane, et võimaldades leida iseloomustuse esimesele, saame ühtlasi midagi väita ka paradoksi kohta. Lahenduseks kasutusele võetud lauses ei esine küll paradoksi, kuid sellegipoolest ei saa me leida mitte ühtki reeglit, mille järgi saaksime langetada otsuse, et lause on tõepoolest õige. Kõne alla saab tulla vaid kirjapandu grammatiline perfektsus. Väljendudes filosoofilises terminoloogias, saame väita, et mõlemas lauses puudub intensionaalsus: inimõtte, mis vaimselt aktiivse subjekti väljendustes peaks sisalduma, ei ole suunatud objektiivsele ega subjektiivsele reaalsusele. Kui mõtet ei ole, siis on tegemist lihtsalt mõttetusega.

Paradoks on tõepoolest tihti sädelev; oma võltshiilgusega paelub ta vaimu sedavõrd, et vaim satub segadusse ning jääbki uskuma: siin peab midagi olema. Lõpuks aga selgub, et tegemist oli miraažiga. Seepärast ärgem laskem oma vaimu vahetusse heitlusse iga uue paradoksaalse situatsiooniga, isegi siis mitte, kui sellel

võltshiilgust kuigivõrd polegi. Aja möödudes jõutakse lahendusteni tihtipeale mängleva kergusega.

Mis puutub katsetesse arvestada füüsikaseadustega ka sotsiaalsfääris, siis kaasajal seda märkimisväärselt ei esine. Kuid näiteks bioloogiat on veel lähiminevikuski püütud siduda järeldustega erirelatiivsusteooriast. Sellel asjaolul ei ole aga otsest seost Einsteini ja Murphy vestlusega.

Avo Keerend
KAHEKSA VARIATSIIONI RUUDULE. V.
(Värviline kõrgtrükk) 1986

PRAGMATISM JA FILOSOOFIA

Richard Rorty

Tõlkinud Märt Väljataga

1. PLATONISTID, POSITIVISTID JA PRAGMATISTID

Pragmatistlik teooria ütleb, et tõde ei ole sedasorti asi, mille kohta võiks oodata filosoofiliselt huvitavat teooriat. Pragmatistide jaoks on "tõde" lihtsalt ühe kõikidel tõestel lausetel oleva omaduse nimetus. See on see, mis on ühine järgmistele lausetele: "Bacon ei kirjutanud Shakespeare'i teoseid"; "Eile sadas vihma"; "*E* võrdub *mc*²"; "Armastus on parem kui vihkamine"; "*Maali allegooria* on Vermeeri parim teos"; "2 pluss 2 on 4" ja "On olemas loendamatu lõpmatusi". Pragmatistid kahtlevad, kas selle ühise tunnuse kohta on suurt ütelda. Nad kahtlevad selles samal põhjusel, mille pärast nad kahtlevad, kas on palju ütelda tunnuse kohta, mis on ühine näiteks säärastele moraalselt kiiduväärt tegudele: Susan läheb oma mehe juurest ära, Ameerika astub sõtta natside vastu, Ameerika lahkub Vietnamist, Sokrates ei

Pragmatism and philosophy. — *After Philosophy: End or Transformation?* Ed. by Kenneth Baynes, James Bohman, and Thomas McCarthy. The MIT Press: Cambridge, Mass.— London, England, 1989 (1987), pp. 26–66. ©1987 by the Massachusetts Institute of Technology.

põgene vanglast, Roger korjab prahi tee pealt üles, juudid sooritavad Masadas enesetapu. Nende meelest on mõned teod teatavas olukorras tegemiseks head, kuid nad kahtlevad, kas on võimalik öelda midagi üldist ja kasulikku selle kohta, mis teeb kõik need teod heaks. Väita teatud lauset — või võtta omaks selle lause väitmise soodumus, omandada teadlikult mingi uskumus — on õigustatav, kiiduväärt tegu teatud olukorras. Kuid *a fortiori* on üsna ebatõenäoline, et saab ütelda miskit üldist ja kasulikku selle kohta, mis teeb kõik sellised teod heaks — ühise tunnuse kohta, mis on kõigil lausetel, mille väitmise soodumus tuleb omandada.

Pragmatistid arvavad, et Tõese ja Hea väljaeraldamise või sõnade "tõene" ja "hea" defineerimispuüete ajalugu kinnitab nende kahtlust, et sel alal ei ole midagi huvitavat teha. Muidugi oleks see võinud ka teisiti olla. Imelik küll, aga inimesed on leidnud üht-teist huvitavat öelda Tungi olemuse või "arvu" definitsiooni kohta. Nad oleksid võinud leida ka midagi huvitavat Tõe olemuse kohta. Kuid paraku pole nad leidnud. Leidmispüüdluste ja nende püüdluste kriitika ajalugu langeb üldiselt võttes kokku tolle kirjandusžanri ajalooga, mille rajas Platon ja mida me nimetame "filosoofiaks". Niisiis on pragmatistide silmis see platonlik traditsioon oma kasulikkuse minetanud. See ei tähenda, et neil oleks välja pakkuda uus, mitteplatonlik vastuste komplekt platonlikele küsimustele, vaid pigem seda, et nende meelest me ei pruugiks neid küsimusi enam esitada. Kui nad soovivad Tõe ja Headuse loomuse järele pärimisest loobuda, siis nad ei püstita teooriat reaalsuse või tunnetuse või inimese olemuse kohta, mis ütleks, et selliseid asju nagu Tõde ja Headus pole olemas. Samuti pole neil ka oma "relativistlikku" või "subjektivistlikku" Tõe ja Headuse teooriat. Nad sooviksid lihtsalt vahetada teemat. Nad on samasuguses olukorras nagu ilmikud, kes rõhutasid,

et Jumala Olemuse või Tahte uurimine ei vii meid ku-sagile. Säärased ilmikud ei ütle päriselt, et Jumalat ei eksisteeri; neil lihtsalt pole selgust, mida tähendab te-ma eksistentsi jaatamine ja järelikult nad pole kindlad ka tema eitamise mõttekuses. Samuti pole neil ka oma erilist, naljakat, ketserlikku käsitust Jumalast. Nad liht-salt ei usu, et teoloogia sõnavara on see, mida me peak-sime kasutama. Samamoodi püüavad pragmatistid leida võimalusi, et väljendada antifilosoofilisi mõtteid mittefi-лосоofilises keeles. Sest nende ees on dilemma: kui nende keel on liiga ebafilosoofiline, liiga "kirjanduslik", siis või-dakse neid süüdistada teema vahetamises; kui see on aga liiga filosoofiline, siis ta hõlmaks ka platonlikke eeldusi, mis teeks pragmatistile võimatuks sõnastada järeldusi, milleni ta tahab jõuda.

Kõike seda komplitseerib tõsiasi, et "filosoofia", nii nagu ka "tõde" ja "headus", on mitmetähenduslik sõ-na. Väikese algustähega "tõde" ja "headus" tähistavad lausete või ka tegude ja olukordade omadusi. Suure al-gustähega on nad pärisnimedeks objektidele — eesmär-kidele ja mõõdupuudele, mida võib armastada kogu oma südame, hinge ja vaimuga, meie ülima huvi objektidele. Samuti võib "filosoofia" tähendada lihtsalt seda, mida Sellars on nimetanud "püüdeks näha, kuidas asjad sel-le sõna kõige laiemas mõttes klapiivad kokku selle sõna kõige laiemas mõttes". Näiteks kasutas Perikles just ni-melt sõna seda tähendust, kui ta kiitis ateenlasi, et nad "filosofeerivad ilma lõtvuseta" (*philosōphein aneu ma-lakias*). Selles mõttes on Blake samapalju filosoof kui Fichte, Henry Adams rohkemgi veel kui Frege. Sellise-na võetud filosoofia kohta ei tohiks olla kahtlusi. Kuid see sõna võib tähistada ka midagi palju erialalisemat ja tõepoolest väga kahtlast. Sõna teine tähendus märgib Platoni ja Kanti jälgedes sammumist, teatavate norma-tiivsete mõistete (näiteks "tõde", "ratsionaalsus", "hea-

dus”) olemuse järele pärimist nendele normidele parema allumise lootuses. Asja mõte on uskuda rohkem tõdesid või teha rohkem head või olla ratsionaalsem, tunnetades rohkem Tõde või Headust või Ratsionaalsust. Ma kirjutan “filosoofia” suure algustähega, kui tarvitan teda viimati nimetatud tähenduses, osutamaks, et Filosoofia, Tõde, Headus ja Ratsionaalsus on üksteisega haakuvad platonlikud mõisted. Pragmatistid ütlevad, et parim lootus filosoofia jaoks oleks hoiduda praktilisest Filosoofiast. Nad arvavad, et Tõest mõtlemine ei aita öelda midagi tõest ega Headusest mõtlemine teha midagi head, nii nagu ka Ratsionaalsusest mõtlemine ei aita olla ratsionaalsem.

Siiamaani pole mu pragmatismikirjeldus võtnud arvesse üht olulist eristust. Alati on Filosoofias olnud lahkarvamus Tõde Olemuse suhtes, võitlus (Platoni sõnutsi) jumalate ja gigantide vahel. Ühel pool on olnud Filosoofid nagu Platon ise, kes olid “teispoolsed” ja kandsid suurt lootust. Nad rõhutasid, et inimestel on õigus eneseaustusele juba sellepärast, et neil on üks jalg teispool aega ja ruumi. Vastaspoolel — eriti pärast seda, kui Galileo näitas, kuidas ajalis-ruumilisi sündmusi saab viia säärase elegantse matemaatilise reegli alla, mis oleks Platoni meelest võinud käia ainult teise maailma kohta — on olnud Filosoofid (nagu Hobbes ja Marx), kes kinnitasid, et aeg ja ruum moodustavad ainsa olemasoleva Reaalsuse ja et Tõde on Vastavus selle Reaalsusega. 19. sajandil kristalliseerus see opositsioon “transtsendentaalse filosoofia” ja “empiirilise filosoofia”, “platonistide” ja “positivistide” vaheliseks. Säärased terminid olid juba tollal lootusetult ähmased, kuid iga vaimuini-mene teadis umbkaudu, kus ta nende kahe voolu suhtes asub. Transtsendentaalsel poolel seista tähendas arvata, et viimane sõna pole loodusteaduste öelda — et Tõde on rohkem, kui nad suudavad avastada. Empiirilisel poolel

seismine tähendas aga arvata, et loodusteadus — faktid selle kohta, kuidas ajalis-ruumilised asjad töötavad — ongi kogu võimalik Tõde. Hegeli ja Greeni pooldaja pidi arvama, et mõned ratsionaalsuse ja headuse kohta käivad normatiivsed laused vastavad millelegi reaalsele, kuid loodusteaduse jaoks nähtamatule. Comte'i ja Machi pooldaja pidi aga arvama, et selliseid lauseid saab kas "taandada" ajalis-ruumiliste sündmuste kohta käivatele lausetele või nad ei saa olla tõsiste mõtiskluste aineks.

Oluline on mõista, et ka empiirilised filosoofid — positivistid — tegid ikka veel Filosoofiat. Platonlik eeldus, mis ühendab jumalaid ja gigante, Platonit ja Demokritost, Kanti ja Milli, Husserlit ja Russelli, seisneb selles, et seda, mida lihtnimene nimetab "tõeks" — tõeste lausete kogumit — tuleb pidada veel ka kõrgemasse ja madalamasse kihti jagunevaks, s.t jagatuks (Platoni terminites) pelgaks arvamuseks ja tõeliseks teadmiseks. Ja Filosoofi tööks ongi rajada selline vimma tekitav eristus lausete "eile sadas vihma" ja "inimesed peavad olema asjaajamistes õiglasel" vahele. Platoni jaoks oli esimene lausetüüp kõigest teisejärguline, pelk *pistis* või *doxa*. Teine tüüp oli aga, kui just mitte päris *epistēmē*, siis vähemalt selle usaldusväärne kandidaat. Positivistlikus traditsioonis, mis kulgeb Hobbesist Carnapini, oli esimene tüüp näide sellest, milline näeb välja Tõde, kuid teine tüüp oli kas teatavate sündmuste kausaalsete mõjude ettearvestus või "emotsiooni väljendus". See, mis transtsendentaalsete filosoofide jaoks on spirituaalne, on empiiriliste filosoofide meelest emotsionaalne. See, mis oli empiiriliste filosoofide jaoks loodusteaduse saavutus Reaalsuse olemuse avastamisel, oli transtsendentaalsete filosoofide arust lihtlabane — tõene, kuid Tõe suhtes ebaoluline.

Pragmatism löikab selle transtsendentaalse ja em-

piirilise eristuse horisontaalselt läbi, kaheldes neile ühis-
ses eelduses, et tõelikude vahele oleks justkui võimalik
tõmmata mingit vimma tekitavat eristust. Pragmatisti
jaoks ei ole tõesed laused tõesed sellepärast, et nad vast-
tavad reaalsusele, ja nii pole ka põhjust muretseda, mis
sorti reaalsusele ja kas üldse mingile, teatav lause vastab
— pole põhjust muretseda selle üle, mis “teeb” ta tõe-
seks. (Nagu pole ka põhjust muretseda siis, kui ollakse
otsustanud, mida tuleb teha, selle üle, kas Reaalsuses on
miski, mis teeb selle teo sooritamise Õigeks.) Niisiis ei
ole pragmatisti meelest mingit põhjust muretseda selle
üle, kas Platonil ja Kantil oli õigus, kui nad mõtlesid,
et miski väljaspool aega ja ruumi teeb meie moraalsed
otsustused tõeseks, ega selle üle, kas säärase asja puu-
dumine tähendab, et need otsustused on “kõigest emot-
siooni väljendused” või “kõigest konventsionaalsed” või
“pelgalt subjektiivsed”.

See muretus tõmbab pragmatistidele kaela mõlemat
liiki Filosoofide pahameele. Platonisti meelest on prag-
matist kõigest üks udupäine positivist. Positivisti mee-
lest aitab ta aga kaasa platonismile, sest kustutab eris-
tust Objektiivse Tõe — “teadusliku meetodi” abil saa-
dud tõeste lausete — ja lausete vahelt, millel pole seda
hinnalist “vastavust reaalsusele”, mida ainult selle mee-
todiga võib tuletada. Mõlemad on seda meelt, et prag-
matist ei olegi üks õige filosoof, sest ta ei ole Filosoof.
Pragmatist püüab ennast kaitsta öeldes, et filosoof olla
võib just nimelt anti-Filosoof olles, et parim viis asju
kokku klapitada on astuda sammuke kõrvale platonisti-
de ja positivistide vaidlusküsimustest ja loobuda sellega
Filosoofia presupositsioonidest.

Kui pragmatist tahab oma seisukohta selgitada, siis
on üheks tema ees olevaks raskuseks see, et ta peab
koos positivistiga võitlema radikaalse antiplatonisti po-
sitsiooni pärast. Ta tahab rünnata Platonit teiste relva-

dega kui positivist, kuid esmapilgul paistab ta lihtsalt veel ühe positivistide variatsioonina. Ta jagab positivistidega baconlikku ja hobbeslikku arusaama, et teadmine on võim, tööriist reaalsusega hakkamasaamiseks. Kuid ta arendab selle baconliku mõtte äärmuseni, kuhu positivist kaasa ei tule. Ta hülgab täielikult arusaama tõest kui vastavusest reaalsusele ja ütleb, et kaasaegne teadus ei aita meil hakkama saada mitte sellepärast, et ta on vastavuses, vaid ta lihtsalt aitab meil hakkama saada. Ta väidab selle vaate toetuseks, et mitmete aastatuhandete pingutused ei ole suutnud anda huvitavat sisu terminile "vastavus" (olgu jutuks kas mõtete või sõnade vastavus asjadele). Pragmatisti jaoks on selle masendava ajaloo moraal see, et lause "tõesed laused töötavad, sest nad vastavad sellele, kuidas asjad tegelikult on" ei ole just valgustavam kui lause "see on õige, sest täidab Moraaliseadust". Mõlemad väited on pragmatisti silmis tühjad metafüüsilised komplimendid — sama kahjutud nagu retoorilised patsutused eduka uurija või tegutseja õlale, mis aga on tülikad juhul, kui neid tõsiselt võtta ja filosoofiliselt "selgitada".

2. PRAGMATISM JA KAASAEGNE FILOSOOFIA

Kaasaegsete filosoofide hulgas peetakse pragmatismi harilikult oma aja ära elanud filosoofiliseks vooluks, mis õitses selle sajandi algusaastatel üsnagi provintslikus ümbruses ja on nüüdseks juba kõrvale lükatud või *aufgehoben*. Suuri pragmatiste — Jamesi ja Dewey't — kiidetakse mõnikord nende platonismikriitika eest (nt Dewey kriitika traditsiooniliste pedagoogika kontseptsioonide või Jamesi kriitika metafüüsiliste pseudoprobleemide kohta). Kuid analüütiliste filosoofide meelest ei olnud nende antiplatonism küllalt range ja mitteanalüütiliste filosoofide meelest polnud see kül-

lalt radikaalne. Loogilisest positivismist võrsunud traditsiooni jaoks vajavad pragmatistide rünnakud "transsendentaalse", kvaasiplatonistliku filosoofia vastu teritamist sellega, et analüüsitaks hoolikamalt ja detailsemalt selliseid mõisteid nagu "täendus" ja "tõde".¹ Kaasaegse Prantsuse ja Saksa mõtte anti-Filosoofilise traditsiooni jaoks, mis lähtub Nietzsche kriitikast mõlema 19. sajandi Filosoofilise mõtte suuna — nii positivistliku kui transsendentaalse pihta, on Ameerika pragmatistid mõtlejad, kes pole tegelikult kunagi positivismist välja murdnud ja seega pole ka Filosoofiast lahku löönud.²

Ma arvan, et kumbki neist alahindavaist suhtumistest pole õigustatud. Vastavalt minu raamatus *Filosoofia ja looduse peegel*³ pakutud analüütilise filosoofia ülevaatele iseloomustab selle liikumise ajalugu loogilise positivismi algsete põhimõtete järkjärguline "pragmatiseerimine". Viimase aja Mandri-Euroopa filosoofia kokkuvõttes oma käsilolevas Heideggeri-raamatus⁴ loodan ma näidata, et James ja Nietzsche on 19. sajandi mõtte kriitikutena paralleelsetel radadel. Ja Jamesi versioon on eelistatavam, sest ta hoidub neist "metafüüsilistest" elementidest, mis on olemas Nietzsches ja mida kritiseerib Heidegger, ja sedakaudu ka neist "metafüüsilistest" elementidest Heideggeril, mida kritiseerib Derrida. Minu arust ei oodanud James ja Dewey mitte ainult tolle dialektilise tee otsas, mida mööda rändas analüütiline fi-

¹A. J. Ayer, *The Origins of Pragmatism* (San Francisco: Freeman—Cooper, 1968) on hea näide sellisest vaatenurgast.

²Selle hoiaku näiteks vt Habermasi Peirce'i-kriitikat teoses *Knowledge and Human Interests* (Boston: Beacon Press, 1969), ptk 6, eriti lk 135.

³Richard Rorty, *Philosophy and the Mirror of Nature* (Princeton: Princeton University Press, 1979).

⁴Ilmumas Cambridge'i ülikooli kirjastusel seerias "Modern European Philosophy". [Jäi ilmumata. *Tlk.*]

losoofia, vaid nad ootavad ka selle tee otsas, mida mööda rändavad praegu näiteks Foucault ja Deleuze.

Ma arvan, et analüütilise filosoofia kulminatsiooniks on Quine, hiline Wittgenstein, Sellars ja Davidson; nendega analüütiline filosoofia ületab ja tühistab enda. Need mõtlejad kustutavad tõhusalt ja õigusega positivistlikke eristusi semantilise ja pragmaatilise, analüütilise ja sünteetilise, keelelise ja empiirilise, teooria ja vaatluse vahelt. Eriti just Davidsoni kriitika skeemi ja sisu eristuse kohta⁵ on see, mis võtab kokku ja sünteetib Wittgensteini pilked oma *Tractatus*'e üle, Quine'i Carnapi-kriitika ja Sellarsi rünnaku empiirilise "Antuse müüdi" vastu. Davidsoni holism ja koherentism näitab meile, milline näeb keel välja siis, kui me saame kord lahsti Filosoofia kesketest presupositsioonidest nagu tõeste lausete jaotamine ülemisse ja alumisse kihti — lauseteks, mis vastavad millelegi, ja lauseteks, mis on "tõesed" ainult viisakuse ja konventsiooni pärast.

Selline davidsonlik keelekäsitlus võimaldab meil hoiduda Keelt hüpostaseerimast nii nagu kartesiaanlik epistemoloogiline traditsioon ja eriti Kantil rajanev idealistlik traditsioon on hüpostaseerinud Mõtet. Davidsoni käsitlus ei lase meil näha keelt mitte kui Subjekti ja Objekti vahelist *tertium quid*'i ja mitte kui vahendit, mille abil me püüame moodustada pilte reaalsusest, vaid kui inimeste käitumise osa. Selle vaate järgi on lausete kõnelemine üks neist asjadest, mida inimesed teevad, et oma keskkonnaga toime tulla. Deweylik arusaam keelest, mille järgi keel on pigem tööriist ja mitte pilt, on

⁵Vt Davidson, "On the very idea of a conceptual scheme". — *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association*, 47. kd, (1973–1974), lk 5–20. Vt samuti minu arutlust Davidsoni üle raamatus *Philosophy and the Mirror of Nature*, 6. ptk, ja artiklis "Transcendental arguments, self-reference and pragmatism" (*Transcendental Arguments and Science*, toim. P. Bieri, R.-P. Horstmann ja L. Krüger (Dordrecht: Reidel, 1979), lk 77–103).

õige just niisugusena. Kuid me peame olema tähelepanelikud, et mitte sõnastada seda analoogiat nii, et see jätaks mulje, nagu saaks tööriista, Keelt, lahutada tema kasutajatest ja uurida tema "adekvaatsust" meie eesmärkide saavutamise suhtes. Viimast sorti arusaam eeldab, et on olemas mingi viis keelest välja murda, selleks et võrrelda teda millegi muuga. Kuid pole olemas mingit muud viisi mõelda maailmast ja meie eesmärkidest kui meie keelt kasutades. Keelt võib kasutada selleks, et ennast kritiseerida ja avardada, nii nagu võib trennida oma keha, et seda arendada, tugevdada ja "avardada", kuid pole võimalik näha keelt-kui-tervikut millegi muu suhtes, millele keel rakendub, või mille jaoks ta on vahend eesmärgi saavutamisel. Kunstid ja teadused ja filosoofia kui viimaste eneserefleksioon ja integratsioon moodustavadki selle avardamise ja tugevdamise protsessi. Kuid Filosoofia kui katse sõnastada, "kuidas keel suhestub maailmaga", sõnastades seda, mis *teeb* teatud laused tõeseks või teatud teod ja hoiakud heaks või ratsionaalseks, on selle vaate järgi võimatu.

See on teostamatu püüdlus pageda välja oma nahast — keelelistest ja muudest traditsioonidest, milles me mõtleme ja kritiseerime ennast — ja võrrelda ennast millegi absoluutsega. See platonlik kihk pageda oma aja ja koha lõplikkuse, meie elu "pelgalt konventsionaalsete" ja sattumuslike aspektide eest ongi süüdi tolles algselt platonlikus eristuses kahte liiki tõeste lausete vahel. Seda eristust rünnates on analüütilise filosoofia holistlik "pragmatiseeriv" liin aidanud meil näha, kuidas töötab see metafüüsiline kihk, mis on ühine nii udustele whiteheadlastele kui ka vahedatele "teaduslikele realistidele". See on aidanud meil suhtuda skeptiliselt mõttesse, et mingi eriteadus (näiteks füüsika) või mõni üksik kirjandusžanr (näiteks romantiline luule või transtsendentaalne filosoofia) annab meile tõese lause eksemplari, mis ei

ole *ainult* tõene lause, vaid lausa tükike Tõest endast. Sellised laused võivad tõepoolest olla väga kasulikud, kuid selle kasulikkuse kohta ei tule kunagi mingit Filosoofilist seletust. Selle seletamine, nagu ka nende lausete väitmise õigustamine, oleks kildkondlik tegevus — selle lause võrdlemine samas või mõnes teises sõnavaras formuleeritud alternatiivsete lausetega. Kuid säärased võrdlused on pigem füüsiku või luuletaja, võib-olla ka filosoofi asi — aga mitte Filosoofi — Keele ja Mõtte kasulikkuse, funktsiooni või metafüüsilise staatuse väljaspoolse eksperdi — asi.

Wittgensteini—Sellars'i—Quine'i—Davidsoni rünak lauseklasside eristamise pihta on analüütilise filosoofia panus antiplatonistlikusse keele kõikjaloleku toonitamisest. Selle toonitamine iseloomustab nii pragmatismi kui ka viimaseaegset Mandri-Euroopa filosoferimist. Siin on mõned näited:

“Inimene loob oma sõna ja sõna ei tähenda midagi muud kui seda, mis inimene on pannud ta tähendama, ja seda ainult kellegi teise inimese jaoks. Kuid et inimene saab mõelda ainult sõnade või teiste väliste sümbolite abil, siis võivad need pöörata ringi ja ütelda: Sa ei saa mõelda [mean] midagi sellist, mida meie poleks sulle juba õpetanud, ja ka siis ainult sedavõrd, kui sa pöördud sõna kui oma mõtte interpretandi poole. [---] sõna või märk, mida inimene kasutab, on inimene ise. [---] Niisiis on minu keel minu enese kogusumma, sest inimene on mõte.” (Peirce.)⁶

“Peirce läheb väga kaugele selles suunas, mida ma olen nimetanud transtsendentaalse tähistatava dekonstrueerimiseks. See transtsendentaalne tähistatav

⁶ *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, toim. Charles Hartshorne, Paul Weiss ja Arthur Burks (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1933–1958), 5. 313–314.

võiks ühel või teisel hetkel teha veenva lõpu märgilt märgile viitamisele.” (Derrida.)⁷

“[---] psühholoogiline nominalism, mille järgi kogu teadlikkus liikidest, sarnasustest, faktidest jne, ühesõnaga teadlikkus abstraktsetest entiteetidest — veelgi enam, isegi kogu teadlikkus partikulaaridest — on keeleline värk.” (Sellars.)⁸

“Ainult keeles saab tähendada midagi millegi kaudu.” (Wittgenstein.)⁹

“Inimkogemus on oma olemuselt keeleline.” (Gadamer.)¹⁰

“[---] inimene on hävimas, samas kui keele olemine särab üha heledamalt meie horisondil.” (Foucault.)¹¹

“Keelest kõnelemine muudab keele peaaegu vältimatult objektiks [---] ja siis tema reaalsus kaob.” (Heidegger.)¹²

See kooriskõne ei peaks meid siiski viima mõttele, et hiljuti on Keele kohta avastatud midagi uut ja huvitavat — näiteks seda, et ta on valdavam kui varem arvati. Tsiteeritud autorid teevad ainult *negatiivseid* tähelepanekuid. Nad ütlevad, et katsed pääseda keele taha, millegi juurde, mis on keele “aluseks”, või mida keel “väljendab” või mille suhtes keel võib olla “adekvaatne”, ei

⁷Jacques Derrida, *Of Grammatology* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1976), lk 49.

⁸Wilfrid Sellars, *Science, Perception and Reality* (London: Routledge and Kegan Paul, 1967), lk 160.

⁹Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations* (New York: Macmillan, 1953), lk 18.

¹⁰Hans-Georg Gadamer, *Philosophical Hermeneutics* (Berkeley: University of California Press, 1976), lk 19.

¹¹Michel Foucault, *The Order of Things* (New York: Random House, 1973), lk 386.

¹²Martin Heidegger, *On the Way to Language* (New York: Harper and Row, 1971), lk 50.

ole õnnestunud. Keele kõikjalolek tuleb sellest, et keel liigub tühikutesse, mille on jätnud arvukad äpardunud kandidaadid mõtte "naturaalse lähtepunkti" kohale, mis peaks olema varasem ja sõltumatu sellest viisist, kuidas mingi kultuur kõneleb või kõneles. (Selle lähtepunkti kandidaatide seas on olnud selged ja distinktsed ideed, meelteandmed, puhta aru kategooriad, keele-eelse teadvuse struktuurid jms). Peirce ja Sellars ja Wittgenstein ütlevad, et interpretatsiooni regressi ei saa lõigata läbi mõni säärane "intuitsioon", mida kartesiaanlik epistemoloogia pidas iseenesestmõistetavaks. Gadamer ja Derrida ütlevad, et meie kultuuri on valitsenud arusaam "transtsendentaalsest tähistatavast", mis seda regressi läbi lõigates toob meid sattumuslikkuse ja konventsioonide käest Tõe juurde. Foucault ütleb, et meie haardest on vähehaaval välja libisemas see "metafüüsiline komfort", mida Filosoofiline traditsioon pakkus — tolle pilt inimesest, kui kellestki, kellel on "teisik" (hing, Noumenaalne Mina), kes kasutab pigem Reaalsuse enese keelt kui pelka ajalikku ja kohalikku sõnavara. Ja lõpuks hoiatab meid Heidegger, et kui me tahame keelest teha Filosoofilise uurimise uut teemat, siis me loome lihtsalt uuesti vanu lootusetuid Filosoofilisi mõistatusi, mis meil on tekkinud seoses Olemise ja Mõttega.

Viimasest tähelepanekust järeldub, et seda, mida Gustav Bergmann nimetas "keeleliseks pöördeks", ei tule vaadata nii, nagu loogilised positivistid seda nägid — justkui laseks see meil küsida Kanti küsimusi, ilma et me peaksime tükkima psühholoogi mätta otsa ja rääkima koos Kantiga "kogemusest" või "teadvusest". See oli tõepoolest "pöörde"¹³ esialgne motiiv, kuid (tänu tsiteeritud autorite holismile ja pragmatismile) analüütiline

¹³Vt Hans Sluga, *Frege* (London: Routledge and Kegan Paul, 1980), mille sissejuhatus ja 1. ptk käsitlevad Frege uuskantiaanlikke, antinaturalistlikke motiive.

keelefilosoofia oli võimeline ületama seda kantiaanlikku motiivi ja omaks võtma naturalistlikku, behavioristlikku hoiakut keele suhtes. See hoiak on viinud "keelelise pöörde" samale tulemusele kui Mandri-Euroopa reaktsioon traditsioonilise kantiaanliku problemaatika vastu, reaktsioon, mis rajaneb Nietzschel ja Heideggeril. See erinevate suundade lähenemine näitab, et analüütilise filosoofia traditsiooniline seostamine kõvapäise positivismiga ja Mandri-Euroopa filosoofia seostamine pehmepäise platonismiga on *täiesti* eksitav. Analüütilise filosoofia pragmatiseerimine täitis loogiliste positivistide lootused, aga mitte sel kombel, nagu nood olid ette kirjutatud. Ta ei leidnud viisi, mil moel Filosoofia oleks saanud "teaduslikuks", vaid leidis pigem viisi, kuidas Filosoofia kõrvale heita. Niiviisi hakkab see postpositivistlikku laadi analüütiline filosoofia sarnanema Nietzsche—Heideggeri—Derrida traditsiooniga, sest mõlemad algasid platonismikriitikaga ja lõpevad Filosoofia kui sellise kriitikaga. Mõlemad traditsioonid elavad praegu läbi omaenese staatuses kahtlemise perioodi. Mõlemad elavad hüljatud mineviku ja ähmaselt paistva post-Filosoofilise tuleviku vahel.

3. REALISTLIK REAKTSIOON (I): TEHNILINE REALISM

Enne kui hakata spekulerima selle üle, milline peaks välja nägema post-Filosoofiline kultuur, pean ma tunnistama, et minu esitatud kaasaegse Filosoofia pilt on olnud meelega lihtsustatud. Seni olen ma ignoreerinud pragmatismivastast tagasilööki. Minu visandatud pilt näitab, kuidas ajalood paistsid umbes kümme aastat tagasi — või kuidas nad paistsid vähemalt

optimistliku pragmatisti jaoks. Järgnenud aastakümnel tekkis mõlemal pool Inglise kanalit reaktsioon, mis soosis "realismi" — sõna, mis on saanud "antipragmatismi" sünonüümiks. Sel reaktsioonil on kolm erinevat motiivi: (1) seisukoht, et keelefilosoofia viimaseaegsed tehnilised tulemused seavad kahtluse alla traditsioonilise pragmatistliku kriitika "tõe vastavusteooria" kohta või sunnivad pragmatisti vähemalt vastama mõnele raskele tehnilisele küsimusele, enne kui ta võib edasi minna; (2) arusaam, et pragmatistid on alahinnanud traditsiooniliste õpikulike "filosoofiaprobleemide" "sügavust" ja inimlikku tähtsust ning pannud tõelised probleemid ühte patta pseudoprobleemidega nende "kõrvaldamise" asjatus orgias; (3) arusaam, et miskit tähtsat läheb kaotsi siis, kui Filosoofia kui iseseisev distsipliin, kui *Fach*, peaks kaduma kultuuripildist (nii nagu on kadunud teoloogia).

Viimane motiiv — hirm selle ees, mis juhtub, kui jääb kõigest filosoofia ja Filosoofia kaob — ei ole lihtsalt tööpuudust kartvate spetsialistide kaitsereaktsioon. See tuleb pigem veendumusest, et kultuur oleks ilma Filosoofiata "irratsionalistlik" — et väärtuslik inimvõime jääks sööti või keskne inimvoorus väljendamata. See motiiv on ühine niihästi paljudele Prantsuse ja Saksa filosoofiaprofessoritele kui ka paljudele Briti ja Ameerika analüütilistele filosoofidele. Esimesed sooviksid ette võtta midagi, mis poleks kõigest Heideggeri parandatud "õhtumaise presentsi-metafüüsika" lõputu, korduv, kirjanduslik-ajalooline "dekonstruktsioon". Viimased soovivad uuesti tabada varajaste loogiliste positiivistide vaimu, arusaama, et filosoofia on täpselt sõnasutatud probleemide kallal tehtava kannatliku, range ja eelistatavalt ühise töö "tulemuste" akumulatsioon (s.t vaimu, mis oli iseloomulik pigem varajasele kui hilisele Wittgensteinile). Seepärast heidavad Mandri-Euroopa filosoofiaprofessorid igatsevaid pilke analüütilise filosoofia

fia poole — ja eriti just Filosoofilisi probleeme tõsiselt võtva “realistliku” analüütilise filosoofia poole. Ja ümberpöörult: Mandri-Euroopa filosoofia (nt Nietzsche, Heideggeri, Derrida, Gadameri, Foucault’) imetlejad on teretunud pigem Ameerika ja Briti ülikoolide võrdleva kirjandusteaduse või poliitikateaduse fakultetidest kui filosoofiateaduskondades. Mõlemal kontinendil on levinud hirm, et Filosoofia on minetamas oma traditsioonilisi pretensioone “teaduslikkusele” ja mandumas “pelgalt kirjanduslikuks”.

Sellest hirmust tuleb detailsemalt juttu hiljem, seoses väljavaadetega kultuurile, milles teaduse ja kirjanduse eristus enam ei kehtiks. Kuid siinkohal ma keskendun äsja loetletud esimesele ja teisele motiivile. Need seostuvad kahe küllalt erineva mõtlejategrupiga. Esimene motiiv iseloomustab selliseid keelefilosoofe nagu Saul Kripke ja Michael Dummett, viimane vähem spetsialiseerunud ning laiemaa haardega autoreid nagu Stanley Cavell ja Thomas Nagel. Ma nimetan neid, kes kasutavad Kripke vaateid referentsile realistliku epistemoloogia huvides (nt Hartry Field, Richard Boyd ja mõnikord ka Hilary Putnam), “tehnilisteks realistideks”. Ma ristin Cavelli ja Nageli (ja teised, nt Thompson Clarke’i ja Barry Stroudi) “intuitiivseteks realistideks”. Viimased nurisevad, et pragmatistid on traditsioonilisi probleeme kõrvaldades “verifikatsioonistlikud”: s.t pragmatistid arvavad, et meie võimetus ütelda, mis mõne probleemi teatavat lahendust kinnitab ja mis mitte, on piisav põhjus see probleem kõrvale lükata. Nagel väidab, et selle vaatenurga omaksvõtmine tähendab mitte mõista, et “lahendamatud probleemid ei ole oma lahendamatusesse tõttu veel ebarealsed”.¹⁴ Intuitiivsed realistid otsustavad verifikatsiooni üle selle viljade järgi ja väidavad,

¹⁴Thomas Nagel, *Mortal Questions* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979), lk xii.

et pragmatistlik usk keele kõikjalolekusse viib võimetuseni mõista, et filosoofilised probleemid tekivad just nimelt siis, kui keel on faktide suhtes ebaadekvaatne. Nagel ütleb: "Minu realism subjektiivse valdkonna kõikide vormide suhtes eeldab usku, et on olemas fakte teispool inimlike mõistete haardeulatust".¹⁵

Tehnilised realistid aga — vastupidi — ei pea pragmatismi ekslikuks mitte sellepärast, et ta viib sügavate probleemide pealiskaudsele kõrvaleheitmisele, vaid sellepärast, et ta põhineb vääralt, "verifikatsioonistlikul" keelefilosoofial. Nad ei salli "verifikatsioonismi" — mitte selle metafilosoofiliste viljade pärast, vaid sellepärast, et nende meelest on see väärkäsitlus keele ja maailma suhtest. Nende meelest järgisid Quine ja Wittgenstein ekslikult Freget, mõeldes, et tähendus — miski, mis on determineeritud sõna kasutaja intentsioonide poolt — determineerib referentsi — seda, mida sõna maailmast välja nopib. Nad ütlevad, et Saul Kripke algatatud "uue referentsiteooria" põhjal võime koostada parema, mitte-fregeliku pildi sõna ja maailma suhetest. Kui Frege arvas nagu Kant, et meie mõisted tükeldavad liigendamata paljusust vastavalt meie huvidele (see vaade viib üsna otse Sellarsi "psühholoogilise nominalismini" ja goodmanliku muretuseni ontoloogia suhtes), siis Kripke nägemuse järgi pole maailm juba jagunenud mitte ainult partikulaarideks, vaid isegi partikulaaride loomulikeks liikideks ja nende partikulaaride ning liikide olemuslikeks ja juhuslikeks tunnusteks. Niisiis tuleb küsimusele "kas ' X on Φ ' on tõene?" vastates uurida välja, millele X — kui füüsikaline fakt ja mitte kui kellegi intentsioon — viitab [refers] ja siis selgitada, kas see partikulaar või liik on Φ . Tehnilised realistid väidavad, et ainult sellise "füüsikalise" referentsiteooria abil võib alal hoida arusaama "tõest kui reaalsusele vastavusest". Aga prag-

¹⁵Nagel, *Mortal Questions*, lk 171.

matist vastab sellele küsimusele uurides, kas — kõike (ja eriti terminite 'X' ja 'Φ' kasutuse eesmärgi) arvesse võttes — 'X on Φ' on uskumiseks kasulik lause kui selle vastand või mõni hoopis teistes terminites väljendatud uskumus. Pragmatist nõustub väitega, et kui tahta säilitada arusaama "reaalsusele vastavusest", siis on füsikalistlik referentsiteooria hädavajalik — kuid ta ei näe mingit mõtet säilitada seda arusaama. Pragmatistil pole säärast arusaama tõest, mis võimaldaks tal pidada mõttekaks seisukohta, et kui me saavutaksime kõik, mida me oleme eales väidete esitamiseiga lootnud saavutada, siis oleme võib-olla ikka esitanud *vääraid* väiteid, mis ei "vastagi" millelegi.¹⁶ Nagu ütleb Putnam: "Häda on selles, et järjekindla antirealisti [s.t pragmatisti — R. R. märkus. *Tlk.*] jaoks on *tõel* mõtet ainult kui teoriasisesel mõistel. Antirealist võib kasutada tõe teoriasiseselt "ülearuse teooriale" [redundancy theory] vastavalt [s.t teooria, mille järgi lause "S on tõene" tähendab täpselt sedasama, mis ainult "S" — R. R. märkus. *Tlk.*], kuid talle pole kättesaadav arusaam tõest ja referentsist teoriaväliselt. Kuid ekstensioon [referents — R. R. märkus. *Tlk.*] on lahutamatu seotud tõe mõistega. Termini ekstensioon on just nimelt see, mille kohta *tõene* mingi termin on. Selle asemel et alal hoida tõe mõistet kohmaka operatsionalismi abil, peaks antirealist hoopis hülutama ekstensiooni mõiste, niisamuti nagu ta hülgab tõe mõiste (igasuguses teoriavälises tähenduses). Nagu Dewey, langeb ta "põhjendatud väidetavuse" [warranted assertibility] mõiste juurde tõe mõiste asemel".¹⁷

Niisiis seab tehniline realism üles küsimuse: kas kee-

¹⁶Vt Hilary Putnami samakujulist "metafüüsilise realismi" definitsiooni tema raamatus *Meaning and the Moral Sciences* (London: Routledge and Kegan Paul, 1978), lk 125.

¹⁷Hilary Putnam, *Mind, Language and Reality* (Cambridge: Cambridge University Press, 1975), lk 236.

lefilosoofias on tehnilisi põhjusi tolle teoriavälise mõiste alalhoidmiseks või hülgamiseks? Kas on olemas mitteintuitiivseid võimalusi otsustada, kas küsimus sellest, millele "X" viitab, on — nii nagu pragmatist arvab — sotsioloogiline asi, s.t küsimus, kuidas saada aru teatava kollektiivi keelelisest käitumisest, või on hoopis nõnda, nagu ütleb Hartry Field: "[---] termini sotsioloogilise rolli üks aspekte on roll, mida see termin mängib keelelise kollektiivi erinevate liikmete psühholoogias; teine aspekt, mida ei saa taandada esimesele [R. R. kursiiv. *Tlk.*], on see, millistele füüsikalistele objektidele ja füüsikalistele omadustele see termin vastab".¹⁸

Sellegipoolest pole selge, millised need tehnilised, mitteintuitiivsed võimalused võiksid olla. Sest pole selge, milliseid lähteandmeid [data] peaks keelefilosoofia seletama. Üks kõige sagedamini korratud andmetest on see, et teadus *töötab*, on *edukas* — võimaldab meil ravidahaigusi, lasta õhku linnu jne. Realist küsib, kuidas see saaks olla võimalik, kui mõni teaduslik lause poleks vastavuses sellega, kuidas asjad iseenesest on? Pragmatist lööb kaasa küsides, kuidas *see* saaks minna seletusena arvesse? Milliseid edasisi täpsustusi "vastavussuhte" kohta saab anda, mis laseks sel seletusel olla parem kui "uinutava väe seletus" (millega tuli välja arst Molière'il, et põhjendada, miks oopium paneb inimesed magama)? Mis sellisel juhul n-ö vastaks oopiumi mikrostruktuurile? Mis on "vastavuse" mikrostruktuur? Tarski tõetingimuste ja rahuldamissuhte aparaat ei annaks siin vastust, sest seda aparaatuuri saab rakendada sama hästi näiteks Fieldi füüsikalistlikus "ehitusbloki" teoorias referentsist kui ka Davidsoni koherentistlikus, holistlikus ja pragmaatilises teoorias. Kui Fieldi-taolised realistid väidavad, et Tarski käsitus tõest on — nagu Mendeli

¹⁸Hartry Field, "Meaning, logic and conceptual role". — *Journal of Philosophy*, 74. kd, 1977, lk 398.

käsitlus "geenist" — kõigest kohatäitja, mis nõuab füsikalistlikku "taandamist mitte-semantilistele terminitele",¹⁹ siis pragmatistid vastavad (koos Stephen Leedsiga), et "tõene" (sarnaselt "heaga" ja erinevalt "geenist") ei ole seletav mõiste.²⁰ (Või kui ongi, siis vajab selle seletuse struktuur täht-tähelt ülesmärkimist.)

Tehnilise pinna otsing, millelt võiks pragmatistide ja realistide tüli selgeks vaielda, lõigatakse mõnikord kunstlikult läbi, kui realist eeldab, et pragmatist mitte ainult ei lange Dewey kombel "põhjendatud väidetavuse" mõiste juurde tõe mõiste *asemel*" (nagu Putnam ütleb), vaid et ta ka kasutab seda mõistet termini "tõene" tähenduse analüüsimiseks. Putnamil on õigus, et ükski selline analüüs ei saa töötada. Kuid pragmatist, juhul kui ta on nupukas, ei alistu kunagi kiusatusele täita lünk lauses "*S* on tõene siis ja ainult siis, kui *S* on väidetav ___", pannes sinna "uurimise lõpul" või "meie kultuuri mõõdupuude järgi" või midagi muud.²¹ Ta tun-

¹⁹Field, "Tarski's theory of truth". — *Journal of Philosophy*, 69. kd. 1972, lk 373.

²⁰Putnam omistab selle mõiste Leedsile oma raamatus *Meaning and the Moral Sciences*, lk 16. Field vastaks arvatavasti, et ta on seletav, sest me kasutame inimeste uskumusi kui näitajaid selle kohta, kuidas asjad maailmas on (selle kohta vt "Tarski's theory of truth", lk 371, samuti Field, "Mental representations", teoses *Readings in Philosophical Psychology*, toim. Ned Block, 2. kd (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1981), lk 103). Pragmatist aga vastab, et me ei ütle "Ma võtan Jonesi öeldut kui *ceteris paribus* näitajat selle kohta, kuidas asjad maailmas on", vaid ütleme pigem "Ma ütlen *ceteris paribus* seda, mida Jones ütleb".

²¹Paljud pragmatistid (sealhulgas mina) pole alati olnud küllalt targad, et seda löksu vältida. Peirce defineerib tõde kui midagi, millele uuringud lähenevad [converge], ja see on tihti tundunud pragmatistile hea viis tabamaks realistide intuitsiooni, et Tõde on Üks. Kuid ta ei peaks püüdma seda tabada. Pragmatistil pole rohkem põhjust omaks võtta seda intuitsiooni kui aktsepteerida intuitsiooni, et igas olukorras on alati Üks Moraalselt Parim Tegu, mida Teha. Samuti pole tal põhjust arvata, et teadus, milles uued sõnavarad vohavad lõputult na-

nustab Putnami esitatud "naturalistliku eksituse" argumendi tugevust: Nii nagu miski ei saa täita lünka lauses "A on parim, mida teha olukorras C, siis ja ainult siis kui __, niisamuti, *a fortiori*, ei saa miski täita lünka lauses "S-i väitmine on parim, mida teha olukorras C, siis ja ainult siis kui __".

Kui pragmatistile antakse nõu, et ta ei tohiks ära seada S-i väitmise soovitatavust S-i tõesusega, siis tema meelest on see nõuanne küsitav. Ja küsimus oleks: Kas "tõene" on midagi rohkemat kui see, mis William Jamesi definitsiooni järgi on "selle nimetus, mis osutub heaks uskuda ja heaks kindlatel, määrateldavatel põhjustel".²² Jamesi järgi sarnaneb "tõene" "heaga" ja "ratsionaalsega", sest nad on normatiivsed mõisted, komplimentid, mida teha lausetele, mis ennast õigustavad ja sobivad kokku teiste selliste lausetega. Arvata, et Tõde on kusagil "väljaspool", on nende meelest täiesti kattuv platonliku seisukohaga, et Hea on kusagil "väljaspool". Pidada meid "irratsionalistideks" sellepärast, et me ei kuulu nende sekka, kel "hing on rahul, teadlik olles, / et kui ka enam pole meid, on tõde ikka alles", on sama mis pidada meid "irratsionalistideks" sellepärast, et meie moraaltunnet ei rahulda mõte, et Moraaliseadus särab uhkelt üle noumenaalse maailma, hoolimata ajalis-ruumilistest elupöörakutest. Pragmatisti jaoks on arusaam "tõest"

gu luules, on alamt sorti, võrreldes teadusega, milles kõiki uurimusi vahendatakse Ühendatud Teaduse Keeles. (Ma olen tänulik vaidluste eest Putnamiga, kes veenis mind hülgama Peirce'i definitsiooni ahvatlusi — kuigi Putnami motiivid selleks pole muidugi need, mis minul. Samuti võlgnen ma tänu Simon Blackburne'i hiljutisele artiklile "Truth, realism, and the regulation of theory" (*Midwest Studies in Philosophy*, 5. kd, 1980, lk 353–371), mis esitab mõtte, et "võib-olla on arusaam [meie teooriate] paranemisest [improvement] piisav, et mõista märkusi selle kohta, et mu lemmikteooria võib olla vale, kuid see pole piisav, et õigustada arusaama uuringute piirist" (lk 358).)

²²William James, *Pragmatism and the Meaning of Truth* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1978), lk 42.

kui millestki "objektiivsest" lihtsalt järgmiste seisukoh-
tade segiajamine:

(I) Enamik maailmast on, mis ta on, hoolimata sel-
lest, mis meie temast mõtleme (s.t meie uskumustel on
väga piiratud põhjuslik mõju)

ja

(II) Lisaks maailmale on olemas veel midagi meist
väljaspool, mida nimetatakse "tõeks maailma kohta" (ja
mida James nimetas sarkastiliselt "*tertium quid*"iks fak-
tide *per se* ja kogu nendekohase tegeliku või võimaliku
teadmise vahel").²³

Pragmatist nõustub kogu hingest (I)-ga — mitte kui
metafüüsilise usu objektiga, vaid kui uskumusega, milles
meil pole kunagi olnud põhjust kahelda — ja ei pea (II)
mõttekaks. Kui realist püüab seletada seisukohta (II)
väitega:

(III) Tõde maailma kohta seisneb teatud lausete
(millest kahtlemata paljusid tuleb alles formuleerida) ja
maailma enda vahelises "vastavussuhtes",
siis pragmatist saab ainult veel kord ütelda, et sajan-
ditepikkused püüdlused seletada, mis on "vastavus", on
kõik ebaõnnestunud, eriti siis, kui peab seletama, kuidas
tuleviku füüsika lõplik sõnavara võib mingil kombel osu-
tuda Looduse Enese omaks — sõnavaraks, mis lõppude
lõpuks laseks meil formuleerida lauseid, mis haakuksid
Looduse enda mõtlemise viisidega Iseenese üle.

Neil põhjustel arvab pragmatist, et ükskõik mis ka
keelesõnast ei teeks, tal ei õnnestu välja käia "tõe"
definiitsiooni, mis ületaks Jamesi oma. Ta on küll mee-
leldi nõus, et keelesõnast võib teha palju muid asju.
Ta võib näiteks Tarskit järgides näidata, kuidas näeks
välja teatava keele tõe-predikaadi defineerimine. Prag-
matist võib nõustuda Davidsoniga, et sellise predikaadi

²³James, *Pragmatism*, lk 322.

defineerimine — nt inglise keele lausete jaoks tõeteooria väljatöötamine — oleks hea viis, võib-olla ka ainus viis esitamaks loomulikku keelt kui õpitavat, rekursiivset struktuuri, ja anda niiviisi selle keele jaoks süstemaatiline tähendusteooria.²⁴ Kuid ta nõustub Davidsoniga, et selle esituses on ka kõik, mida Tarski võib meile anda ja kõik, mida võib Tõe-alastest Filosoofilistest mõtisklustest välja lüpsta.

Nõnda nagu pragmatist peaks hoiduma kiusatusest “tabada meie tõemõiste intuiitivset sisu” (kaasa arvatud ka kõik see, mis on selles arusaamas sellist, mis muudab realismi ahvatlevaks), niisamuti peaks ta ka hoiduma Michael Dummetti pakutud kiusatusest võtta seisukoh-

²⁴Küsimus, kas on võimalik luua “mingi keele jaoks süstemaatiline tähendusteooria”, on mitmetähenduslik. See võib tähendada “Kas me võime luua süstemaatilise käsitluse sellest, mida antud loomuliku keele kasutaja peab teadma, et olla pädev kõneleja?” või “Kas me võime saavutada filosoofilise semantika, mis oleks aluseks muule filosoofiale?” Michael Dummett ajab need asjad segi, kui ta ütleb, et Wittgensteini metafilosoofiline seisukoht, just nagu filosoofia ei saaks olla süstemaatiline, eeldab, et “süstemaatiline tähendusteooria” pole võimalik (Dummett, *Truth and Other Enigmas* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1978), lk 453). Dummett väidab õigesti, et Wittgenstein peaks mõnna, et “vaevalt on muud seletust tõsiasjale, et igaüks, kes valdab teatud keelt, on võimeline mõistma selles keeles lõputul hulgal lauseid [...] kui oletada, et iga kõneleja toetub implitsiitselt teatud arvule üldistele printsiipidele, mis juhivad sõnade kasutamist selle keele lausetes” (lk 451), ja lähtub seetõttu säärasest “süstemaatilisest teooriast”. Kuid pidades seda kõnealuse tõsiasja ainsaks seletuseks, ei pea veel koos Dummettiga arvama, et “keelefilosoofia on kogu muu filosoofia alus” (lk 454). Me võime koos Wittgensteiniga arvata, et filosoofia asi ei ole anda “analüüse” ja niiviisi eitada presupositsioone, millel põhineb Dummetti väide, et “mõnes teises filosoofiaharus tehtud analüüsi korrektsust ei saa täielikult määratleda enne, kui me teame piisava tõsiskindlusega, milline vorm peaks olema korrektsel tähendusteoorial meie keele jaoks” (lk 454). Viimati esitatud mõtteavaldus on ainus koht, kus Dummett ütleb selgelt välja, mis mõttes on keelefilosoofia muu filosoofia “aluseks”. Nagu ma *Filosoofia ja looduse peegli* 6. ptk-s püüdsin näidata, ei tähenda fakt, et filosoofiline semantika arenes metafilosoofia rüpes, veel seda, et küpsel ja edukal semantikal — edukal “süstemaatilisel tähendusteoorial mingi keele jaoks” — oleks paratamatult

ta "bivalentisuse" küsimuses. Dummett (kellel on realismi suhtes omad kahtlused) on väitnud, et paljusid pragmatisti ja realisti vaidluse traditsioonilisi küsimusi saab selgitada keelefilosoofia tehnilise aparatuuri abil, arutledes järgmiselt:

"Mitmes erinevas valdkonnas tekib filosoofilisi vaidlusi, millel on sama üldine iseloom: kas pooldada või mitte realismi mingi aineala lausete või teatavate üldiste lausetüüpide käsitlemisel. [Dummett loeb mujal üles selliste tüüpide näitena moraali laused, matemaatilised laused, laused mineviku kohta ja modaalsed laused. — R. R. märkus. *Tlk.*] Sellises vaidluses vastanduvad kaks vaatenurka küsimuses, milline tähenduse liik on kõnealust liiki lausetel, ja kuidas neil rakendada tõesuse ja vääruse mõistet. Realisti meelest me oleme andnud nendele lausetele tähenduse nii, et me teame iga lause puhul, milliste asjaolude korral on ta tõene. [---] Lause tõesuse tingimus ei ole üldiselt tingimus, mida me võime tunnetada kehtivana alati, kui ta kehtib, või isegi mitte selline tingimus, mille jaoks meil on efektiivne menetlus määratlemaks, kas ta kehtib või mitte. Niiviisi on meil õnnestunud omistada meie lausetele sedasorti tähendus, et nende tõesus või väärus on üldiselt sõltumatu sellest, kas me teame, või kas meil on mingeid vahendeid teadmaks, milline tõeväärtus neil on. [---]

Sellisele teatava klassi lausete realistlikule käsitlusele vastandub antirealistlik interpretatsioon. Vastavalt

metafilosoofiline tähtsus. Lapsed salgavad tihti oma vanemad maha. Dummettil on kindlasti õigus, et Wittgensteini filosoofias ei saa "tulevat alust tulevaste tööde jaoks filosoofias", nõnda nagu positivistid lootsid (ja Dummett ikka veel loodab), et selle saab Frege filosoofias (lk 452). Kuid ainult see, kes on eelnevalt veendunud, et semantika peaks õpetama filosoofidele, kuidas "analüüsida", võib arvata, et aluse puudumine on selle süü, et Wittgensteinil ei õnnestunud "anda meile aimu sellest, milline näeks välja korrektne tähendusteooria" (lk 453). Wittgenstein uskus, ja seda mittesemantilistel põhjustel, et filosoofia pole sedasorti asi, millel oleks semantilisi või muid aluseid.

sellele pole uuritava klassi lausete tähendused meile antud mitte tingimustena, millele vastavalt need laused on kas tõesed või väärad ja mida mõistetakse kui tingimusi, mis kehtivad või ei kehti sõltumatult meie teadmistest või tunnetusvõimest, vaid nad on meile antud tingimustena, mida me tunnetame selle klassi lausete tõesuse või väärusse kehtestajatena”.²⁵ Et “bivalentsus” on omadus olla kas tõene või väär, siis Dummetti järgi on mingi valdkonna (nt moraalsete väärtuste või võimalike maailmade) “realistlik” käsitlus see, mis väidab sellealaste lausete bivalentsust. Vastavalt tema esitatud realisti—antirealisti probleemi formuleeringule, on pragmatist see, kes eitab ükskõik millise lause bivalentsust, “äärmuslik” realist aga see, kes väidab seda iga lause puhul, sellal kui tasakaalukas enamus mõistlikult eristab bivalentseid (nt füüsikalisi) lauseid mittebivalentsetest (nt moraali) lausetest. Niisiis sobib “bivalentsus” “ontoloogilise pühendumusega” kui võimalus väljendada vanamoodsaid metafüüsilisi vaateid kaasaegses semantilises keeles. Kui käsitleda pragmatisti kui kvaasi-idealistikku metafüüsikut, kes on ontoloogiliselt hõivatud ainult ideede ja lausetega, ja ei usu, et meist “väljaspool” on midagi sellist, mis teeb mingi lause tõe- seks, siis ta sobib päris hästi Dummetti skeemi.

Kuid loomulikult ei ole pragmatisti pilt enesest niisugune. Ta ei pea ennast *mingit* sorti metafüüsikuks, sest ta ei saa aru, mida tähendab arusaam “väljaspool on olemas ___” (välja arvatud sõna-sõnalt, millisel juhul “väljaspool” tähendab “teatavas ruumipositsioonis”). Tema meelest ei ole just eriti tulemusrikas eksplitseerida platonistikku veendumust Hea või Arvude kohta öeldes, et platonist usub, et “___ kohta on kehtiv tõesus-või-väärus, hoolimata meie teadmiste tasemest või uurimismenetluse käepärasusest”. Sõna “on”

²⁵Dummett, *Truth and Other Enigmas*, lk 358.

näib talle selles lauses sama segane kui lauses "on Tõde ikka alles". Kui pragmatist panna vastamisi tsiteeritud Dummetti tekstiga, siis ta küsib, kuidas eristada "üht liiki tähendust" teisest ja mida tähendab omada "intuitsioone" lauseliikide bivalentisusest või mittebivalentisusest. Ta on pragmatist just sellepärast, et tal ei ole selliseid intuitsioone (või kui tal ka on, siis ta tahab neist lahti saada). Kui ta mingi lause *S* puhul küsib eneselt, kas ta teab, "milliste asjaolude korral on see tõene" või teab ta ainult, millised on "tingimused, mida me tunnustame selle klassi lausete tõesuse või vääruse kehtestajana", siis ta tunneb ennast sama abitult nagu siis, kui talt küsitaks, "Kas sa armastad tõesti või on sind ainult vallanud kirk?" Ta kaldub arvama, et see pole just eriti otstarbekas küsimus ja et introspeksioon pole sellele vastamiseks õige tee. Kuid bivalentisuse puhul tundub kahtlane, kas selle kindlakstegemiseks on olemas mingit muud teed. Dummett ei anna meile aimu sellest, mis võiks minna arvesse hea argumendina (nt moraalseste või modaalseste lausete) bivalentisuse jaatamiseks; ta ütleb ainult, et on olemas inimesi, kes seda jaatavad, ja inimesi, kes seda ei tee, arvatavasti sellepärast, et nad on sündinud erineva metafüüsilise temperamendiga. Kui aga olla sündinud ilma metafüüsiliste vaadeteta — või kui, pettununa Filosoofia kasulikkuses, püüda neist vaadetest hoiduda — siis tundub, et Dummetti pakutud viis rekonstrueerida traditsioonilisi küsimuseasetusi eksplitsiivseerib ähmast sama ähmase kaudu.

Fieldi ja Dummetti kohta öeldu oli mõeldud kahtluse heitmiseks "tehnilise realisti" seisukohale, nagu saaks pragmatisti ja realisti vaidlust lahendada mingil kitsal, selgelt piiritletud keelefilosoofilisel pinnal. Sellist pinda ei ole. See ei ole muidugi keelefilosoofia, vaid hoopis pragmatisti viga. Ta keeldub võtmast seisukohta — näiteks pakkumast lause "*S* on tõene" "analüüsi" või jaa-

tamast või eitamast bivalentsust. Ta ei löö kaasa üheski mängus, millest teda kutsutakse osa võtma. *Ainuke* moment, mil "referentsiaalne semantika" või "bivalentsus" muutub tema jaoks huvitavaks, on siis, kui keegi käsitleb neid mõisteid seletavana, mitte kui *pelgalt* intuitsiooni- de väljendusi, vaid kui töövahendeid — näiteks selleks, et seletada, "miks on teadus nii edukas".²⁶ Sel momen- dil toob pragmatist välja oma läbiproovitud dialektiliste gambiitide tagavara.²⁷ Ta väidab, et pole mingit prag- maatilist erinevust, millest midagi oleneks, lausetel nagu "see töötab, sest ta on tõene" ja "see on tõene, sest ta töötab" — nii nagu pole ka erinevust lausetel "see on vaba, sest jumalad armastavad seda" ja "jumalad ar-

²⁶Väidet (mille on kõige täielikumalt esitanud Richard Boyd), et pragmatism ei suutvat seletada, miks teadus töötab, on kommenteeri- nud Simon Blackburn, vt "Truth, realism, and the regulation of theory" (vt märkus 21), eriti lk 356–360. Ma nõustun Blackburni lõppjäreldu- sega, et "kui meil on tegemist vaieldavate juhtudega moraali, kondit- sionaalide, kontrafaktuaalide või matemaatika vallas, siis saab realismi kaitsta ainult sellise tõlgenduse abil, mis teeb ta vastuolutuks" (lk 370).

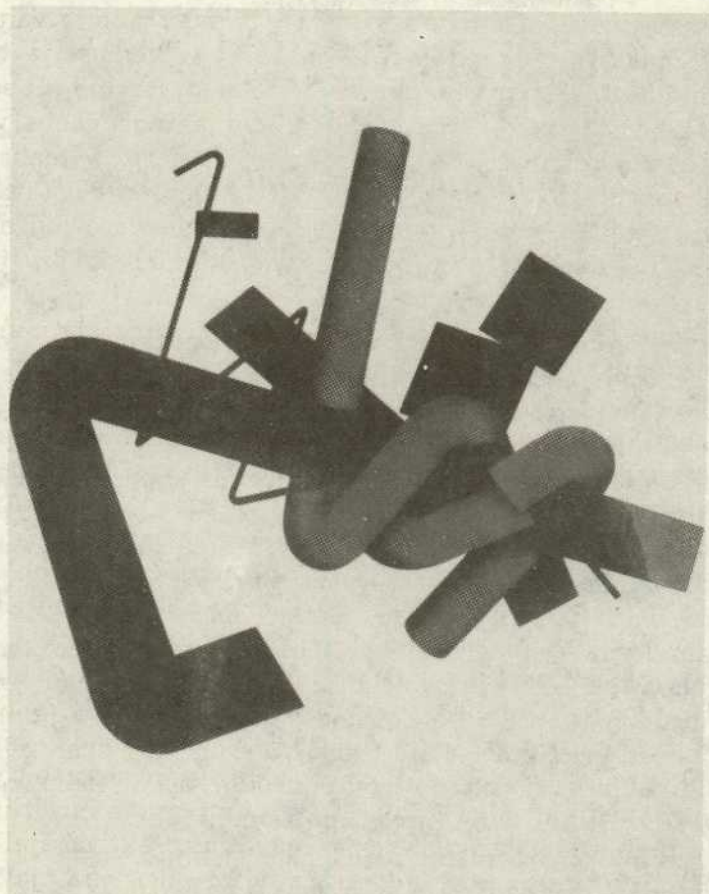
²⁷Selles trikivaramus on väärtuslikke muinsusi, millest mitmed on pragmatistile pärandanud Berkeley Briti idealistide kaudu. Prag- matismi seostamine Berkeley argumentidega fenomenalismis kasuks on pannud paljud realistid (nt Lenin, Putnam) väitma, et pragmatism on (a) kõigest üks idealismi variant ja (b) seesmiselt "reduksionistlik". Kuid berkeleyliku fenomenalismis poolt argumenteerimine ei nõua mit- te üksnes pragmaatilist maksimi, et asjad on nii nagu teatakse, et nad on, vaid ka väidet (mida on õigusega kritiseerinud Reid, Green, Witt- genstein, Sellars, Austin jt), et me võime taibata Berkeley arusaama "ideest". Ilma selle arusaamata ei saa jõuda Briti idealistide väiteni, et "reaalsus on olemuselt spirituaalne". Võimetus eristada Berkeley premisse on toonud kaasa palju realistlikku retoorikat sellest, kuidas pragmatistid arvavad, et reaalsus on "töödeldav", et nad ei arvesta materiaalse maailma "toorust" ja meenutavad üldise idealiste, sest ei taipa, et "füüsilised asjad on meie teadvusega välispisidelt seotud". Peab küll tunnistama, et mõnikord ütles William James selliseid asju, mille kohta need süüdistused peavad paika (vt nt ohtlikult kergemeel- set lõiku raamatus *Pragmatism*, lk 125. Ka Dewey eksis vahel nendele radadele.) Mis puutub reduksionismis, siis pragmatisti vastus sellele süüdistusele on: et pragmatisti jaoks on kõik sõnavarad tööriistad ees- märkide saavutamiseks ja mitte representatsioonid sellest, kuidas asjad

mastavad seda, sest see on vaga". Samuti võib ta väita, et pole mingit pragmaatilist vahet tõe olemuse ja tõe kindlakstegemise vahel, ja tõe kindlakstegemine, s.t selle kindlakstegemine, milliseid lauseid jaatada, ei ole (v.a mõned tajulaused) "võrdlemine reaalsusega". Realistile võivad küll kõik need gambiidid tunduda küsitavad, sest realistil on intuitsioon, et mõni erinevus võib olla reaalne, *ilma* et tast midagi oleneks, et mõnikord on *ordo essendi erinev ordo cognoscendi*'st, mõnikord *ei ole X-i olemus X-suse* meiepoolne kindlakstegemine. Ja nõnda see asi käib.

Minu arvates tuleb meil kokkuvõtteks ütelda, et tehniline realism suubub lõpuks intuiitivsesse realismi — et tehnilise realisti *ainukene* vaidlust vääriv argument on tema veendumus, nagu teeniks vanade heade metafüüsiliste probleemide (kas universaalid on *reaalsed*? kas põhjuslikke tagajärgi andvad füüsilised objektid on *reaalsed* või me lihtsalt *eeldame* neid?) kergitamine mingit head eesmärki, toob midagi päevavalgele, on tähtis. Pragmatist tahab just selle seisukohaga vaielda. Ta ei taha arutada lause tõesuse piisavaid ja vajalike tingimusi, vaid seda, *kas* praktika, mis loodab leida Filosoofilist viisi Tõe olemuse välja toomiseks, on enast tegelikult õigustanud. Niisiis on tema ja intuiitivse realisti vaidlusküsimuseks, mida tolle praktika ajaloo- ga peale hakata — mida hakata peale Filosoofia ajaloo- ga? Tõeliseks küsimuseks on: milline on Filosoofia koht läänemaises filosoofias, milline koht on Lääne intellektuaalses ajaloos sellel erilisel tekstiseerial, mis kergitab "sügavaid" Filosoofilisi probleeme, mida realist tahab alal hoida?

(Järgneb)

tegelikult on, siis ta ei saa väita, et "X-d on tegelikult Y-d", kuigi ta võib ütelda, et teatud eesmärkidel oleks viljakam rääkida Y-juttu ja mitte X-juttu.

Avo Keerend. VABANEVAD SEOSSED. I.
(Värviline kõrgtrükk) 1987

LUGU SEITSMEST SANDIST

Rabi Nachman Bratslavist

Tõlkinud Uku Masing

Ükskord oli ühe riigi maal suur põgenemine. Kõik põgenesid. Oma põgenemisel käisid nad teed läbi metsade. Seal kaotasid kaks ema kaks last: üks ema kaotas poisi ja teine ema tüdruku. Lapsed olid alles pisikesed, nelja-viie aastased. Neil ei olnud, mida süüa. Nad karjusid ja nutsid. Seal tuli nende juurde üks sant ja tema paun, milles ta kandis oma leiba, oli tal õlal. Lapsed võtsid talle läheneda ja tiirutasid tema taga. Ta andis neile leiba ja nad sõid. Ta küsis neilt: "Kust te olete tulnud siia?" Nad vastasid temale mudilaste kombel: "Me ei tea!" Ta asutas nende juurest ära minema. Nad palusid teda, et ta võtaks nad endaga kaasa. Ta ütles neile: "Ma ei taha, et te tuleksite minuga." Sealsamas said nad aru, et ennäe, ta oli pime. See asi oli neile võõristav, sest kui ta on pime, kuidas mõistab ta kõndida?

Pime sant õnnistas neid: "Saage minu sarnaseks!" Pime jättis neile veel leiba ja läks oma teed.

Lapsed võtsid käia metsas, kuni tuli öö. Nad ööbisid ühe puu all. Hommikul tahtsid nad süüa, ja ennäe, leib oli lõppenud nende juurest ja neil polnud süüa. Nad hakkasid jälle karjuma ja nutma. Taas tuli üks sant. Nad hakkasid temaga rääkima ja kurtma nälja üle. Sant näitas neile kättega, et ta on kurt ega kuule. Kui ta taipas, et nad on näljased, andis temagi neile leiba ja läks ära nende juurest. Nad tahtsid niisamuti, et ta võtaks nad endaga kaasa, aga tema andis neile märku,

et nad läheksid oma teed, ja õnnistas neid niisamuti: "Saage minu sarnaseks!"

Järgmisel päeval, kui jällegi leib oli kadunud nende juurest, hakkasid nad taas karjuma. Nende juurde tuli veel üks sant. Nad hakkasid temaga rääkima ja tema võttis kogeleda oma keelega ja nad ei mõistnud, mida ta pajatas, sest ta oli kange keelega. Kuid tema mõistis küll, mis nad rääkisid, ja temagi andis neile niisamuti leiba ja õnnistas niisamuti, et nad saaksid tema sarnaseks, ja läks oma teed.

Neljandal päeval tuli kõvera kaelaga sant.

Viiendal päeval küürakas sant.

Kuuendal päeval kätest vigane sant.

Seitsmendal päeval jalust vigane sant.

Igäuks andis neile leiba ja õnnistas neid, et nad saaksid tema sarnaseks.

Kaheksandal päeval lõppes jälle leib nende juurest. Nad tulid välja metsast ja hakkasid minema asustatud paika. Nad väljusid maanteele ja võtsid kõndida teed mööda, kuni tulid ühte külla. Mudilased astusid sisse ühte majja ja küsisid leiba. Nende peale halastati ja anti neile leiba. Nad astusid taas sisse teise majja ning neile anti niisamuti. Nad hakkasid hulkuma ükselt uksele ja kerjama igal meie usukommete poolt kästud söömaajal ja igas pulmas nagu santidel kombeks. Nad tegid enestele suured paunad ja otsustasid olla alati koos ning mitte lahkuda teineteisest. Nad võtsid käia laatadel ja istuda sillutatud õuedel teiste santide hulgas ning paluda lahkeid andeid. Mudilased said santide seas kuulsaks, sest kõik tundsid neid ja teadsid, et nemad on lapsed, kes kaotati metsa.

Päevad said paljuks ja muutusid aegadeks. Mudilased said suureks.

Ükskord oli ühes suures linnas suur laat. Seal olid kõik sandid ja ka need lapsed läksid sinna. Santidel tuli

pähe need kaks last paari panna, et teine võtaks teise. See asi oli hea kõikide silmis ja abielu oli otsustatud. Aga kuidas saavad nad neile pulmad teha? Nad tulid otsusele, et kuna ühel lähedasel päeval on kuninga sünnipäev ja siis on suur pidu ja kõik sandid on kohal ning santidelegi antakse rohkesti sööki ja jooki, siis tehakse pulmad lihast ja kakkudest, mis sandid on saanud. Ja nii nad tegid; nad ootasid ära kuninga sünnipäeva, ja sandid said rohkesti liha ja leiba peoks. Ka olid nad leidnud linna lähedal suure koopa. Nad katsid koopa ülevalt varbadega ja mullaga ning seestpoolt ehtisid okste ja lilledega ja valmistasid sinna midagi baldahhiinitaolist ning ajasid püsti suuri kive laudade pähe. Nad kõik astusid sinna sisse ja tegid pulmad neile lastele ning viisid nad baldahhiini alla. Nad võtsid kõik väga rõõmutseda, küll kutsutud külalised, küll peigmees ja mõrsja.

Oma rõõmus hakkasid peigmees ja mõrsja meelde tuletama armutegusid, mida nendele oli osutanud Niimi*, olgu Ta kiidetud, siis, kui nad olid väikesed ja eksimas metsas. Nad hakkasid väga igatsema, kuidas nad saaksid sinna esimese sandi, pimedada, kes oli andnud neile metsas leiba. Ja otsemaid, kui nad teda igatsesid, ilmus pime sant koopa uksele. Ta hakkas kõnelema ja ütles: "Siin ma olen, tulin osa võtma teie pulmarõõmust, ja ma annan teile anniks peigmehe jutluse eest selle, et teie päevad saaksid minu omade pikkuseks. Muiste, kui olite väikesed, õnnistasin ma teid, et te saaksite minu sarnaseks. Praegu ma annan teile teie pulmadeks selle täielise anni: olgu tahtmine, et teie elu saaks pikaks nagu minul! Teie oletate, et ma olen pime. Ma ei ole ülepea pime, vaid ainult, et kogu maailma aeg tervenisti ei loe mulle rohkem kui ühe silmapilgu. Olen väga vana ja ometi olen kogunisti mudilane ja ma ei ole ülepea

* Jumala nimetamise vältimiseks (vt 2Mo 20, 7) kasutatud sõna. K. K.

veel hakanud elama. Ja ma ei ütle seda iseenese väest, vaid mul on selle kohta nõusolek suurelt kotkalt. Ja ma jutustan teile loo, mis juhtus:

Ükskord läksid inimlapsed hulga laevadega merele ja tuli marutuul ning purustas laevad. Mehed pääsesid ning tulid ühele saarele. Sellel saarel oli torn. Nad läksid üles torni ja leidsid seal kõiksugu sööke ja jookke ja rõivaid. Ülepea kõike, mida nad vajasisid, ja igasugust hüüt. Kui tuli õhtu, astusid kõik sisse puhkama. Üks nendest hakkas rääkima ja ütles, et igauks koosolijaist jutustaks kõige muistsema sündmuse, mida ta mäletab oma esimesest mäletamisest, see tähendab, sest tunnist, mil algas tema mäletamine. Seal oli vanu ja noori. Nad austasid kõige vanemat, kes oli nende hulgas, et tema jutustaks esimesena.

See alustas ja sõnas rauga hääli, otsekui kuuldunuks see kaugelt: "Mida ma teile jutustaksin? Mina mäletan veel seda, kui õun võeti oksalt." Aga mite ükski mees ei teadnud, mida ta pajatab. Ent seal oli tarku ja need ütlesid: "Muidugi on see väga muistne lugu."

Nad austasid teist, et see jutustaks.

See, kes oli vanuselt teine, vastas imestaval keelel ja ütles: "Kas see on muistne lugu? Mina mäletan samuti seda, ja ma mäletan veel seda, kui lamp põles." Nad ütlesid: "See lugu on veel muistsem kui esimene."

Austati kolmandat, et see jutustaks.

Kolmas, kes oli kahest esimesest noorem, alustas ja ütles: "Mina mäletan seda, kui hakati kuduma vilja." Nad ütlesid: "See on veelgi muistsem lugu."

"Ja mina mäletan," lausus neljas, kes oli veelgi noorem, "kui viidi seemneiva vilja ehitamiseks."

Viies, kes oli veelgi noorem, sõnas: "Ja mina mäletan vilja maitset enne seda, kui maitse läks vilja sisse."

"Ja mina mäletan," ütles kuues, "ka vilja lõhna enne seda, kui see läks vilja sisse."

Alustas seitsmes ja ütles: "Ja mina mäletan vilja välimust enne, kui see ühines viljaga."

"Aga mina," jätkas pime sant oma sõnu, "olin siis kogunisti mudilane ja ma olin samuti seal. Ma ütlesin nendele: "Mina mäletan kõiki neid asju, ja mina mäletan Eimidagit"."

Nad ütlesid: "See on nüüd kõige suurem uudis, et kõige noorem mäletab kõige muistsemat asja", ja oli neile suur uudis, et mudilane mäletab kõigist enam. Siis tuli suur kotkas ja koputas torni pihta ning ütles neile, et nad tuleksid tornist välja oma vanuse reas. Ta tõi nad kõik välja, aga mudilase tõi ta välja kõigepealt, sest mäletamiselt oli ta tõepoolest vanem neist kõikidest. Ja nõnda igauhe, kes oli noorem, tõi ta välja enne, ning selle, kes oli neist kõikidest kõige kõrgemas vanuses, tõi ta välja viimati, sest see oli tõepoolest noorem neist kõikidest.

Ja suur kotkas ütles neile: "Mina seletan teile need lood, mis te kõik olete jutustanud. See, kes jutustas, et tema mäletab, kuidas õun võeti oksalt, see tähendab, et lõigati läbi tema nabaväät; ja teine, kes ütles, et tema mäletab, kui lamp põles, see tähendab, et tema mäletab, kui ta oli emaüsas ja lamp põles tema pea kohal; ja see, kes ütles, et ta mäletab, kui hakati kuduma vilja, see tähendab, et ta mäletab lapse kujunemise tundi; ja see, kes mäletas, kuidas viidi seemneiva vilja ehitamiseks või vilja maitset enne, kui see läks vilja sisse, see tähendab hinge; ja vilja lõhna enne, kui see läks vilja sisse, see tähendab vaimu. Aga see mudilane, tema on teist kõigist kõr-

gemal, ka sellest, kes mäletas vilja välimust enne, kui see ühines viljaga, see tähendab, et ta mäletab koguni seda, mis oli enne hinge, vaimu ja õhku, sest temal on Eimiski and."

Ja veel ütles neile suur kotkas: "Lakake olemast sandid ja elamast raasukestest võõrastelt laudadelt. Kasutage eneste aardeid, mis teile on antud. Teie laevad, see tähendab, teie kehad, milledes tulite, on purunenud, ja nüüd kulgege laevade sisse, mida ehitatakse taas uuesti." Ning ta õnnistas neid. Aga mulle ütles suur kotkas: "Ja sina tule minuga, sest sina oled minu sarnane: sa oled väga vana ja sa oled väga noor ega ole veel ülepea hakanud elama. Ja mina samuti: ma olen vana ja ma olen veel noor ning aegade aeg on mul ees. Ja nii saad ka sina."

Sellised olid suure kotka sõnad minu vastu. Tuleb välja, et mul on nõusolek temalt eneselt, suurelt kotkalt, et ma olen väga vana ja ma olen väga noor. Ja selle pika elu anni, mille kohta mul on nõusolek suurelt kotkalt, ma annan teile täieliseks anniks, anniks peigmehe jutluse eest teie pulmapeol. Olgu tahtmine, et te saaksite minu sarnaseks!"

Nende sõnade peale tekkis koopas suur rõõm ja kan-ge lust.

Jootude seitsme päeva teisel päeval, kui peigmees ja mõrsja vaikides istusid lõbusate kutsutute keskel, hakkasid nad igatsema teist santi, kurti, kes oli elustanud neid siis, kui nad eksisid metsas, ja andnud neile leiba. Nad võtsid nutta ja igatseda: "Kuidas me saaksime siia tema, kurdi sandi, kes elustas meid!" Kui nad alles igatsesid teda, tõstsid nad oma silmad, ja ennäe, tema seisab nende ees ja ütleb: "Siin ma olen!" Ta kaisutas neid ja suudles neid ja ütles nendele: "Nüüd ma annan teile oma õnnistusanni, et te saaksite minu sarnaseks, see tähendab, et te elaksite õnneliku elu nagu mina.

Muiste ma õnnistasin teid selle õnnistusega, praegu ma annan teile oma õnneliku elu täieliseks anniks, kingiks teie pulmadel. Teie oletate muidugi, et ma olen kurt. Aga tõepoolest ei ole ma ülepea kurt, ainult et kogu maailma kisendamine selle üle, mis tal puudub, ei tule mu kõrvu. Kõik maailma olendite hääled tulevad üksnes puuduste seest, sest igaüks kisendab oma puuduse pärast. Ja koguni kõik rõõmud, mis on maailmas, on olemas üksnes puuduse tõttu, sest inimene rõõmustab puuduse pärast, mis tal on olnud ja saanud täis. Aga minule ei loe kogu maailm tervenisti midagi, et selle puudused tuleksid minu kõrvusse. Mina elan õnnelikku elu, milles ei ole kübetki puudust. Ja õnnelik elu, see on mu rõõm minu pärisosa üle, leiva üle, mis ma süüa, ja vee üle, mis ma joon.

Ja mul on nõusolek selle kohta, et ma elan õnnelikku elu, olenditelt, kes elavad Suure Rikkuse Riigis.

On olemas riik, milles on suur rikkus. Ükskord kogunesid rikkad ja igaüks nendest hakkas kiitlema oma õnneliku elu üle, mida tema elab Rikkuse Riigis. Ma hakkasin rääkima ja ütlesin nendele: "Mina elan veelgi õnnelikumat elu kui see, mida elate teie!" Nad heitsid pilgu mu viletsale kuuale ja mu sandipaunale ning heitsid nalja mu totruse üle. Aga mina ütlesin nendele: "Kae tõestust, et minu elu on õnnelikum teie elust! On riik, kus on suur ja imeline aed ja selles aias oli vilju, millel oli kõiksugu maitseid, mis maailmas, ja kõiksugu lõhnu, mis maailmas, ja kõiksugu värve, mis maailmas. Ja selle aia eest hoolitses üks aednik. Selle riigi rahvas elas õnnelikku elu selle aia tõttu. Ühel ööl kadus see aednik ja ükski ei teadnud tema asupaika. Ja kõik, mis oli selles aias, lõppes ja sai otsa, seepärast et ei olnud aedniku silma lahti tema üle. Aia saak võttis üha kahaneda. Aga ometi oleks riigi rahvas

siiski suutnud elada võsudest, mis aias, kuid juhtus, et hirmus kuningas tõusis ja tuli üles selle riigi vastu. Aga et ta ei suutnud neile midagi teha, läks ta ja rikkus ära rahva õnneliku elu, mis neil oli aia tõttu. Ent seepärast, et ei olnud tema käes rikkuda aeda, jättis ta sellesse riiki kolme seltsi sulaseid ja käskis, et nad teeksid kõik, mis tema neile määrab. Mida sulased tegid? Rikkusid riigi rahva maitsemeele, et kõigel, mis nad maitseid, oli raibe maitse, ja rikkusid haistmise, et kõik, mis nad haistsid, oli *kalbana*-rohu haisu, ja rikkusid nägemise, et nad jäid silmilt pimedaks, otsekui oleksid pilved lõmitanud nende ees. Ja riigi rahvas hakkas jalestama aia vilju, mis tundusid rikutud küll maitset, küll lõhnalt, küll kujult. Kui te nüüd tõepoolest näete õnnelikku elu, siis minge selle riigi rahva juurde ja avitage neid. Ja mina ütlen teile, et kui te ei avita neid, siis suudavad selle riigi rikutused teha kahju teilegi." Need rikkad läksid sellesse riiki ja ka mina läksin nendega. Kui nad olid tulnud selle riigi lähedale, hakkas ka nende maitse ja muud meeled rikki minema. Nad tundsid oma meelte rikkiminekut. Ma ütlesin neile: "Kui juba nüüd, mil te pole veel jõudnud nende juurde, on läinud rikki teie maitmine, haistmine ja nägemine, mis juhtub siis, kui te jõuate sinna, ja veel enam siis, kuidas suudate teie neid avitada?"

Ma kogusin kokku riigi rahva ja võtsin oma leiba ja oma vett ja andsin neile ning nad tundsid minu leivas ja vees kõiki maitseid ja kõiki lõhnu, mis maailmas. Neile tulid tagasi maitmine ja haistmine ja nägemine ja nad said terveks. Nad otsisid üles sulased, keda hirmus kuningas oli jätnud nende juurde, ja kihutasid nad riigist välja. Siis tekkis riigis segadus. Nad ütlesid: "Võib-olla ometi, et see inimesepoeg, kes kõnnib ja ütleb, et tema on aednik, ja

igaüks peab teda hulluks ning tema taga pillutakse kive ja teda kihutatakse minema — võib-olla ometigi on ta tõepoolest aednik?" Nad läksid ja tõid tema. Ma ütlesin neile: "Muidugi on see tõepoolest aednik", ja tema tõttu tuli riigile õnnistus tagasi.

Ennäe, kui asi oli nõnda, nägi Rikkuse Riigi rahvas, et ma parandasin Aia Riigi rahva rikutuse.

Tuleb välja, et mul on nõusolek sellelt Rikkuse Riigilt, et mina näen õnnelikku elu. Praegu ma annan teile, mu lapsed, oma õnneliku elu anniks teie röömupäeval. Olgu tahtmine, et te saaksite minu sarnaseks."

Nende sõnade peale tekkis koopas suur rööm ja kange lust.

Kolmandal päeval tuli noorpaarile meelde kolmas sant, kes oli kange suuga, ja nad võtsid nutta ning igat seda: "Kuidas saaksime tema siia!" Sealsamas kerkis see sant koopa suule ja ütles: "Siin ma olen!" Ta kaisutas ja suudles neid ja ütles samuti nõnda: "Muiste ma õnnistasin teid, et te saaksite minu sarnaseks. Nüüd, ennäe, annan ma teile selle õnnistuse anniks teie südameröömu päeval. Teie oletate, et ma olen kange suuga. Ei ole mina ülepea kange suuga, vaid et maailma sõnamistes, mis ei ole kiitmised Nimele, olgu Ta kiidetud, ei ole terviklikkust ja nad ei ole mu suus muud kui tõelise sõnamise tükid ja killud. Kuid tõepoolest ei ole ma ülepea kange suuga. Vastupidi, ma olen ilurääkija ja imeline kõneleja ning ma suudan kõneleda mõistatusi ja lausuda imelisi laule nii, et ei ole hebetki, mis on loodud maailmas, mis ei tahaks mind kuulata. Ja mu hää heliseb kuulaja hinge lätetesse nii nagu kellukese hää heliseb selges õhus. Ja mu laulude sees on olemas tarkuste tarkus. Mul on olemas selle kohta nõusolek temalt eneselt, suurelt inimeselt, keda hüütakse Tõeliseks Heldusemeheks. Ja Aja sugenemise juur, see on tõeliste heldusetegude pärast. Sest Aeg iseendast ei ole püsiv

asi, vaid teda luuakse nagu kõiki loodud asju, ja hingede tegudest luuakse teda ühtsoodu.

Ja ma jutustan teile imelise loo, mis on tõesti tõde:

Maailma kuristikus on mägi ja mäe peal seisab kalju ja kaljust voolab välja allikas. Ja igal asjal on süda ja ka kogu maailmal ülepea on süda. Ja sellel maailma südamel on täiuslik pikkus, tal on nägu ja käed ja jalad ja kõik. Ja selle maailma südame varbaküüs mõistab rohkem kui kellegi teise süda. Ning see mägi kalju ja allikaga seisab kuristiku ühel äärel ja maailma süda seisab kuristiku teisel äärel. Ja maailma süda seisab just allika vastas ning ta ihaldab ja himustab alaliselt üliväga suure himustamisega tulla selle allika juurde ja ka see allikas himustab tema juurde. Aga südame vaev on kahekordne: ühelt poolt ajab teda taga kuum päike ja põletab teda sellepärast, et ta himustab ja tahab minna ning läheneda allikale, ja teiselt poolt on südamel vaev igatsemiste ja himustamise suuruse tõttu, et ta igatseb alaliselt ning ihaldab ja himustab oma hinge lõppemiseni seda allikat. Ja süda seisab just mäe vastas ning näeb mäenõlvaku harja, kus on allikas. Ja ta nõuab allikat oma hinge lõppemiseni. Kui ta väsib himustamises ja igatsemises ning peab veidi puhkama oma vaimu kosutamiseks, siis tuleb suur lind ja see laotab oma tiivad tema kohale laiali varjuks päikese eest ja siis saab temale natuke puhkust. Kuid ka oma puhkuse tunnil silmitseb ta niisamuti allikat ja igatseb tema järele. Ja pärast puhkust ta januneb minna allika juurde. Aga kui ta tahab minna ja läheneda mäele, siis peitub tema silme eest nõlvaku hari ja ta ei näe nõlvakut ega suuda silmata allikat. Ja kui ta ei silma allikat, siis läheb tema hing välja, sest tema elu juur lähtub allikast ja igatsemisest allika järele. Ja kui see süda lahkuks, hoidku Jumal selle eest, siis

hukkuks kogu maailm tervenisti, sest see süda on kogu maailma ja iga asja elu ja muidugi pole olemas midagi püsivat ilma südamega. Ja seepärast ei saa ta minna allika juurde, vaid ta seisab allika vastas ja igatseb ning nõuab. Ja sellel allikal pole Aega, sest see allikas pole ülepea Ajas. Aga allika aja juur on ainult see, mis süda annab talle anniks ühe päevana. Ja kui päev hakkab valmis saama ja jõuab otsale, siis nad hakkavad andma teineteisele lahkumissõnu ning siis algab maailma igatsemiste ja suure himustamise imelise laulu ütlemine ning süda on suuris igatsemis- sis ligilähedal elust lahkumisele, sest tema käes ei ole anda allikale enam kui üks päev ja ta sulab hirmus seepärast, et allikas ehk lahkub teispoole Aega. Ja Tõeline Heldusemees valvab selle üle ja siis, kui päev jõuab oma tegelikule otsale, et saada valmis, annab Tõeline Heldusemees anniks südamele ühe päeva ja süda annab selle päeva allikale ja siis on allikal jäl- le aega. Ja kui see päev läheb oma paigale, kust ta on tulnud, siis ta läheb niisamuti väga imelise lauluga. Ja ennäe, kõik Aeg, mis on Tõelisel Heldu- semehel, on minu tõttu, sest mina kõnnin ja kogun kõik tõelised helduse teod, millest tekib Aeg, ja viin nad Tõelisele Heldusemehele, ja tema annab päeva südamele ja süda annab päeva allikale ning seetõttu püsib maailm tervenisti.

Tuleb välja, et kõik Aeg maailma lauluga ja maailma tarkusega on olemas minul ja selle kohta on mul nõus- olek Tõeliselt Heldusemehelt. Ja selle annan ma teile täieliseks anniks, anniks peigmehe jutluse eest teie pul- mapeol. Olgu tahtmine, et teie saaksite minu sarna- seks.”

Nende sõnade peale tõusis koopas suur ilutsemine.

Neljanda päeva hommikul hakkas noorpaar igatse- ma kõvera kaelaga santi, kes oli osutanud neile heldust

nende lapsepõlves, kui nad eksisid metsas. Kui nad alles igatsesid, ennäe, tuli tema ja seisis nende ees ning ütles: "Siin ma olen, siin ma olen! Tulin tooma oma kinki teie pulmadeks — õnnistust, millega õnnistasin teid muiste, kui olite lastena eksimas metsas: olgu tahtmine, et te saaksite minu sarnaseks! Teie oletate, et mul on kõver kael? Ei ole mu kael ülepea kõver. Vastupidi, mul on väga sirge kael, väga ilus kael. Ainult et on olemas maailma hingeõhud, ja mina ei taha anda välja raasugi hingeõhku koos maailma õhkudega ja segada oma hingetõmbeid olendite hingetõmmetega. Aga tõepoolest on mul väga ilus kael ja väga imeline kõri, sest mul on väga imeline hääl, ja kõiksugu hääli, mis on maailmas — mis on häälled ilma sõnadeta —, suudan mina oma häälega välja tuua. Ja mul on selle kohta nõusolek Muusika Riigi rahvalt.

On olemas riik, kus ollakse väga oskajad muusikataarkuses ja kõik tegelevad seal selle tarkusega — kogu ni väikesed lapsed —, ja ei ole seal väikest, kes ei suudaks mängida mõnel lauluriistal. Ja väike selles riigis on suur tark teises riigis pillimängu tarkuse poolest.

Ükskord istusid selle riigi targad ja igaüks kiitles oma pillimängu üle. Üks võttis kiidelda, et tema oskab mängida mõnda lauluriista ja teine võttis kiidelda, et tema oskab mängida kõiki lauluriistu. Ja üks võttis kiidelda, et tema suudab oma häälega teha nii nagu mõni lauluriist ja teine võttis kiidelda, et tema suudab oma häälega teha nii nagu hulk lauluriistu. Mina olin samuti seal. Ma hakkasin rääkima ja ütlesin neile: "Minu hääl on parem teie häältest, ja kae, selle tõestust: kui te kõik olete muusikas nii targad, siis avitage neid kahte riiki:

On olemas kaks riiki, mis on tuhat penikoormat teineteisest eemal. Ja kui neis kahes riigis öö kätte

jõuab, siis hakkavad kõik halisema halisemise hääli, mehed ja naised ja väetivad lapsed. Kui sellel on vahet, siis oigavad kivid. Ja isegi loomad halisevad, ka puud halisevad ja vesigi kohiseb halisemise hääli ja kaljudegi seest on kuulda otsekui halisemisnuttu. Ja seepärast, kui teie olete nii kangesti targad muusikas, ma tahaksin näha, kas te suudate avitada neid kahte riiki või parandada halisemishäält oma häältega." Nad ütlesid mulle: "Kas juhid meid ühte neist kahest riigist?" Ma ütlesin: "Küll! Ma juhin teid sinna." Nad virgusid kõik ja läksid ning tulid sinna. Me saime sinna, kui oli jõudnud öö. Nad kõik hakkasid väga halisema ja hakkasid halisema nendega koos ka targad, kes olid tulnud minuga. Ma ütlesin neile: "Te näete nüüd muidugi, et te ei suuda neid riike avitada. Ütelge mulle vähemalt ometi, kust on see halisemishäääl, mida seal kuulukse?" Nad ütlesid mulle: "Ja sina tead?" Ma vastasin: "Muidugi ma tean. On paar linde, üks isane, teine emane, ja nemad on üksipäinis ainuke paar maailmas. Juhtus, et emane hälbis — ning isane ühtsoodu otsib teda ja tema otsib isast. Nad võtsid kaua aega teineteist otsida, kuni eksisid ära ja nägid, et kumbki ei suuda oma kaasat leida, ja heitsid meelt. Nad jäid seisma ja tegid enestele pesad: isane tegi enesele pesa ühe riigi lähedale neist kahest riigist ja emane tegi enesele samuti pesa teise riigi lähedale. Ja kui on jõudmas öö, siis hakkab linnupaar halisema, kumbki haliseb suure halisemise hääli oma paarilist ja see ongi see halisemise häääl neis kahes riigis. Päeval kogunevad sinna linnud kummagi juurde paarist ja lohutavad ning rõõmustavad kumbagi väga suurte rõõmudega ja ütlevad neile lohutussõnu, et ikka veel on võimalik, et nad leiavad teineteise. Ja selle toel leiavad linnupaari südamed puhkust päeval ning neil on nende

lohutuste läbi pisut vaheaega oma leinas. Aga kui jõuab öö ja lindude parved lendavad ära oma paikadesse ja nende sädistused ning laulud saavad otsa, siis tunnevad selle paari pooled jälle oma üksildust ja nad puhkevad jälle halisemisse. See halin vältab kogu öö ja teda kuulukse kaugele ja ei ole võimalik seista talle vastu ja kõik on sunnitud saama halisejaiks temaga ja ta kulgeb suust suhu ja uhab üle kogu riigi. Ja siis, kui halisemine kulgeb kogu riigi teid pidi, vajub temasse kõigi loodud asjade valu. Ja nõnda on mõlemad riigid igal ööl täis halisemist.”

Targad ütlesid mulle: “Ja sina suudad seda parandada?” Ma vastasin: “Muidugi ma suudan seda parandada, sest ma suudan teha ja valmistada kõiki hääli, mis maailmas, ja iga hääl teatab mulle oma valu ja selle tõttu olen ma täis kõigi loodud asjade valu; ka suudan ma puistata laiali hääli, see tähendab, mina suudan puistata häält, mis on teel teisele kohale, nõnda, et seda häält ei ole kuulda mujal kui üksnes kohal, kuhu ma puistasin ta.”

Ma tegin nõnda: valmistasin oma kõris isalinnu häält ja puistasin ta emalinnu kohale ja valmistasin emalinnu hääle ja puistasin ta isalinnu kohale. Ja nõnda kuulsid nad mõlemad minu hääle abil oma kaasa häält ja nad mõlemad võtsid väriseda ja istuda liikumatult oma oksal. Seejärel lendasid mõlemad teineteisele vastu häälte tulemise teed mööda ja leidsid teineteist sel kohal, kus istusin koos tarkadega. Nõnda parandasin ma halisemise.

Tuleb välja, et mul on nõusolek sellelt riigilt, et mu hääl on väga imeline ja et ma suudan teha kõiksugu hääli, mis maailmas. Praegu annan ma selle teile täieliseks anniks teie röömuajal: olgu tahtmine, et te saaksite minu sarnaseks!”

Suureks läks rөөm ja lust koopakambris.

Viiendal päeval tuletasid nad endile meelde küürakat santi ja igatsesid teda näha. Kui asi oli nõnda, tuligi palutu ja ütles: "Siin ma olen! Tulin saama oma osa teie rõõmuvarast ja tooma teile oma õnnistusandi, mille andsin teile ennevanasti: olgu tahtmine, et te saaksite minu sarnaseks! Teie arvate, et ma olen küürakas. Ma ei ole ülepea küürakas. Vastupidi, mul on õlad, millel on võime "vähe mahutab palju". Mul on selle kohta ka nõusolek.

Ükskord oli pajatamine meeste vahel, kes kiitlesid selle võime üle ja igaüks kiitles, et temal on võime "vähe mahutab palju". Üks nendest kiitles, et tema aju, see on "vähe mahutab palju", sest tema kandvat oma ajus tuhandeid ja kümneid tuhandeid inimlapsi kõikide nende vajaduste ja kõikide nende kommetega — ja see kõik on, otsekui kannaks ta kõike oma ajus ja seepärast on tema aju see "vähe mahutab palju".

Kõik võtsid naerda ja nokkida tema üle.

Teine hakkas rääkima ja ütles, et tema sõna, see on "vähe mahutab palju", sest tema on suure kuninga nõunik ja tema juurde tulevad paljud ja paljud inimlapsed, üks tuleb kiitusega kuningale ja teine tuleb palvega, ja mis sellest välja tuleb, on muidugi see, et kuningal ei ole võimalik kuulata neid kõiki. "Ja mina suudan sisse viia ja pisendada kõik nende jutud vähestesse sõnadesse ja jutustada kuningale need vähesed sõnad sel moel, et nendesse mahuvad ära kõik nende kiitused ja palved. Tuleb välja, et minu sõna, see on "vähe, mis mahutab palju"!"

Naerdi ka tema üle.

Kolmas ütles: "Minu vaikimine, see on "vähe mahutab palju". On olemas palju minu peale kaebajaid ja kurja keele kandjaid, kes laimavad mind üpris palju. Aga kõige selle peale, mis nad laimavad ja kaebavad,

ma vastan üksnes oma vaikimisega. Tuleb välja, et minu vaikimine, see on "vähe, mis mahutab palju"!
Naerdi ka sel puhul.

Neljas ütles: "Mu nägemine, see on "vähe mahutab palju". On üks vilets ja tema on üliselge silmaga ja ta on väga suur ja mina olen koguni pisikene, aga sellest hoolimata mina juhin teda ja hoian teda, et ta ei komistaks ega väärataks. Tuleb välja, et mu nägemine, see tähendab, mu silm, tema on "vähe, mis mahutab palju"!"

Kõik olid vait ja nende silmad olid pöördunud selle poole, kes kõneles nende hulgas.

Ja minagi olin seal. Ma ütlesin: "See on tõsi, et teil on "vähe mahutab palju" võime, aga mina mõistan ja taipan kõike, mida teie oma sõnadega taotlete. Ja see viimane, kes kiitles, et tema juhib seda, kes on üliselge silmaga, on suurem teist kõigist. Aga see "vähe mahutab palju" võime, mis on minul, on ülepea teist kõigist üle, sest mina kannan oma turjal kogu maailma koormat, ja kae, selle tõestus: on teada, et iga loom valib endale teatava paiga ning ainuüksi selles paigas tahab ta viibida, ja nii on igal linnul üks teatav oks, sest ainuüksi sellel oksal tahab ta istuda. Aga kas te suudate leida taolise puu, mille varjus asuvad kõik loomad ja mille oksil istuvad kõik linnud?" Nad hakkasid rääkima ja ütlesid: "Kuigi me teame, et on taoline puu ja et selle puu juures on imeline nauding, mis ei ole vaagitav, sest seal asuvad kõik linnud ja kõik loomad ja kõik nad naljatlevad seal ja sõbrutsevad teineteisega, aga me ei tea, mis külge peab minema, et jõuda selle puu juurde. On neid, kes ütlevad, et tuleb minna päevatõusu poole, ja on neid, kes ütlevad, et päevaloojaku poole. Ja me ei suuda otsustada." Ma ütlesin neile: "Miks te uurite, mis külge peab minema selle puu poole?"

Uurige kõigepealt, kes on need inimesed, kes suudavad selle puu poole minna. Sest selle puu juurde ei suuda minna iga inimene, vaid see, kellel on selle puu omadused. Ja sel puul on kolm juurt, millest hargnevad tema omadused: esimene juur on usk ja teine juur on jumalakartus ja kolmas on alandlikkus ning tõde, see on puu tüvi. Ja sealt väljuvad oksad. Sel põhjusel ei ole võimalik minna puu juurde muul kui sellel, kelles on need omadused." Nende vahel oli suur üksmeel ja nad ei tahtnud minna lahku, et osa nende hulgast, kelles olid puu omadused, läheks puu juurde, ja see osa nendest, kelles ei olnud puu omadusi ja kes polnud ära nähtud jõudma puu juurde, jääks maha. Seepärast nad kõik viivitasid, kuni ka ülejäänud, kel täiuslikkusest puudu oli, olid rängeldamas ja saavutamas neid omadusi, ja kuni nad kõik said äranähtuiks puu juurde jõudma. Nad pingutasid ja nägid vaeva, kuni nad jõudsid nende omadusteni. Ja sel tunnil, mil nad kõik olid saavutanud need omadused, jõudsid kõik ühele tunnetusele ning nõustusid kõik ühe tee suhtes, et minna seda teed pidi puu poole. Minagi läksin nendega. Läksime hulk aega, kuni saime nägema puud kaugelt. Nad silmitsesid ja nägid, ja ennäe, puu ei seisa ülepea ruumis, sest puul ei olnud ülepea ruumi, ja et temal ei olnud ruumi, siis kuidas oleks võimalik tema juurde minna? Nad kaotasid lootuse tema juurde minna. Ma ütlesin neile: "Mina suudan viia teid puu juurde, sest see puu on koguni üle ruumist. See "vähe mahutab palju" võime, mis mul on, see on võime, milles ruumil on koguni ots, sest seal ja edasi ei ole ruumi ülepea. Tuleb välja, et mina olen see, kellel on võime, mis on vahelmine ruumi ja selle vahel, mis on koguni üle ruumist. Selle toel suudan ma tõsta teid kõiki puu juurde, mis on koguni üle ruumist."

Ma võtsin ja kandsin nad puu juurde.

Tuleb välja, et mul on nõusolek selle kohta, et mul on ülim "vähe mahutab palju" võime. Nüüd ma annan selle teile anniks: olgu tahtmine, et te saaksite minu sarnaseks!"

Kui ta oli oma sõnad lõpetanud, tekkis seal väga suur rõõm.

Jootude seitsme päeva kuuendal päeval hakkasid peigmees ja mõrsja oma rõõmus igatsema kuuendat, käsis vigast santi. Ja ennäe, see tuli ja ütles: "Siin ma olen! Tulin võtma osa teie pulmapeost. Olgu tahtmine, et teis saaks tõeks mu õnnistus, mille andsin teile teie lapsepõlves metsas! Teie oletate muidugi, et ma olen käsis vigane. Ei ole seda asja eluilmaski, ei ole ma ülepea mingi veaga käte poolest, vaid vastupidi, mul on jõudu kätes küll, aga ma ei kasuta oma käte jõudu selles maailmas, sest mul on seda jõudu teisel kombel vaja.

Ükskord istusime üheskoos mõned mehed ja igaüks võttis kiidelda jõu üle, mis ta kätes. Üks ütles: "Mul on jõudu ja võimu kätes nii, et kui ma lasen noole, suudan ma selle taas tõmmata enese juurde tagasi." Ma küsisin temalt: "Missugust noolt sa suudad tagastada? Sest on olemas kümmet sugu nooli, mis on määratud kümmet sugu eri rohuga, see tähendab, kui tahetakse lasta noolt, siis määratakse teda mingi rohuga. Ja on olemas kümmet sugu rohtusid, et kui määrada noolt ühe rohuga, siis ta teeb kahju nii, ja kui teda määratakse teise rohuga, siis ta teeb kahju enam. Ja iga järgmine rohi teeb kahju enam." Ta vastas: "Sellise noole ma suudan tagastada!" Ma ütlesin talle: "Kui nii, siis sa ei suuda ravida printsessi, seepärast et sa ei suuda taas tõmmata tagasi muud kui ühtainsat sugu nooli." Teine ütles: "Minu kätes on jõudu avada vangikodasid ja nende väravate riivid katkevad, kui ma neid oma sõrmedega puu-

dutan." Ma küsisin talt: "Milliseid vangikodasid sa suudad avada? Sest on olemas kümmet sugu vangikodasid ja nende värvate riivid on samuti kümmet sugu." Ta ütles: "Seda ja seda sugu ma suudan avada." Ma ütlesin talle: "Kui nii, siis sa ei suuda ravida printsessi, sest sa ei suuda kulgeda teed läbi kümne müüri, mis ümbritsevad tema vesilinnust, ja sa ei suuda ülepea jõuda tema paigani." Kolmas ütles: "Mina suudan oma kätega anda kõigile inimestele tarkust sel kombel, et ma toetan neid oma kätega." Ma küsisin temalt: "Milline tarkus on see, mis sa suudad anda oma kätega? Sest on kümmet sugu tarkust ja iga üksik tarkuse sugu ei ole muud kui ainult osa tunnetusest." Ta vastas mulle: "Seda tarkust!" Ma ütlesin talle: "Kui nii, siis sa ei suuda ravida printsessi, sest sa ei suuda tunnetada tema haiguse pulssi, sest sa ei suuda tunda muud kui ainult ühte pulssi, ja on kümmet sugu pulssi." Neljas ütles: "Mul on kätes sellist jõudu, et kui on marutuul, siis ma suudan teda oma kätega kinni pidada ja teha oma kätega taltsutatud tuuleks." Ma küsisin temalt: "Millist tuult sa suudad oma kätega haarata? Sest on olemas kümmet sugu tuuli ja igaüks mängib oma moodi ja sina tunned tema mängu laadi siis, kui sa suudad teda võtta oma kätte." Ta vastas: "Seda tuult!" Ma ütlesin talle: "Kui nii, siis sa ei suuda ravida printsessi, sest sa ei suuda mängida tema palge ees rohkem kui üht pillilugu kümnest loost, mis on kümmet sugu tuultel."

Nad hakkasid rääkima ja ütlesid: "Ja mida suudad sina?" Ma vastasin: "Ma suudan teha samuti kõiki üheksat ülejäanud jagu, mida ükski teist ei suuda teha oma viisil. Mina suudan teha neid kõiki. Ja ma suudan ravida printsessi."

Ja selle printsessi kohta jutustasin neile loo:

Ükskord armus üks kuningas sellesse printsessi ja taotas kavalate riugastega teda omale saada, kuni talle juhtus võimalus ja ta sai tema omale. Hiljem nägi see kuningas und, et printsess seisab tema kohal ja tapab teda. Kuningas ärkas ja unenägu läks talle südamesse. Ta kutsus kõik unenägude seletajad ja need seletasid talle unenäo selle lihtkuju järgi, et uni läheb täide oma lihtkuju mööda, et printsess tapab ta. Kuningas ei suutnud anda nõu oma hingele, mida teha. Kui ta tapab printsessi, on tal kitsas käes, kui ta läkitab tema ära oma palge eest, on tal niisamuti kitsas käes, sest teine mees võtab ta ja peab teda enda juures — kuningas kardab oma hinge eest unenäo pärast. Ei teadnud kuningas, mida talle teha. Sel ajal riknes armastus temas, osalt unenäo pärast ja seejärel üha enam ja enam. Ja ka printsessi juures riknes armastus niisamuti enam ja enam, kuni ta hakkas kuningat vihkama ja põgenes tema palge eest. Kuningas saatis talle järele teda otsima. Tuldi ja teatati talle, et printsess on leida vesilinnuse juures. Ja kümme müüri üksteise ees olid ringis ümber selle vesilinnuse, ja kõik nad olid veest, ja samuti põrand linnuse keskel oli veest ja nõnda oli seal puid ja vilju — kõik veest. Aga linnuse ilu ning selle linnuse ime suurus on ülesrääkimatu. Ja sellesse linnusesse sisse minna ei ole võimalik, sest upub vees, kes iganes astub temasse sisse. Ja printsess, kui ta oli põgenenud, tuli selle linnuse juurde, ja ta aina kõndis ümber vesilinnuse, ja ennäe, kuningas ja tema malev tulid teda kinni võtma. Kui printsess nägi seda, siis ta jäi rahule teadmises, et jookseb linnusesse, sest palju parem on talle uppuda vette, kui et kuningas võtab ta kinni ja ta peab jälle viibima tema juures. Kui kuningas nägi seda, et ta põgeneb vette, süttis tema viha põlema ja ta käskis oma mehi

ambuda tema pihta, ja kui ta sureb, siis surgu. Nad võtsid lasta tema pihta ja teda tabasid kõik kümme sugu nooli, mis olid määratud kümmet sugu rohtudega. Ja ta põgenes linnusesse ning kulges rahu vesimüüride värvate teed, kuni sai linnusesse. Kui ta oli jõudnud sinna, langes ta minestusse. Ja kuningas ning tema malev ajasid teda taga ja uppusid vette.

Ja mina suudan astuda kõigi kümne vesimüüri keskele, need on merelained, mis seisavad nagu müür. Ja mina suudan taas tõmmata tagasi printsessist kõik kümmet sugu nooled ja mina tunnen kõiki kümmet sugu pulse kümne sõrme abil, sest iga üksik sõrm kümnest tunneb ühte pulssi, ja mina suudan teda ravida kõigi kümmet sugu pilliloo abil ja see pärast ma saan ta ravitud.

Tuleb välja, et mul on sellist jõudu kätes. Nüüd ma annan selle teile anniks: olgu tahtmine, et te saaksite minu sarnaseks!”

Rõõm uuenes koopas ja lustil ei olnud otsa.

Niemirovi rabi Naatan ütleb:

“Selle loo lõppu, see tähendab, mis juhtus seitsmendal päeval jalust vigase sandiga, ei ole meie väärt olnud kuulda saama, sest rabi Nachman ütles, et ta ei jutusta enam. Ja see on suur kaotus, sest me ei ole väärt seda kuulda saama enam enne, kui Messias tuleb — varsti, meie päevil see sündigu, aamen!”

RABI NACHMANI “LUGU SEITSMEST SANDIST” on nii nagu *Sefer Jetsira* ja *Zohar* pealkirja poolest tuttavamaid teoseid juudi müstikast. Aga kui viimased esindavad juudi müstika ratsionaalset-intellektuaalset külge, siis “Lugu seitsmest sandist” kuulub juudiusu müstika hilisesse järku, kus müstilist vagadust iseloomustab pinges voluntiiivne-emotsionaalne hoiak.

Rabi Nachman, hassidismi rajaja Israel ben Elieser Baal Šem Tov (1700–1760) lapselapselaps, sündis Podoolia kubermangus Miedzybożi linnas 1772. a. Laps kasvas üles Baal Šem Tovi kodulinnas müstilises õhkkonnas, mis oli tiine saladustest, nägemustest ja imelugudest. Nagu tema vanavanavanaisagi, oli ta lapsena hajevil ja mõtetes õppetööst eemal. Temast jutustatakse, et ta innukalt püüdis täita sõna “Jumal on mul alati silme ees” ning üha pingutas end, et visuaalselt kujutada ette Jumala väljaõeldamatut nime, nüi et ta ei teadnud, millest õpetaja räägib. 14-aastasena võeti Nachmanile Umani ümbrusest Kievi kubermangus naine, ning noor abielumees asus oma äia, rikka rentniku juurde kostile. Siin vabas looduses leidis ta oma kujutlusvõimele uut toitu. Siin tegeles ta ka lihasuretamisega, et suruda maha kõik tungid ning aidata vaim võidule keha üle. Umbes 20-aastasena asutas ta oma enese kodu ning selleks ajaks oli tal juba hulgaliselt austajaid. Kuulsad hassiidide õpetajad (tsaddiikid) aga keeldusid teda tunnustamast ja nii tuli Nachmanile mõte minna Palestiinasse, et leida seal tunnustust. Jüngrite poolt tehtud korjanduse toel asuski Nachman 1798. a kevadel teele Palestiinasse. Odessa kaudu jõudis ta meritsi Konstantinoopolisse, kuid seal kuulis ta, et Napoleon Bonaparte'i väed on tungimas Palestiinasse ja mereteed seetõttu ebakindel. Nachman ei lasknud end sellest kohutada, tema päritolu Baal Šem Tov perekonnast aitas teda, ning Jeruusalemma juutide saadikud toimetasid ta Konstantinoopolis laevale. Sügiseks jõudis Nachman Palestiina hassiidide juhi palge ette ning täitis kõik kombes, mida palverändur Pühal Maal tegema peab. Vahepeal oli Napoleoni sõjavägi tunginud Palestiinasse ning õhutas juute mässama Türgi ülemvalitsuse vastu. Sellises olukorras ei olnud maal viibimine tervislik, ning Nachman peitis end Akko sadamas Türgi sõjalaevale ja purjetas minema. Teel ta avastati ja vangistati. Rhodose saarel ostis kohalik juudi kogudus türklaste käest vangi vabaks. Rhodoselt purjetas Nachman Konstantinoopolisse ning seal jõudis ta Moldaavia kaudu 1799. aasta suveks tagasi koju. Elu lõpuni tundis ta uhkust selle üle, et tohtis viibida Iisraelimaal ning toonitas, et “vahe toora vahel Iisraelimaal ja mujal on nii suur nagu vahe Ida ja Lääne vahel”.

Sellest peale pidas Nachman oma kohuseks kõigile hassidismi teele siirdunutele näidata “uut teed”. Ta oli kogenud, et hassiidid on muutunud leigeks ning panevad liiga palju rõhku tsaddiikide vahendusele Jumala ja inimeste vahel. Ka olid paljud tsaddiikid teinud sellest soodsa tuluallika ja omistasid enesele võimeid, mida neil polnud. Nachman vastandab sellistele tsaddiikidele tõelise tsaddiiki kuju: “Kõik mõjud ja asjad tulevad tõeliselt tsaddiikilt. Kes seisab tõelise tsaddiiki lähedal, saavutab seepärast hõlpsasti kõike vajalikku. Kes aga tsaddiikist eemale hoiab, saab ainult suurte raskustega midagi, sest jõukuse, laste jne saamine sõltub iga inimese tähest; täht allub aga tsaddiiki mõjule, ning kui keegi tsaddiikist eemal on, peab selle täht suurt vaeva nägema, et tsaddiiki mõju alla sattuda.” Ennast pidas Nachman muidugi üheks parimatest oma sugupõlves ning tõmbas endale vanade tsaddiikide vi-

Lugu seitsmest sandist

havaenu, mis hiljem viis sidemete katkemisele tavapärase hassidismiga.

1800. aastal asus rabi Nachman Zlatopoli linna Kiievi kubermangus, kus tema ümber koondus hassiidide kogudus, kes enne olid olnud teiste tsaddiikide jüngrid. Sellest sügenes äge riid naabruses elavate tsaddiikidega ning mõlemad pooled õelutsesid üksteise kallal; nii on üks naabritest õelnud rabi Nachmani kohta: "Kes palus teda tulla ilmale nii vara, juba meie ajal, kui ta hing kuulub hilisemate põlvede juurde?", mille peale sai Nachmanilt vastuse, et see tsaddiik on sündinud maailma oma õigest ajast kolm põlve hiljem. Lõpuks tüdines rabi Nachman tülitsemisest ning 1802. aastal asus ta Bratslavi linna Podoolia kubermangus.

Bratslavis leidis rabi Nachman endale innuka ja vaimustatud poolehoidja Niemiroti Naatani näol. Temast sai õpetaja lähem kaastööline ja sekretär, kes pani tema sõnad kirja ja hoolitses nende väljaandmise eest raamatutena. Jüngri vaimustus omakorda avaldas mõju õpetajale, kes hakkas omistama oma sõnadele suuremat saladuslikkust. Rabi Nachman kõneles ja õpetas jidiis, ning Naatan pani selle kohe heebrea keeles kirja. Naatan ise hoopis küll oma "keele selgusega", kuid ta heebrea keel on üsna abitu ning jidiisi sõnade ja konstruktsioonidega risustatud. Nõnda tekkis rabi Nachmani teos *Likkute Moharan* (Moharani õpetused), mis ilmus Ostrogis 1808. a. See teos on suurejooneline tsaddikismi teooria, kus väidetakse muu hulgas, et tsaddiikid kannavad lihtsate inimeste palved üles ning et Jumal lausa ihkab tsaddiikide palveid. Põhialuseks, millest kõik sõltub, on tsaddiiki sõnade tingimustetu järgimine kõiges; sealjuures ei saa piirduda tsaddiiki teoste lugemisega, vaid tuleb olla tsaddiiki juures ja kuulata tema õpetusi, sest "kõige tähtsam on see, mida kuulatakse tsaddiiki suust" ning "juba tsaddiiki palge nägemine üksi on ülimalt oluline asi". Et oma hassiididega pidevas ühenduses olla, sõitis rabi Nachman aeg-ajalt maad mööda ringi: Umani, Zaslavl, Ostrogi, Dubnosse, Krementšugi jm. Pärast *Likkute Moharani* ilmumist teatas rabi Nachman, et see teos tähendab Iisraeli lunastuse algust ning et igaüks on kohustatud seda uurima, kuni teab seda peast, sest selles on peidul ülisügav õpetus.

Rabi Nachmani vaenlaste hulk kasvas sel ajal veelgi. Vanemad tsaddiikid nägid temas, kes polnud iial nende õpilane olnud, jultunud tõusikut. Tolle aja nimekatest tsaddiikidest ei ole ükski rabi Nachmanit hea sõnaga maininud, ning tema vastas neile samaga. Räägitakse, et *Likkute Moharani* algne käsikirja sisaldas palju kallalekippumisi teiste tsaddiikidele, kuid autori palvel põletas üks ta sõber selle käsikirja, ning trükkis ilmus selle hoopiski mahedam teisend. Aga sellestki oli tüli hoos hoidmiseks küllalt. Bratslavi hassiidid seisis väljaspool "ametlikku" hassiidlust ja mitmel pool kiusati neid taga; mõnikord läks asi lausa kähmluseni. Oma korduvate reisidega Ukrainas tungis rabi Nachman teiste tsaddiikide mõjupiirkonda, vähendas nende sissetulekuid ja suurendas oma vastaste arvu. Neil aastail arenes jõudsalt rabi Nachmani

tiisikus, mis kurnas ta enneaegselt. Lõpuks loobus ta õpetamisest ja ettekannete pidamisest ning piirdus sellega, et jutustas oma lähedastele muinasjutte ja mõistulugusid. Need lood pani kuuldes või mälu järgi kirja Niemiroti Naatan, ning sel teel tekkinud raamat *Sippure ma^casijot* (Lugude jutustused) levis kõigepealt ärakirjadena ning 1815. a ilmus ka trükist. Autori soovil — et raamat oleks “ülal pühas [sc. heebrea] ja all argises keeles” — anti see välja nii Naatani tehtud heebreakeelse tõlkega rabi Nachmani jidišis räägitud juttudest kui nende tagasitõlkega heebrea keelest jidišisse. Raamat omandas kohe tohutu populaarsuse Bratslavi hassiidide seas ning selles nähti vastust maailma saladustele.

Aastal 1810 langes rabi Nachmani maja Bratslavis ulatusliku tulekahju ohvraks ning Nachman asus elama Umani, ja umbes pool aastat hiljem, oktoobris 1810, suri ta seal. Rabi Nachmani haud Umanis sai tema sõna peale “Ma tahan teie keskele jääda ja teie peate mu haul käima” hassiidide palverännaku kohaks ning hiljem ehitati haulale sünagoog, kuhu kogunes hassiide kogu Ukrainast. Rabi Naatan pühendus õpetaja teoste väljaandmisele ning avaldas 1811. a Mogiljovis uue valiku *Moharani õpetusi*, samuti *Kitssur likkute Moharan* (Moharani õpetuste lühiväljaanne). Samal aastal avaldas ta veel ühe valiku rabi Nachmani sententse pealkirja all *Sefer hammiddot* (Kommete raamat) — lühikese, tähestiku järjekorras reastatud märksõnadega moraalientsüklopeedia. Rabi Naatan avas Bratslavis, kuhu ta uuesti elama oli asunud, trükikoja, kus ta aastate vältel üllitas oma õpetaja teoseid koos omapoolsete täienduste ja seletustega, mille tulemuseks oli Bratslavi tsaddiiki õpetuste lai levik kirjasõnas. Kuni praeguse ajani avaldatakse rabi Nachmani raamatuid heebrea ja inglise keeles Iisraelis ja Ameerikas — Jeruusalemmas (36 Salant St.) on olemas Yeshivat Chasidei Breslov (Bratslavi hassiidide kool) ning New Yorgis (3100 Brighton 3rd St.) on keskus Chasidei Breslov-Jerusalem. Rabi Nachmani *Lugusid* on ilmunud tõlgetena saksa, inglise ja prantsuse keeles. Eesti keelde on rabi Nachmani “Loo seitsmest sandist” tõlkinud Uku Masing 1949. a ja “Loo palvemehest” 1951./1952. a.

Heebrea keeles on rabi Nachmani *Sippure ma^casijot* uuemal ajal antud välja vähemalt kahel korral: Abraham Kahana poolt Varssavis 1922 ning S. A. Horodetski poolt Berliinis 1923. Käesolev U. Masingu tõlge on tehtud A. Kahana väljaande teksti järgi, mis on kirjanduslikult sidusam ja keelelt ladusam; Horodetski tekst — arvatavasti autentne Niemiroti Naatani tekst — on täis tarbetuid kordusi, floskleid nagu “ülalmainitud”, “nagu ülalpool mainitud”, “ja nii edasi” jms, samuti seletusi, ning kaldub ka üksikasjades Kahana tekstist kõrvale (peale selle on Kahana väljaandes 9 lugu, Horodetskil on neid 13). “Lugu seitsmest sandist” algab Horodetskil jutustusega kuningast ja tema ainsast pojast, ning loo lõpp jätkub:

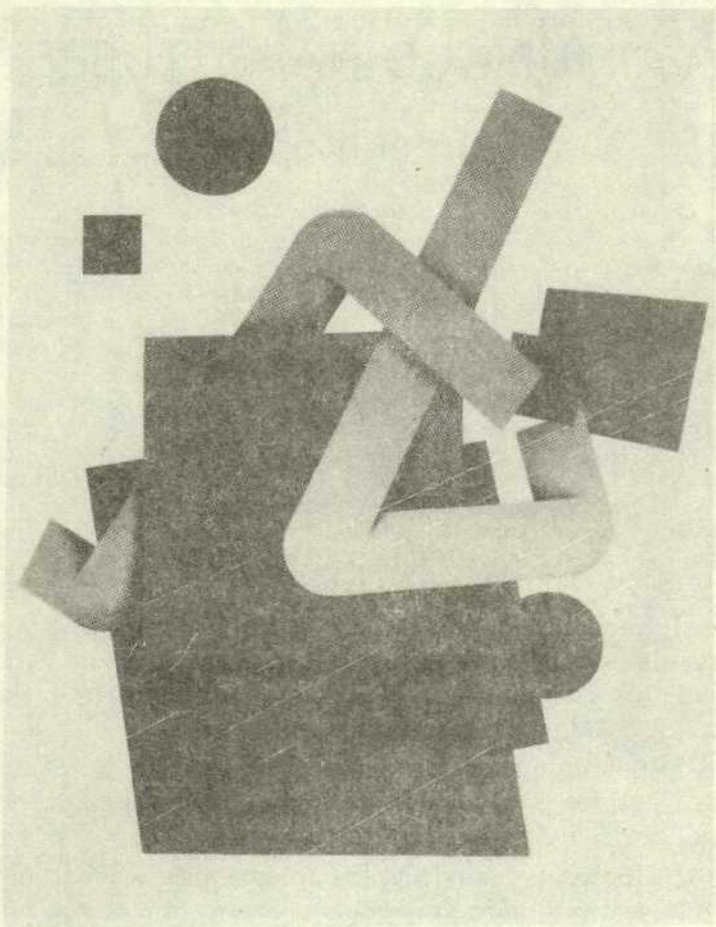
“Ja ta [sc. rabi Nachman] ütles ka: Kui ma ei teaks ühtegi muud asja kui ainult seda lugu, oleks seegi väga suur ime. Nõnda ütles ta sel-

Lugu seitsmest sandist

gesti, et see lugu on väga imeline ime. Ja selles on väga palju manitsust ja rohkesti õpetust, sest selles on palju õpetusi. Ka rohkesti rääkimist muistse aja õigetest, kuningas Taavetist, rahu temale. Sest kuningas Taavet, rahu temale, seisis maailma äärel ja kisendas allika poole ja see tuli välja kivist, mis mäe peal, nagu ülalpool mainitud. Nõnda kui on kirjutatud: "Maailma äärel ma hüüan sinu poole oma südame nõrkemises; vii mind kaljule, mis oleks mulle liiga kõrge" (Ps 61, 3). (Kõike seda kuulsime tema suust selgesti. Ja tema sõnade mõtet, et kuningas Taavet, rahu temale, oli südame nõrkemises. Ja temale vihjatakse loos maailma südamest, mis seisis maailma äärel allika vastas ning kisendas ja himustas alaliselt tema poole, ja nii edasi. Ja nüüd on sõnad kinni pandud; õnnis on see, kes on väärt küündima selle loo saladusteni.)"

Rabi Nachmani lugude väärtuse suhtes on väga erinevaid seisukohti. Nii arvab ratsionalistist ajaloolane Simon Dubnow, et "kõik rabi Nachmani *Lood* on kehalt ja vaimult haige, religioossest luulust vallatud inimese palavikufantaasiad... Meie ees ei ole ei selget religioosset mõtet ega luuleloomingu kena nägu." Kuid Gersom Šolem, kes moodsa teaduse vahendite varal poole sajandi vältel on uurinud juudi müstikat, hindab teisiti: "Kui rabi Nachman ei oleks jutustanud "Lugu seitsmest sandist", oleks see vabalt võinud olla üks Š. J. Agnoni lugusid, ning sel juhul oleks seda ümbritsenud täielik Kafka oreool." Kuid hinnatagu seda lugu kuidas tahes, üks on kindel: selle jutustuse näol on tegemist omanäolise tükiga juudiusu müstilisest traditsioonist, ning tuleb rõõmustada, et see ka eestikeelses, äärmiselt rangelt originaali järgivas tõlkes lugeja ette jõuab.

Kalle Kasemaa

Avo Keerend. KATKENUK SEUSED.
(Värviline kõrgtrükk) 1968

VAIMULIKUD HARJUTUSED

Esimene nädal

Ignacio de Loyola

Tõlkinud Maarja Kaplinski

ALGUS JA ALUSPÕHI

Inimene on loodud selleks, et kiita, kummardada ja teenida Issandat, meie Jumalat, ja päästa selle läbi oma hing, ja kõik muu siin maa peal on loodud inimese jaoks, et aidata tal jõuda eesmärgile, mille jaoks ta on loodud.

Siit järeldub, et inimene peab seda kõike tarvitama seal, kus see aitab tal sihile jõuda, ja loobuma sellest seal, kus see tal sihile jõudmist takistab.

Sellepärast peame õppima olema ükskõiksed kõige loodu vastu, niivõrd kui see on kooskõlas meie vaba tahtega ega ületa tema piire; nõnda et me ei eelistaks tervist haigusele, rikkust vaesusele, häbi aule, pikka elu lühikestele, vaid igatseksime ja valiksime selle, mis kõige kindlamini aitab meil jõuda eesmärgile, mille jaoks me oleme loodud.

Ignacio de Loyola. *Ejercicios Espirituales*. Santander: Editorial Sal Terrae, 1990, pp. 57–83.

IGAPÄEVANE SÜDAMETUNNISTUSE JÄRELEKATSUMINE. KOOSNEB KOLMEST OSAST JA KAHEST JÄRELEKATSUMISEST

Esimene kord — hommikul kohe pärast tõusmist peab inimene tegema kindla otsuse hoiduda hoolikalt sellest patust või veast, mida ta soovib parandada või millest vabaneda.

Teine — pärast sööki palugu ta Jumalalt, meie Isandalt, seda, mida inimene igatseb, ja nimelt seda armu, et ta suudaks meeles pidada, mitu korda on ta korranud seda pattu või eksimust, ja ennast edaspidi parandada; järgnevalt sooritatagu esimene südametunnistuse järelekatsumine, pärides oma hingelt aru eriti selle asja kohta, milles soovitakse ennast parandada. Vaadeldagu oma päeva tund-tunnilt või ühest ajalõigust teiseni, alustades tõusmisest kuni selle hetkeni, mil südame-tunnistuse järelekatsumine käsile võeti; siis märgitagu *g*-tähele* järgnevale ülemisele joonele nii mitu punkti-kest, kui mitu korda antud patu või vea küüsi on langetud. Lõpuks otsustatagu taas end parandada, kuni järgmise järelekatsumiseni.

Kolmas kord — pärast õhtusööki võetagu ette teine järelekatsumine, samuti tund-tunnilt, esimesest järelekatsumisest kuni praeguse, teiseni, ja märgitagu jälle *g*-tähele järgnevale joonele üles kõik need korrad, mil langeti antud patu või vea küüsi.

Järgnevalt neli täiendavat märkust, mis aitavad kiiremini antud patust või veast vabaneda.

Esimene märkus. Iga kord, kui inimene tabab ennast antud pattu või viga kordamas, löögu ta endale vastu rinda ja kahetsegu oma eksimust; seda võib teha ka suures seltskonnas, ilma et keegi midagi märkaks.

* *G* tuleb arvatavasti hispaaniakeelsest sõnast *gula* 'aplus'. *Tlk.*

Vaimulikud harjutused

Teine. Et esimene joon *g*-tähe järel tähistab esimest südametunnistuse järelekatsumist, ja teine teist, siis kontrollige õhtul, kas esimesest joonest teiseni, see tähendab, esimesest järelekatsumisest teiseni, on paranemist märgata.

Kolmas. Võrrelge teist päeva esimesega, see tähendab, tänase päeva kahte järelekatsumist eilse kahega, ja vaadake, kas eilsega võrreldes olete suutnud ennast parandada.

Neljas täiendus. Võrrelge üht nädalat teisega ja vaadake, kas sel nädalal on edasiminekut eelmisega võrreldes.

Märkus. Pandagu tähele, et esimene, suurem *g* tähistab pühapäeva, teine, väiksem, esmaspäeva; kolmas teisipäeva ja nii edasi.

G _____

g _____

g _____

g _____

g _____

g _____

g _____

ÜLDINE SÜDAMETUNNISTUSE JÄRELEKATSU- MINE PUHASTUMISEKS JA PAREMAKS PIHI VASTU VALMISTUMISEKS

Eeldan, et mul on kolme liiki mõtteid, ja nimelt, ühed, minu omad, mis lähtuvad ainult minu vabast tah-
test, ja teised, mis tulevad väljastpoolt: ühed, mis on
heast vaimust, ja teised, mis on kurjast vaimust.

MÕTTEST

On kaks viisi väarikalt vastu seista halvale mõttele, mis tuleb väljastpoolt. *Esimene* — näiteks tuleb mõte teha surmapattu, aga ma astun talle otsekohe vastu ja saan temast võitu.

Teine väarikas viis on, kui mulle tuleb seesama halb mõte, ja mina panen talle vastu, aga tema tuleb ikka uuesti ja uuesti, ja mina panen talle vastu, kuni saan sellest mõttest võitu; ja see teine viis on õilsam kui esimene.

Kergemat liiki patuga on tegu siis, kui tuleb seesama mõte surmapatust ja inimene võtab seda kuulda, kõneldes sellest mõnuga, või saades sellest meelelist naudingut, või olles liiga vähe innukas seda endast eemale peletama.

On kaks viisi surmapattu teha. *Esimene*, kui inimene halvale mõttele järele annab, et see siis kohe teoks teha, või et see teoks teha, kui võimalus avaneb.

Teine viis surmapattu teha on mõtte teokstegemine; ja see patt on suurem kolmel põhjusel; esiteks sellepärast, et ta on keetvam; teiseks sellepärast, et kavatsus on kindlam; ja kolmandaks sellepärast, et selle läbi kannatavad kõik asjaosalised suuremat kahju.

SÕNAST

Ärge andke vannet Looja ega loodu nimel, ehk kui, siis ainult tõe huvides, vajaduse korral ja aukartusega. Vajaduse all ei mõtle ma mitte vandega millegi tõesuse kinnitamist, vaid olukorda, kus see võib olla hinge või ihu või ajalike hüvede huvides. Aukartuse all mõtlen oma Looja ja Issanda nime suhu võttes sellesse vajaliku austuse ja aukartusega suhtumist.

Tuleb tähele panna, et kuna asjatult vannet andes teeme suuremat pattu vandega Looja kui loodu nimel, siis on loodu nimel vannet andes raskem vajalikul määral ausust, hädavajadust ja aukartlikkust silmas pidada kui Looja nimel vannet andes, ja seda kahel põhjusel:

Esiteks: kui tahame vannet anda millegi loodu nimel, siis seda tehes ei ole me nii tähelepanelikud ega järelemõtlikud tõerääkimise ja vande vajalikkuse suhtes nagu siis, kui soovime suhu võtta kõige Looja ja Issanda nime.

Teiseks: kui anname vannet millegi loodu nimel, siis on raskem osutada Loojale aukartust ja kuulekust kui Tema nimel töötades ning Looja ja Issanda enda nime suhu võttes, sest Issanda, meie Jumala mainimine äratub rohkem aupaklikkust ja aukartust kui millegi loodu mainimine. Sellepärast on loodu nimel vannet anda sobivam täiuslikkudele kui ebatäiuslikkudele, sest tänu järjekindlatele kontemplatsioonidele ja mõistuse valgustatusele suudavad täiuslikud paremini silmas pidada Issanda, meie Jumala kohalolekut kõiges oma loodus oma olemuse, ligioleku ja väe läbi, selle üle mõtiskleda ja sellesse süveneda; ja nii on neil loodu nimel vannet andes kergem oma Loojale ja Issandale aupaklikkust ja aukartust osutada kui ebatäiuslikel.

Kolmas põhjus on selles, et sagedasti loodu nimel

vannet andes võivad ebatäiuslikud kergemini ebajumalakummardamisse langeda kui täiuslikud.

Ärge öelge ühtki tarbetut sõna, ma mõtlen sellist, millest ei mulle ega teisele kasu ei tõuse ja mis pole selleks mõeldudki. Nii pole jutt, mida räägitakse selleks, et temast omaenda või võõrale hingele tulu tõuseks, kunagi tarbetu; ka mitte rääkimine sellest, mis pole kooskõlas rääkija seisusega; nagu see, kui munk kõneleb sõdadest või kaubandusest. Aga kõik, mida öeldakse, on kasulik siis, kui see on läbi kaalutud, ja patune siis, kui see on mõttetu ja tühine.

Ärge levitage laimu ega kuulujutte; sest kui minu läbi tuleb avalikuks võõras surmapatt, siis olen teinud surmapatu; kui aga kergem patt, siis olen ka ise teinud kergemat liiki patu; ja kui teen avalikuks kellegi vead, siis näitan sellega enda omi. Ja kui kavatsus on puhas, siis võib teise inimese pattudest rääkida kahesugustel asjaoludel.

Esiteks: siis, kui patt on avalik nagu näiteks avaliku lõbunaise oma või kui selle kohta on kohtuotsus langesatud või kui tegu on avaliku väärastumisega, mis rikub selle mõju alla sattunud hingi.

Teiseks: kui ilmsikstulnud võõras patt avaldatakse kellelegi selleks, et too aitaks pattulangenul sellest vabaneda; siin peaks aga siiski selleks olema mingi kindel põhjus tõenäoliseks pidada, et patustajat suudetakse aidata.

TEGUDEST

Võttes eeskujuks kümme käsku, Kiriku õpetused ja ülemate korraldused, on kõik teod, millega eksitakse ühe vastu neist kolmest, suuremad või väiksemad patud, sõltuvalt sellest, kas eksimus oli suurem või väiksem. Mõtlen siin selliseid ülemate korraldusi nagu ristisõdade-

puhused bullad või muud indulgentsid, nagu näiteks rahusõlmimise puhuks, õpetusi pihtimiseks ja armulaua käimiseks; sest pole väike patt toimida vastuoksa meie ülemate vagadele manitsustele ja korraldustele või olla ise nende põhjustajaks.

ÜLDINE SÜDAMETUNNISTUSE JÄRELEKATSU- MINE, MIS KOOSNEB KOLMEST OSAST

Esimene punkt on Jumala, meie Issanda tänamine meile osakssaanud õnnistuste eest.

Teine on armu palumine, et võiksime olla teadlikud oma pattudest ja neist lahti öelda.

Kolmas, aru pärimine oma hingelt tõusmise hetkest kuni praeguse südametunnistuse järelekatsumiseni, tund-tunnilt või mingist ajalõigust teiseni, kõigepealt mõtete kohta, siis sõnade ja siis tegude kohta, samuti nagu tegime seda väikesel järelekatsumisel.

Neljas, Jumalalt, meie Issandalt andeks palumine meie eksimuste pärast.

Viies, töotus Tema armu abiga end parandada.
Meie Isa.

ÜLDPIHT JA ARMULAUD

Üldpiht on sellele, kes meelsasti soovib seda ette võtta, siinkohal väga kasulik kolmes mõttes:

Esiteks. Kuigi sellele, kes kord aastas pihil käib, pole üldpiht kohustuslik, on siiski väärtuslikum ja kasulikum see ette võtta, et valu elu jooksul tehtud pattude ja halbade tegude pärast oleks sügavam ja tõelisem.

Teiseks. Et selliste vaimulike harjutuste abil jõutakse pattude ja nende kurjuse sügavamale mõistmiseni kui siis, kui inimene veel ei tundnud huvi, mis tema hinges

toimub, siis on nüüd oma pattude mõistmise ja nende pärast valu tundmise kasulikkus ja väärtus suurem.

Kolmandaks. Niisiis kui inimene on pihil käinud ja sellega järgnevals valmistunud, siis on ta sobivamas seisundis, et vastu võtta pühimat armulauasakramenti, millest osasaamine pole mitte ainult kaitseks pattulange-mise eest, vaid ka aitab kaasa armus kasvamisele. Üld-pihti on kõige sobivam ette võtta kohe pärast esimese nädala harjutuste lõpetamist.

ESIMENE HARJUTUS ON KOLMEKORDNE MEDI-TATSIOON ESIMESE, TEISE JA KOLMANDA PATU ÜLE. SISALDAB PEALE ETTEVALMISTAVA PALVE JA KAHE SISSEJUHA TUSE KOLM TÄHTSAMAT PUNKTI NING VESTLUSE SISSEJUHA TUSE

Ettevalmistav palve on armu palumine Jumalalt, meie Issandalt, et kõigi mu mõtete, kavatsuste ja tegude sihiks võiks olla Tema jumaliku majesteedi teenimine ja ülistamine.

Esimeses sissejuhatuses püüame näha paika. Siin peab silmas pidama, et nähtavate asjade või olendite vaatlemine või nende üle mediteerimine, nagu näiteks meie Issand Kristus, kes on nähtav, tähendab katset näha vaimusilmas reaalselt paika, kus asub see, mida ma soovin vaadelda. Ma ütlen, reaalselt paika, nagu näiteks templit või mäge, kus asub Jeesus Kristus või Jumalaema, — vastavalt sellele, mida ma soovin vaadelda. Kui vaatluse või meditatsiooni teemaks on nähtamatud asjad, nagu siinkohal patud, siis kujutlen oma hinge vangistatuna sellesse patusesse ihusse ja neid kahte selles hädaorus pagendatuna hirmsate metsloomade sekka. Oeldes “neid kahte”, mõtlen hinge ja ihu.

Teine sissejuhatatus on Jumalalt, meie Issandalt, selle armu palumine, mida ma soovin ja igatsen. Palumine peab olema kooskõlas vaatluse teemaga; nimelt kui vaat-

luse teemaks on ülestõusmine, siis palume, et võiksime võidurõõmutseada koos võidutseva Kristusega; kui teemaks on kannatus, siis palume, et võiksime tunda valu, nutta ja kannatada koos kannatava Kristusega. Siinkohal tuleb paluda, et tunneksin häbi ja piina iseenda pärast, mõeldes sellele, kui paljusid on hukka mõistetud üheainsa surmapatu pärast ja kui mitmekordselt olen mina ära teeninud hukkamõistmise oma paljude pattude pärast.

Märkus. Enne iga vaatlust või meditatsiooni tuleb lugeda seesama ettevalmistav palve ja läbi teha nimetatud kaks sissejuhatust, mille teemat võib mõnikord muuta vastavalt vaatluse teemale.

Esimene punkt on esimese, see tähendab, inglite patu meeldetuletamine, siis sellest aru saada püüdmine, seejärel tahtejõu appivõtmine, et see kõik meelde jätta ja seda mõista, et võiksin sügavamalt häbi ja piina tunda, võrreldes inglite ühtainsat pattu oma lugematute pattudega ja mõeldes sellele, et kui nemad läksid põrgusse üheainsa patu pärast, siis kui mitmekordselt olen mina oma paljude pattudega selle ära teeninud. Ma ütlen, tuletada meelde inglite pattu — sest nemad, kes nad olid armu lapsed, ei tahtnud kasutada oma vabadust selleks, et austada oma Loojat ja Issandat ning Talle kuuletuda. Nende kõrkuse läbi sai arm nendes kurjuseks, ja nad langesid taevast põrgusse; niisiis tuleb siin kõigepealt selle kõige üle sügavalt mõtiskleda ja püüda sellest aru saada, ja seejärel tahtejõu abil see kõik tunneteni viia.

Teises punktis tuleb teha sedasama, see tähendab, samal viisil kolmekordselt arutleda Aadama ja Eeva patu üle, tuletades meelde, kui kaua nad pidid tehtud patu kahetsema ja kui palju kurja see inimsoole kaasa tõi, sest nii palju inimesi sattus selle läbi põrgusse. Ütlen, meelde tuletada, kuidas pärast seda, kui Adam Damasuse väljadel loodi ja talle maine paradiis eluasemeks

anti ning tema küljeluust Eeva sai, kuidas neil keelati hea ja kurja tundmise puust süüa ning nemad sealt sõid, tehes sellega pattu, kuidas nad siis, rõivastatud karustesse hõlstidesse ja paradiisist välja aetud, elasid kogu oma elu jumaliku õigluse kaitseta, millest nad olid ilma jäänud, palju vaeva nähes ja kibedat kahetsust tundes; ja siis selle kõige üle hoolikalt järele mõelda, kasutades tahtejõudu, nii nagu ülalpool õpetatud.

Kolmas punkt. Samal viisil mõtiskleda kolmanda patu üle, kõigi nende patu üle, kes üheainsa surmapatu pärast on põrgusse läinud, ja nendest paljudest, kellega seesama on juhtunud palju vähemate pattude pärast, kui mina olen teinud. Ma ütlen, mõtiskleda samal viisil kolmanda patu üle, meenutades, kui ränk ja kui hirmus on patustada oma Looja ja Issanda vastu; püüda aru saada, et see õnnetu on igavesti hukka mõistetud just sellepärast, et ta on patustanud ja eksinud lõpmatu headuse vastu. Lõpetuseks võetagu jälle tahtejõud appi, nagu juba õpetatud.

Vestlus. Kujutledes meie Issandat Kristust ristilööduna enda ees, vestelda Tema; sellest, kuidas Tema, meie Looja, sai inimeseks, kuidas Tema, kes elab igavesti, võttis vastu surma, et surra meie pattude pärast. Ja vaadeldes iseennast, rääkida sellest, mida ma olen Kristusele teinud, mida ma Kristusele teen, mida ma pean Kristusele tegema; ja nii, nähes Teda ristil, süveneda mõtetesse, mis mulle siinjuures tulevad.

Vestlus toimub tõeliselt rääkides, nii nagu üks sõber räägib teisega või sulane oma peremehega: kas selleks, et midagi paluda, või et mõne eksimuse eest andeks paluda või et rääkida oma asjadest ja nende kohta nõu küsida. Siis lugeda üks *Meie Isa*.

TEINE HARJUTUS ON MÖTISKLUS PATTUDEST
JA SISALDAB PEALE ETTEVALMISTAVA PALVE
NING KAHE SISSEJUHATUSE VIIS PUNKTI JA
VESTLUSE

Ettevalmistav palve olgu samasugune.

Esimeseks sissejuhatuseks on samasugune arutus.

Teiseks palun seda, mida ma soovin: siinkohal on selleks suur ja sügav valu ning pisarad oma pattude pärast.

Esimene punkt on pattude vaatlemine järjekorras, see tähendab, kõigi elu jooksul sooritatud pattude meenutamise, lastes silmade eest läbi aasta aasta järel või ajajärgu ajajärgu järel; selleks on kasulikud kolm asja: esiteks, vaadelda paika ja maja, kus ma olen elanud; teiseks, jutuaJamisi teiste inimestega; kolmandaks, ametit, mida olen pidanud.

Teine punkt. Arutleda pattude üle, vaadeldes inetust ja kurjust, mis on igas surmapatus, olgugi et ta pole keelatud.

Kolmas punkt. Vaadelda, kes ma olen, vähendades ennast näidete kaudu: esiteks, mis ma olen, võrreldes kõigi inimestega;

teiseks, mis on inimesed, võrreldes kõigi inglite ja pühakutega paradiisis;

kolmandaks, vaadelda, mis on kõik loodu võrreldes Jumalaga: mis võin siis mina üksi olla?

neljandaks, vaadelda kogu oma ihulikku patust ja inetust;

viiendaks, vaadelda iseennast kui haava ja häbipleki, kustkaudu on tulnud nii palju pattu ja kurjust ja niisugust mürki.

Neljas punkt. Mõelda sellest, kes on Jumal, kelle vastu olen pattu teinud, Tema omaduste kaudu, võr-

reldes neid vastanditega, mis avalduvad minus: Tema tarkust oma rumalusega, Tema kõikvõimsust oma nõrkusega, Tema õiglust oma ebaõiglusega, Tema headust oma kurjusega.

Viies. Südamepõhjast tulev imestushüüe, mõeldes kõigist loodud olenditest, sellest, et nad on mu elu säästnud ja kaitsnud; inglitest, sellest, et nad on jumaliku õigluse mõök, sellest, et nad on minu pärast kannatanud, kuidas nad on mind kaitsnud ja minu eest palvetanud. Sellest, kuidas pühakud on minu eest kostnud ja palvetanud; ning taevast, päikesest, kuust, tähtedest, kõigist elementidest, puuviljadest, kaladest ja loomadest; ning maapinnast, sellest, et ta ei ole avanenud, et mind neelata või et luua uusi pörgusügavikke, kus peaksin igavesti piinlema.

Lõpetuseks vestlus halastusest, rääkides Issanda, meie Jumalaga ja tänades teda, et Ta on mul lubanud selle päevani elada ning töötades Tema armu abiga enast parandada. *Meie Isa.*

KOLMAS HARJUTUS ON ESIMESE JA TEISE HARJUTUSE KORDAMINE, LISAKS KOLM VESTLUST

Pärast ettevalmistavat palvet tuleb korrata esimest ja teist harjutust, märkides üles ja tehes peatuse neis kohtades, kus tundsin kõige suuremat lohutust või kõige sügavamat ahastust, või kus mu vaim kõige suuremat naudingut tundis; seejärel võtan ette kolm vestlust järgmisel viisil:

Esimene vestlus Jumalaemaga, et Ta paluks mulle oma poja ja meie Issanda armu kolme asja jaoks: esiteks, et jõuaksin sügava arusaamiseni oma pattudest ja vihkaksin neid; teiseks, et mõistaksin oma tegude arutust, et võiksin nende vastu vastikust tundes end paran-

dada ja korrale kutsuda; kolmandaks, et õpiksin maailma tundma, et võiksin tühised ilmalikud asjad endast eemale tõugata; siinkohal *Ole tervitatud, Maarja*.

Teiseks, samasugune vestlus Pojaga, et Ta juhiks mind oma Isa juurde; siinkohal *Anima Christi*.

Kolmandaks, samasugune pöördumine Isa poole, et Tema, igavene Issand, laseks mulle seda kõike osaks saada; siinkohal *Meie Isa*.

NELJAS HARJUTUS ON SELLESAMA KOLMANDA KOKKUVÕTTEKS

Ma ütlen kokkuvõtteks, et mõistus kuhugi kõrvale kaldumata oleks innukas tegevuses selle kallal, mis ta läbivõetud harjutustest on talletanud; siinkohal needsamad kolm vestlust.

VIIES HARJUTUS ON MÕTISKLUS PÕRGUST. SISALDAB PEALE ETTEVALMISTAVA PALVE JA KAHE SISSEJUHATUSE VIIT PUNKTI JA ÜHT VESTLUST

Ettevalmistav palve, nagu tavaliselt.

Esimene sissejuhatus on arutus, kus püüame näha vaimusilmas põrgu suurust, laiust ja sügavust.

Teine sissejuhatus on selle palumine, mida ma soovin; siin on selleks palve suuta sügavalt tunnetada hukkamõistetute kannatusi, et kui ma oma nõrkuses unustan igavese Issanda armastuse, siis vähemalt hirm piinade ees aitaks mul patust hoiduda.

Esimene punkt on püüe näha vaimusilmas suuri leeki ja hingi leegitsevates kehades.

Teine, kuulda nuttu, oigeid, karjeid, needusi meie Issanda ja Tema pühakute poole.

Kolmas, tunda suitsu, väävli ja roiskumise lõhna.

Neljas, tunda kibedaid asju nagu pisarad, kurbus ja südametunnistusepiinad.

Viies, tunda tulekeelte põletavat hingust, nagu hinged seda tunnevad.

Vesteldes meie Issanda Kristusega, mõelda hingedele, kes on põrgus, ühed sellepärast, et nad ei uskunud Tema tulekut, teised sellepärast, et nad küll uskusid, aga ei käinud Tema käskude järgi; ja seda kolmes osas:

esiteks ajast enne Tema tulekut;

teiseks Tema eluajal;

kolmandaks, pärast seda kui Ta oli siin maailmas elanud. Siinkohal tänada Teda, et Ta on mind mõlema nimetatud patu eest hoidnud ja sellega mulle elu alles jätnud; ja ka selle eest, et Ta on minu vastu alati nii halastav ja armuline olnud; lõpetuseks *Meie Isa*.

Märkus. Esimene harjutus võetakse ette südaööl; teine hommikul kohe pärast ärkamist; kolmas enne või pärast missat, igatahes nii, et see toimuks enne sööki; neljas vespriajal; viies üks tund enne öhtusööki. Enamvähem sama ajakava olen silmas pidanud kõigil neljal nädalal, sedamööda kuidas vanus, tervis ja ilm lubavad harjutajal sooritada kõik viis harjutust või ka vähem.

TÄIENDUSI HARJUTUSTE PAREMAKS SOORITAMISEKS JA OTSITAVA KERGEMAKS LEIDMISEKS

Esimene täiendus. Pärast voodisseheitmist mõelda enne uinumist umbes nii kaua, kui kulub ühe *Ole tervitatud*, *Maarja* lugemiseks, tunnile, mil ma pean tõusma ja sellele, mis ma siis ette võtan, mõeldes läbi harjutuse, mis mul siis teha tuleb.

Teine. Kui ma tõusen, siis, mõtlemata ühele või teisele, asun kohe mõtlema sellele, mida hakkam vaatlama esimeses, keskoises harjutuses, äratades endas piina oma arvukate pattude pärast, tuues nende kohta näiteid, nagu õukondlane oma kuninga ja kogu õukonna ees, tundes häbi ja valu eksimuste pärast oma kuninga vastu, kelle poolt talle on rohkesti au ja armu osaks saanud. Samal viisil kujutlen ennast teises harjutuses aheldatud suure kurjategijana, kes läheb oma ahelais kõrgeima igavese Kohtuniku ette, nagu roimarid ahelais vangidena ajaliku kohtuniku ette astuvad. Selliste või ka muude mõtiskluste ainele vastavate mõtete saatel panen end riidesse.

Kolmas. Samm või kaks enne seda kohta, kus toimub vaatlus või mõtisklus, jään ühe *Meie Isa* ajaks seisma, tõstan oma mõtted Jumala ette, kujutledes, kuidas Issand, meie Jumal, minu peale vaatab, jne; siinkohal teen mingi aupaklikkuse või alandlikkuse liigutuse.

Neljas. Sooritada vaatlust mõnikord põlvili, mõnikord silmili maas lamades, mõnikord selili, mõnikord istudes, mõnikord seistes jne; ikka ja alati otsides seda, mida ma igatsen. Juhime tähelepanu kahele asjale: esiteks, kui leian selle, mida ma otsin, põlvitades, siis ei vaheta ma asendit; ja kui silmili maas olles, siis samuti; teiseks, kui olen ühes kindlas kohas leidnud selle, mida ma otsisin, siis jään sinna, püüdmata edasi minna, kuni leian rahulduse.

Viies. Harjutus lõpetatud, katsun järele kas seistes või jalutades, kuidas vaatlus või mõtisklus möödus; ja kui see ei õnnestunud, siis uurin, mis põhjusel, et siis selle üle kahetsust tunda ja edaspidi end parandada; ja kui see õnnestub, siis tänada Jumalat, meie Issandat, ning püüda teisel korral samuti talitada.

Kuues. Hoiduda mõtlemast headele ja rõõmsatele asjadele nagu auhiilgus, ülestõusmine jne; sest mis tahes mõtted lõbust ja rõõmust takistavad kahetsuse ja va-

lu tundmist meie pattude pärast; soovida seevastu valu ja kahetsuse tundmist, mõeldes surmale ja kohtumõistmisele.

Seitsmes. Loobuda samu eesmärke silmas pidades igasugusest valgusest, sulgedes aknad ja ukсед selleks ajaks, mil ma toas olen, kui ma just ei kavatse seal palvetada, lugeda või süüa.

Kaheksas. Mitte naerda ega öelda midagi, mis teisi naerma ajaks.

Üheksas. Hoida silmi maas, välja arvatud siis, kui tervitan või jätan hüvasti inimesega, kellega ma räägin.

Kümnes lisandus on patukahetsus, mis jaguneb seesmiseks ja väliseks. Seesmine on piin oma pattude pärast, koos kindla otsusega mitte enam teha neid ega ühtki teist. Väline patukahetsus, mis on esimese vili, on enda karistamine sooritatud pattude eest, ja selleks on kolm peamist viisi:

Esiteks, söömisel, sest kui loobume üleliigsest, siis pole see patukahetsus, vaid mõõdukus; patukahetsusega on tegu siis, kui loobume vajalikust, ja mida rohkemast, seda parem, aga seda nii, et see ei tooks kahju ega põhjustaks tõsist haigust.

Teiseks, magamisel; ja ka siin ei ole patukahetsus see, kui loobume ülearustest peentest või pehmetest asjadest, vaid see, kui loobume vajalikust, ja mida rohkemast, seda parem, aga seda nii, et see ei tooks kahju ega põhjustaks tõsiseid haigusi, samuti ei või oma sihi saavutamise nimel loobuda hädavajalikust unest, kui just ei kannatata kahjuliku harjumuse all üleliia palju magada.

Kolmas on oma ihu karistamine, tekitades talle tuntavat valu jõhvsärgi või ahelate palja ihu peal kandmisega või muul viisil lihasuretamisega.

Märkus. Kõige sobivam ja kindlam enesekaristamise viis tundub olevat teha seda nii, et valu ei oleks liiga tugev; et põhjustada küll valu, aga mitte haigust.

Sellepärast tundub kõige sobivam, et piitsapiud oleksid peenikesed, põhjustades ainult välist valu, mitte aga tõsiseid haigusi.

Esimene märkus. Välisel patukahetsusel on kolm peamist eesmärki: esiteks, tehtud pattude hüvitamine; teiseks, iseendast võitusaamine, see on, tunnete allutamine mõistusele ja kõigi alumiste kehaosade suurem allutamine ülemistele; kolmandaks, mingi armu või anni otsimine ja leidmine, mida inimene igatseb; näiteks tunda sügavat valu oma pattude pärast, või nutta nende pärast, või piina ja valu pärast, mida meie Issand Kristus pidi kannatama, või leida lahendus mingitele kahtlustele, mis inimest vaevavad.

Teiseks. Tuleb tähele panna, et esimene ja teine täiendus käivad kesköiste ja varahommikuste harjutuste kohta, mitte aga nende kohta, mida sooritatakse muul ajal; ja neljandas täienduses soovitatavat ei võeta kunagi ette kirikus teiste ees, vaid salaja, näiteks kodus, jne.

Kolmandaks. Kui inimene ei leia seda, mida otsib, näiteks pisaraid, lohutust jne, siis on sageli kasulik muuta söömis- ja magamistavasid või teisi patukahetsuse viise, pühendades kaks või kolm päeva patukahetsusele ja järgmisel kahel või kolmel päeval loobudes sellest; sest ühed taluvad rohkem, teised vähem; ja ka sellepärast, et sageli jätame patukahetsused katki lihaliku armastuse pärast ja eksliku ettekujutuse tõttu, et me omas inimlikus nõrkuses ei suuda nii palju taluda, ilma et see meie tervisele halvasti mõjuks; ja teinekord jälle, vastupidi, laskume liialdustesse, arvates, et meie ihu peab vastu; aga et Jumal, meie Issand, tunneb meid lõpmatult paremini, siis juhib Ta selliste muutuste läbi meist igaühe mõistmisele, mis on just temale kohane.

Neljas. Sooritatagu südametunnistuse järelekatsumine, et vabaneda vigadest ja hooletusest harjutuste ja

täiendustega tegelemisel; ja samuti teisel, kolmandal ja neljandal nädalal.

VAIMULIKE HARJUTUSTE SAAMISLOOST

*See teos pole mõeldud neile,
kes seda tahavad lugeda,
vaid neile, kes tahavad tegutseda.*

*Vaimulike harjutuste
esimese väljaande eessõnast*

21. mail 1521. a sai hispaania ohvitser Iñigo de Loyola raskelt haavata Pamplona piirikindluse kaitsmisel prantslaste eest. Kahurikuul purustas tema parema jala ning vigastas vasakut. Haavatu viidi koju, Loyola lossi, kus ta pikka aega vaakus elu ja surma vahel. Veidi kosunud, tahtis ta igavusest lugeda rüütliromaane. Ent neid polnud käepärast. Talle toodi hoopiski Saksi Ludolfi *Kristuse elu* ja Viraggio Jakobi *Pühakute elulood*. Need teosed avaldasid Loyolale tugevat mõju. Lisaks jumalik ilmutus. Tema hinges algas sügav pööre. Ta hakkas oma senise elu üle järele mõtlema, seda põlgama ja kahetsema. Ta seadis endale eeskujuks pühakute ja märtrite heroilise elu — teha suuri tegusid armastusest Jumala vastu.

Ülalkirjeldatud pööre sai lähtekohaks *Vaimulikele harjutustele*. Loyola ei kirjutanud neid korraga, vaid osade kaupa ajavahemikus 1522–1541 oma vaimse arengu ja Jumala kogemise käigus. Oma mälestustes mainib Loyola *Harjutusi* esmakordselt 1526. a seoses Alcalas viibimisega ning 1527 seoses vangistuse ja kohtuprotsessiga Salamancas, kus bakalaureus Sancho de Frias vaatas kohtuliku uurimise korras läbi “kõik paberid, millele *Harjutused* olid kirjutatud”. Vanim meile teadaolev eksemplar on ilmselt redigeeritud 1535. a paiku. See sisaldab esimese nädala harjutusi ning katkendeid järgnevatel nädalatel harjutustest. 1548. a kiitis paavst Paulus III *Harjutuste* ladinakeelse tõlke heaks, mis järgnevalt kõõgiladina versioonis ka trükki läks. Hispaaniakeelsed *Harjutused* avaldati 1615. a.

Vaimulikud harjutused moodustavad omalaadse juhatause vaimuliku ellu, selle elu kava. Peamiseks taotluseks on vabanemine madalatest kirgedest ja patust, vaimne puhastumine ja uuenemine, Jumala teenimine, osasaamine temast. *Harjutused* koosnevad neljast nädalast. Nädal ei pruugi siin tähendada seitset astronoomilist ööpäeva. Esimese

Vaimulikud harjutused

nädala ülesandeks on süüme järelekatsumine ning tugeva patukahet-susvajaduse esilekutsumine. Teine nädal algab kolmainsuse, seejärel Jeesus-lapsukese ilmaletuleku ning tema järgneva käekäigu vaatlemise-ga. *Harjutused* tipnevad kahe vaenuvää — Lutsiferi lipkonna ja Kristu-se lipkonna vastasseisu vaatlemisega. Õpilane on seega seatud valiku ette. Otsustanud Kristuse kasuks ning asunud tema teenistusse, järg-nevad veel kaks nädalat harjutusi. Kolmanda nädala sisuks on Kristuse kannatuste vaatlemine ja läbielamine. Neljandal nädalal vaadeldakse ülestõusnud Kristuse au ja vägevust, hoomatakse vaimset rõõmu ja õndsust.

Harjutustesse koondas Loyola läbi omaenese praktika senise krist-liku askeesi ja müstika kogemuse. Kuid oma hoiakult juba paljuki uusaegse inimesena lähtus ta arusaamast, et Jumalast võib alati osa saada, kui selleks ainult tahtmist ja pealehakkamist on. "Iga hetk võin ma leida Jumalat, kui vaid seda tahan." Niisugune arusaam erineb põhimõtteliselt näiteks 12. saj. müstiku ja askeedi Clairvaux Bernard'i omast, mille järgi Jumal pole antud inimesele mitte tema pingutuse, vaid jumaliku armu läbi kingitusena. Niisiis sisuliselt tähendas Loyo-lale püüd kogeda Jumalat paljuki õiget viisi — meetodit (vrd mee-tod uusaegses filosoofias), mis võimaldaks igal inimesel saada Jumalast vahetult osa ning seega olla täiuslik inimene. Tähelepanuväärne on *Harjutuste* mõistuspärasus: enesevalitsemine, meeleliste tungide maha-surumine, isegi visioonide esilekutsumine on allutatud *ratio*'le. *Harju-tuste* eesmärgiks pole mitte inimese jäägitu ärapöördumine maailmast — *vita contemplativa*, vaid tõhus *vita activa* — tegutsemine ja võitlus Jumala au nimel.

Maarja Kaplinski
Eduard Parhomenko

JESUIITIDEST MINEVIKU TARTUS JA OLEVIKUS

Vello Helk

Kui läksin 1952. aastal Vatikani stipendiumiga Rooma uurima Poola-aegset jesuiitide tegevust Tartus, oli mul üsna vähe aimu selle ordu olemusest ja tegevusest. Põhja-Euroopa luteriusu-alade ajalooramatutes on iseloomustatud teda negatiivselt. Seda on teinud ka marksismi-leninismi teatmeteosed. Jesuiitidele on omistatud lause "eesmärk pühitseb abinõu" ja sõna "jesuiitlik" tähenduseks on eesti *Võõrsõnade leksikonis* (1979) antud 'silmakirjalik, salakaval'. Samal arvamisel on taani keele võõrsõnade leksikon, nii et selles suhtes valitseb vastandlike ideoloogiate vahel täielik üksmeel.

Kui aga 1977. aastal avaldasin ülevaate jesuiitide tegevusest Tartus (Helk 1977), olin 25 aastat vanem ja targem, eriti jesuiitide suhtes. Olin vahepeal kaitsnud väitekirja vastureformatsioonist Skandinaavias (Helk 1966), milles jesuiitidel on tähtis osa. Siin oli Tartul ainult äärepealne tähendus. Olin kohanud jesuiite koltunud aruannetes, lugenud nende ligi 400 aastat vanu mõtisklusi ja kaalutlusi. Aga olin oma arhiiviuuringutel, aastaid kestnud allikatejahil kokku puutunud elavategi jesuiitidega, kellega mul oli võimalik asjalikult ja otsekoheselt orduvendade mõttekäike analüüsida. Olin saanud hoopis teise ja nüansirikkama mulje, vabanenud nii mõnestki eelarvamusest.

Möödunud aastal täitus 500 aastat jesuiitide ordu asutaja, hispaania aadliku Iñigo López de Loyola sün-
nist* ja 450 aastat tema valimisest esimeseks ordukind-
raliks.

*

Jesuiitide ordu põhiline eesmärk on katoliku usu le-
vitamine ja tugevdamine, eriti misjonitegevuse, hariduse
ja kasvatuse kaudu. Nad aitasid tõhusalt kaasa katoli-
ku kiriku uuendamisele ja löid põhialuse haridusreformi-
deks. Nende tähtsaks tegevusväljaks olid õukonnad, kus
nad püüdsid oma tegevusega vürste mõjutada. Ka Poo-
la kuningas Stefan Batory, keda harilikult peetakse usu-
liselt tolerantseks valitsejaks, oli oma jesuiidist pihhiisa
Piotr Skarga kaudu nende mõju all. Kui Poola ja Vene
vahelises sõjas oli võit kaldumas esimese poole, leidis tu-
levikukavades juba 1581. aastal jesuiitide saatmine Liivi-
maale. Eriti toetas seda mõtet Antonio Possevino. Too
Mantovast pärit väljapaistev jesuiit oli paavsti ülesandel
käinud Rootsi kuninga Johan III juures, veenmaks teda
Rooma kiriku rüppe tagasi pöörduma. See aga ebaõn-
nestus, nagu ka saatkonna käik Moskvasse Ivan Julma
juurde, keda taheti mõjutada Rooma kirikuga ühinema.

Paremaid tulemusi saavutas Antonio Possevino Poo-
las, kus ta aitas kuningal kindlustada ja laiendada ka-
toliku kiriku positsioone. Tal oli tähtis osa 1582. aas-

* Ajaloolaste seas pole üksmeelt Ignatius Loyola, hispaaniapära-
selt Iñigo de Loyola sünnikuupäeva ega isegi -aasta suhtes.

Eesnime Iñigo sai ta ristimisel püha Enneco, hispaania benedik-
tiinlaste auks. Ignatius'eks (hispaaniapäraselt Ignacio) hakkas ta end
nimetama hiljem, ilmselt alates aastast 1537 Antiookia piiskopi märter
Ignatiuse järgi, kes võib-olla oli tema teine ristipühak. (Alfred Fe-
der S. J. Anmerkungen. — *Lebenserinnerungen des hl Ignatius von
Loyola*. Regensburg: Verlag Josef Kösel & Friedrich Pustet, 1922,
S. 122.) Toim.

ta Jam Zapolski vaherahu sobitamisel. Sellega läks kogu Liivimaa Poola valdusse. See ala hõlmas ka Lõuna-Eestit Tartu, Viljandi ja Pärnu linnaga.

Possevino arvates oli Liivimaa väga tähtis kogu Põhja-Euroopa tagasivõitmiseks katoliku usule. Ta ise pani suurt rõhku kooliharidusele ja tema initsiatiivil avati Braunsbergi (Braniewo) ja Vilniuse jesuiitide kolleegiumide juures paavsti kulul ülalpeetavad seminarid. Nendes said noored Poola naabermaadelt ja vallutatud aladelt tasuta koolihariduse; osa neist pöördus tagasi katoliku preestritena.

Possevino rõhutas eriti Tartu tähtsust vastureformatsiooni eelpostina. Siit võis viia katoliku usku Rootsi ja Vene aladele. Linnal oli elav kaubavahetus Pihkvaga ning hea ühendus Narva ja Tallinnaga. Seda võtmepositsiooni tuli nii poliitiliselt kui ka usuliselt ära kasutada.

Kuninga palvel saatis paavst Gregorius XIII 1583. aastal Saksa alalt 12 jesuiitide ordu liiget Liivimaale. Märtsis saabus kuus neist Tartu: neli preestrit ja kaks ilmikvenda, kellele hiljem lisandus üks poola preester. Siin pidid jesuiidid esialgu leppima nn misjoniresident-siga, mille majanduslik alus olenes almustest, eriti kuninga toetusest. Siiski alustati Emajõe ääres kohe kooliõpetuse andmist. Selle motiiviks oli ette jõuda luterlastest, kellel polnud veel gümnaasiumi, — oli väga tähtis just nooruse poolehoidu võita.

Jesuiitide esimeses aastaaruandes kirjeldatakse Tartut sümpaatiaga. Linn oli küll sõja tõttu palju kannatanud, aga asus maastikuliselt kenas kohas ja seda võis võrrelda Firenzega — tõeline kompliment!

Jesuiitide gümnaasium alustas tegevust 30 õpilasega, enamik poola päritolu. Ainult kolm õpilast olid kohalike saksa linnakodanike lapsed. Usulised konfliktid, mis tihti peale kujunesid üsna teravaks, takistasid õpilaste värbamist luterlaste seast.

Alles 1585. aastal said jesuiidid vajalikud maaomanid kindla sissetulekuga, peamiselt Rõngu mõisa, nii et oli võimalik rajada kolleegium ja kindlustada gümnaasiumile majanduslik alus. Gümnaasium kujundati kolmeastmeliseks: alamaste (*infima* ja *grammatica*), keskaste (*syntaxis*) ja kõrgaste (*humanitas*). 1592. aastal oli gümnaasiumis 70 õpilast, koolihooned asusid Maarja kiriku juures.

Gümnaasiumi õppetase kohta pole täpsemaid andmeid. Konkurents kohaliku linnakooliga sundis kindlasti vastu võtma õpilasi, kellel polnud kõiki vajalikke eeldusi. Kolleegiumi rektor ei olnud tihtipeale uute õpilaste tasemega rahul, sest see raskendas õpetegevust. 1595. aastal palus rektor koguni luba elementaarkooli asutamiseks, mida aga ordu reeglites polnud ette nähtud. On väga võimalik, et jesuiidid olid sunnitud õpilastele mõnikord algõpetust andma, et neid siis hiljem oma koolikorralduse raames gümnaasiumi vastu võtta. See koolikorraldus oli tol ajal õppekavade, hinnete ja ergutuste poolest väga eesrindlik ning suure tõmbejõuga. Jesuiitide gümnaasium andis hea humanitaarhariduse ja selle juurde kuulusid laiemat kõlapinda leidnud ettevõtmised nagu koolinäitemängud ja muud avalikud ülesastumised, mille toimumisest Tartus on tihtipeale juttu.

Jesuiitide kolleegiumi liikmete õlgadel lasus ka misjonitöö kogu Põhja-Liivimaa ulatuses, nii et suure töökoormuse tõttu misjonipõllul kannatas vahetevahel koolitegevus. Jesuiitide kolleegiumi juures õpetati välja ka ordu järelkasvu. Poola—Leedu orduprovintsi kolleegiumide vahelise tööjaotuse ja spetsialiseerumise raamides taotleti juba 1591. aastal humanitaarainete õpetamist Tartus. Hiljemalt 1594. a toimus õppetöö siinses kolleegiumis ka gümnaasiumi lõpuklassis (*retorica*), aga õpi-

lasteks olid siin ordu noorliikmed, keda saadeti Tartusse Riia novitsiaadist.

Gümnaasiumi kõrvale asutasid jesuiidid Tartus tõlkide seminari (*seminarium interpretum*), mille peaesmärgiks oli ette valmistada preestrielukutseks sobivaid kandidaate kohaliku rahva hulgast. Selle õpilased pidid ka jesuiitidele nende misjonitöös tõlkidena abiks olema. Tõlkide seminar oli väga vajalik ja praktiline ettevõtmine. See oli käigus juba 1585. aasta alguses. Sama aasta suvel külastas Tartut Antonio Possevino, kes koostas seminari õppetöö põhikava ja kasvatusreegliid. Eelkõige pidi see olema määratud eestlaste koolitamiseks. Õppetöös oli pearõhk keelte õpetamisel ja õppimisel, millele kaasusid tõlkimine, raamatukõitmine ja mitmesugused muud praktilised alad.

Possevino külaskäik Tartus oli otseselt seotud eestikeelse katekismuse saamislooga, mis koos väikese kirkulaulude lisaga trükiti samal aastal Vilniuses. Säilinud arvete järgi oli tiraaž 997 eksemplari, aga kahjuks pole neist seni õnnestunud ühtegi leida. Samal ajal trükiti ka läti- ja venekeelne katekismus.

Eestikeelse katekismuse tõlkijana on nimetatud Madalmaadest pärinevat jesuiiti Thomas Busaeust, kes 1584. aastast kuni surmani 1591. a oli Tartu jesuiitide energiline juht, alul tiitliga *superior*, pärast kolleegiumi asutamist selle rektor.

Samal ajal katekismusega lasi Antonio Possevino Mantova hertsoginnale adresseeritud kirja vormis Vilniuses trükkida oma muljed Põhjamaade, eriti aga Liivimaa kohta. See väike itaaliakeelne trükis saavutas suure leviku ja ilmus mitmes kordustrukis (*Lettera alla Duchessa di Mantova*; eesti k vt *Kiri...* 1973). On tõenäoline, et Possevino soovis niiviisi tutvustada tema arvates väga tähtsat misjoniobjekti laiemale katoliku publikule. Eestlastesse suhtub ta suure sümpaatiaga, esile tõs-

tes maarahva kiindumust katoliku usku, aga ta kirjeldab värvikalt ka ebausukombeid.

Possevino energiline tegevus andis kolleegiumi tööle poliitilisi ja usulisi perspektiive, aga kuningas Stefan Batory surmaga 1586. aasta detsembris kaotas ta oma mõjuvõimsa soosija. Järgnevas võimuvõitluses lülitati Possevino täiesti välja ja kutsuti lõpuks tagasi Itaaliasse.

Tartu jesuiitide tegevust takistasid ebastabiilsed olud. Aastavahetusel 1600/1601 vallutasid Tartu Rootsi väed. Vähesed kohalejäänud jesuiidid viidi vangidena Rootsi, kus nii mõnigi vangipõlves suri. Ellujäänud vahetati 1605. aastal välja, aga nad ei pöördunud enam tagasi Tartusse. Kui Poola väed 1603. a Tartu taasvalutasid, leidsid naasnud jesuiidid eest kolleegiumi laastatud ja rüüstatud hooned. Kolleegiumi taastamine ja koolide taasavamine ei saanud kestva sõjategevuse tõttu esialgu kõne alla tulla.

Kui poolakad pikapeale rootslased ajutiselt Liivimaalt välja tõrjusid, muutus olukord normaalsemaks. 1611. aastal alustas uuesti tööd gümnaasium ja 1615. a taastati ka tõlkide seminar, aga mõlemad kiratsesid. Viimasel ajajärgul, mis kestis Tartu vallutamiseni rootslaste poolt 1625. a, — millega Poola võim lõplikult Liivimaalt välja tõrjuti — on aruannetes juttu ainult gümnaasiumi algastmest; samuti oli õpilaste arv kasin: 1611. aastal oli koolis 20, 1617. a 42 õpilast.

Jesuiitide tegevust saab kõige paremini jälgida säilinud kirjavahetuse ja nende originaalsete aastaaruannete kaudu. Viimased ilmusid samal ajal ka trükis, aga enamasti kärbitud kujul, välja on jäetud huvitavaid kohalike olude kirjeldusi. Kuigi need on tihtipeale üldsõnalised ja rõhutavad positiivseid tulemusi, on nende abil siiski võimalik saada ülevaadet misjoni- ja koolitegevusest.

Tartu kolleegiumi gümnaasium oli esmajoones Poola ametnikkonna, garnisoni ja linnakodanike jaoks. On aga

võimalik, et linnakodanikest vanemate hulgas oli saksastunud eestlasi, kes olid läbi teinud tavalise tõusutee madalama kihi käsitöolisest-teenijast kodanikuks. Eestlaste osatähtsus on kindlasti suurem tõlkide seminaris, kus ei nõutud sama algharidust mis gümnaasiumis, küll aga keelteoskust. Põhieesmärgi kohaselt pidanuks suurem osa õpilasi olema just eestlased. Säilinud nimekirjadest paistab silma, et jesuiidid eelistasid mõnest teisest rahvusest eesti keelt valdavaid õpilasi. Oli ju väga tähtis mõne teise keele oskus, mille kaudu õpilased said jesuiitidele abiks olla. Siin oli suur osa saksa keele oskusel. Samuti oli oluline poola keele valdamine.

Kas leidus nende keelte valdajaid talurahva hulgas? Peab arvestama sellega, et tollane maarahva hariduse alus — usuõpetus — ei eeldanud lugemis- ega kirjutamisoskust. Jesuiidid ise õpetasid niihästi linnas kui ka maal katekismust, palveid ja laule neid ette lugedes, pealtkuulajad pidid kuulutat kordama. See oli tookord harilik õpetusviis. Selline pääst-pähe ja suust-suhu õppimine on ju ka säilitanud väga palju meie kultuuripärandit läbi sajandite.

Eestlane kui rahvus pole mingi absoluutne ja puhas mõiste. Tolleaegsetes revisjoniraamatutes tuleb talupoegade hulgas ette palju sisserändajaid: soomlasi, venelasi, lätlasi, poolakaid ja teisi, kes aja jooksul eestitusid ning kelle järeltulijad peavad end eestlasteks samasuguse õigusega nagu sajandeid tagasi linna siirdunud või mõnel muul kombel saksastunud peavad end tänapäeval sakslasteks.

Nende sisserändajate laste hulgas oli kindlasti ka teiste keelte oskajaid, kes võisid tõlkide seminari õpilastena kõne alla tulla. Aga küllap oli selliseid õpilasi siiski vähevõitu — peamiseks takistuseks oli seisusevahe, mida ka jesuiidid tähele panid ja aktsepteerisid. Teisest küljest on just see tulnud meile kui rahvusele kasuks

— haridus ja sellega kaasnev seisusevahetus viis tollal überrahvustumisele. Just see puuduv kõrgem haridus on olnud tähtis rahvuse säilitamisel. Selle katte all elas edasi meie rahvuskultuur, saades aga teatud sugemeid ka nende võõraste käest, kes püüdsid meiega keelelist kontakti saavutada. Me peame võtma mütsi maha nende inimeste ees, kelle juured tihtipeale on meist kaugel, aga kelle kaudu meie rahvas on saanud ja säilitanud kontakte Lääne-Euroopa kultuurivoolude ning mõjudega.

Need olid eeskätt vaimulikud — siin jesuiitide preestrid, kes konkurentsisis luteriusu vaimulikega püüdsid talurahvast enda poole võita. Jesuiidid olid sunnitud eesti keelt õppima. Samal ajal oli neil vaja seda keelt kirja panna.

Selleks oli jesuiitidel vaja abilisi. Kes aitas Thomas Busaeust keele õppimisel ja tõlkimisel? Kahjuks pole meil võimalik tema keelega tutvuda, aga õnneks on säilinud paar umbes samaaegset keeleproovi, mõlemad leitud alles pärast Teist maailmasõda. 1963. aastal avastas läti ajaloolane Haralds Biezais Uppsala ülikooli raamatukogu käsikirjade osakonnas rootsi päritolu jesuiidi Laurentius Boieruse kirja pandud eestikeelseid tekste. Neid oli arvatavasti kasutatud retoorilisteks harjutusteks 16. sajandi lõpuaastatel, kui ta oli Tartus selles gümnaasiumi klassis õpetajaks. (Biezais, Saareste 1954.)

Suuremat huvi pakuvad aga 1962. aastal Mainzi Linnaraamatukogus Ernst Manfred Wermteri avastatud tekstid, nimelt Thomas Busaeuse kaasaegse, Tüüringi päritolu Johannes Ambrosius Völckeri käega kirja pandud eestikeelsed vaimulikud tekstid, mis leiduvad ühe Vilniuses 1582. aastal trükitud *Regulae Societatis Jesu* eksemplariga kokkukõidetud lisalehtedel, nimelt meieisapalve, *Ave Maria*, usutunnistus, kümme käsku, kiriklikud eeskirjad ja seitsme sakramendi loetelu. Neid teks-

te kasutasid jesuiidid pidevalt misjonitööl. (Weiss 1963.)

Kuigi aastaaruanded väidavad, et Völcker oli juba 1587. aastal eesti keele nii hästi ära õppinud, et ta jutustas ilma tõlgita, kirjutab tema kolleeg Johannes Osnitius kümme aastat hiljem, et Völckeri keeleoskus pole siiski piisav. Ta tekstide ortograafia paistab mõneti moodsamana kui hilisem Heinrich Stahli oma. Tõlge on põhiliselt tartu murdes, nähtavasti üsna ladus, üksikute keeleliste vääratustega, näiteks kohe meieisapalve alguses (*Isa medde, egæs sina olet, taiva sise*).

On selge, et nende jesuiitide keeleõppimise taga olid kohalikud aitajad, kelle olemasolu küll mainitakse, aga keda harva nimetatakse. Me ei tea, kes aitas tõlkida eestikeelset katekismust, samuti on teadmata kirikulaulude tõlkija. See eeldas teatud oskust ja tagapõhja, mida vaevalt talupoegade hulgas leidis. Arvatavasti leidsid jesuiidid oma parimad abilised suuremates asulates, eriti aga Tartus. Tõlkide seminari esimesest kümnest õpilasest rääkisid üheksa eesti ja seitse saksa keelt. Nende kahe keele oskus oli põhialuseks, eriti sellepärast, et esimesed jesuiidid tulid Saksamaalt.

Nimepidi tõstetakse esile Michael Sommerit, kes 1595. aastal saadeti tõlkide seminarist Braunsbergi õpinguid jätkama. Ta pöördus kolm aastat hiljem tagasi Tartusse ja aitas siin jesuiite raamatute tõlkimisel maa-keelde.

Jesuiitidel on huvi eesti keele vastu — nende aastaaruannetes on tsiteeritud üksikuid eestikeelseid sõnu. Nii kuuleme, et katoliku usk oli *wana usk*, ja nende näidete hulgast ei puudu ka kahekordne vägev *kurrat, kurrat*. Maal olid veel juurdunud vanad kombes. Ühes esimese tegevusaasta kirjas on kirjeldatud maarahva pulmakombeid, mis mõneti erinevad nendest, mida mainib Rootsi kuningas Karl XII ehk Rootsi Raudpea 1701. aastal Laiuselt saadetud kirjades (vt Raag 1991). Jesuiitide

kirjelduse põhjal läks pruutpaar pärast truudusevande andmist pulmasöögile: peigmees paljastatud mõõgaga pruudi ees, kuna kaks peiupoissi oma mõõkadega rajasid neile teed. Pidulauas anti peigmehele labidas [pala], millega ta koputas pruuti ja asetanud ta seejärel kõrgemale istmele, pistis oma mõõga tema pea kohale seinasisse, nii et pruut istus kogu peosöögi aja mõõga all.

Jesuiite huvitasid kõik kombed ja ebausuvad, mis olid aja jooksul segunenud ristiusu omadega. Neil oli palju lihtsam töötada maal, kus rahvas veel austas pühakuid ja Neitsi Maarjat, aga samal ajal ohverdas oma vanadele jumalatele. Linnas oli reformatsioon palju enam kanda kinnitanud ja seal sattusid jesuiidid ägedamale vastupanule, mis takistas nende tegevust. Selle tõttu on kirjeldused lihtsast maarahvast hoopis positiivsemad.

Mõned tõlkide seminari kasvandikud saadeti edasi õppima Braunsbergi või Vilniuse seminari (nt Michael Sommer), kust nad tulid tagasi katoliku preestritena. Aga neid oli siiski vähe. Samuti astusid ainult mõned liivimaalased ordu liikmeks. Neid oli rohkem abiliste-ilmikvendade hulgas, kellel polnud vaja haridust. Kõige silmapaistvam eestimaalaste hulgas on Wilhelm Buccius (Bock), kes arvatavasti pärines saksa perekonnast. Tema tegevus langeb Tartu kolleegiumi lõpuperioodi. Pärast ordu liikmeks astumist 1602. aastal tegutses ta õpetajana mujal; alles 1615. aastal kohtame teda Tartus. See pole vist juhus, et tõlkide seminar, mille eestseisjana teda märgitakse, alustas jälle tegevust just samal aastal. Et eesti keelt märgitakse ta emakeelena, kasutati teda alul sageli ka misjonärina maarahva hulgas. Buccius lahkus aga Tartust sõjategevuse elavnedes 1621. aastal. Tema nekroloogis 1643. aastal tõstetakse esile ta osa vaimulikude raamatute eesti keelde tõlkijana. Võib-olla on ta ka tõlkinud eestikeelsed osad *Agenda parva*'st, mis

trükiti Braunsbergis 1622. aastal ja mille ühe eksemplari Otto Freymuth leidis 1938. aastal.

Üldiselt paistavad katoliku vastureformatsiooni tulemused kõigest agarusest ja entusiasmist hoolimata nigelana. Algusperioodi optimism ja tegutsemistahe asendusid aegamööda rutiinse tegevusega. Selleks mõjusid kaasa mitmed asjaolud, nende hulgas eestvedajate kiire reast välja langemine: kuningas Stefan Batory surm 1586. aastal ja Antonio Possevino ärakutsumine, ka rektor Thomas Busaeuse surm 1591. a. Järgnesid omavaheeline võimuvõitlus ning sõjaline konflikt Poola ja Rootsi vahel, mis lõpuks mõneks ajaks otsustas ka meie ala saatus. See kõik mõjus jesuiitide tegevusele ebasoodsalt.

Peale selle on sõdade keerises peaaegu täiesti hävinud tolelaegsed eestikeelsed käsikirjad, trükised ja muud kohalikud allikad. Samuti on aja voolus haihtunud mälestus jesuiitide suhteliselt lühiajalisest tegevusest meie maal. Meie vaatekohalt peab esile tõstma nende huvi maa pärisrahva vastu, kellele nad püüdsid võimaldada kooliharidust. Nad õppisid ka ise agaralt maakeelt ja asutasid seminari, kus eesti keelel oli tähtis osa, kus seda keelt arvatavasti kasutamise kergendamiseks püüti reeglistada. Loomulikult oli niihästi Poola valitsuse kui ka jesuiitide huvides luua vallutatud alal soliidne tugipunkt, milleks oli tarvis lojaalset talupoegkonda. Ajad olid aga liiga rahutud millegi püsiva loomiseks. Et aga jesuiitide koolitegevusega arvestati, näitab tõsi asi, et pärast Tartu vallutamist teatas hertsog, pärastine Rootsi kuningas Karl IX, Tartu piiskopkonna maapäeval 13. juulil 1602. aastal oma kavatsusest asutada Tartuse kõrgem kool. Selle ülalpidamiseks määras ta samad maavaldused, mis olid kuulunud jesuiitidele. Tookord jäi see kavatsus ellu viimata, sest Tartu langes peatselt jälle Poola võimu alla. Kui aga 1630. aastal rajati Tartus gümnaasium, mis 1632. a muudeti ülikooliks, paiknes see

jesuiitide gümnaasiumi ruumides Maarja kiriku juures, nii et siin on tegemist kindla järjepidevusega. Rootsi riigi hariduspoliitikas Liivimaal tuli arvestada jesuiitide koolitegevust Tartus; neile oli vaja haridussfääris midagi vastu seada. Jesuiitide eeskujulik koolikorraldus sundis teisigi protestantlike vürste oma kooliolusid parandama. Kui taani noored hakkasid üha rohkearvulisemalt siirduma jesuiitide koolidesse Braunsbergis ja mujal, viis Taani kuningas Christian 1604. aastal oma riigis läbi põhjaliku koolireformi.

Jesuiitide tegevus Tartus näitab ka võõraste võimude taotlusi meie kodumaa valitsemisel. Poliitilised ja usulised motiivid on tihedalt seotud; see iseloomustab tollast aega, aga on kordunud teatud variantides hiljemgi. Jesuiitide tegevus on oluline värvirikas mosaiigikivi Läänemeremaade ajaloos, nii kindla asetusega, et rootslastest vallutajad eelistasid selle asendada uue ja säravamaga — ülikooliga, millel on olnud põhiline tähtsus Eesti kultuuriloos. Ei tohi aga unustada, et meie eksistents, meie kultuuri areng on tihedalt seotud vallutajate omaga. Need on aastasadade jooksul jätnud jälje meie igapäevaellu, nende esindajail on koguni tähtis osa meie keele kirjalikul säilitamisel. Enne 19. sajandit on eestlaste osa varjude oma, nad on enamasti olnud taustaks: ihu on olnud mõisniku ja hing kirikuõpetaja päralt. Vakuraamatute ja kirikukirjade eestlastel oli sellest teatud mõttes kasu: ei püütud neid ümber rahvustada ega neile teist keelt peale sundida; mõisnikud ja kirikuisad eelistasid ise maakeelt purssida ja välismaal käies seda koguni salakeelena tarvitada. Pietismi ja hiljem valgustusaja ideede kaudu said eestlased suurema tähelepanu osaliseks, ja kui tuli 19. sajandi rahvuslik ärkamine, kasvas rahvusseeme tugevaks puuks, lõi aluse iseseisvale riigile. Siis tulid uued vallutajad, kes vennastuse sildi all pea-aegu hävitasid meie tulevikuväljavaated, aga samal ajal

viisid ka enda riigi kollektiivse hävingu piirile. Kas peavad pidurid veel vastu, kuhu viib tee nüüd, pärast meie poliitilise sõnavabaduse ning sellele kaasuva rahvusliku riigimõtte ja kultuuripärandi uusleidu?

*

Olgu lõpetuseks juttu 20. sajandi orduvendadest, kellega olen oma uurimisreisidel kokku puutunud.

Minu paavstlik stipendium 1952.–1953. aastaks tuli väljamaksmisele Rooma *Collegium Russicum*'i rektor paater Gustav Wetteri kaudu. See Austria päritolu jesuiit on tuntud spetsialist marksismi-leninismi alal. Vatikani kantselei saatis mu tema juurde. Leidsin umbes 40-aastase energilise ja lahke mehe, kes korraldas kohe stipendiumi asjad ja tundis ka huvi minu uurimisplaanide vastu. Hiljem sai temast marksistliku filosoofia professor ja selle uurimiskeskuse direktor Rooma ülikooli juures. See oli tollal, kui Eesti *Võõrsõnade leksikon* seletas marksistlikku dialektilist meetodit kui ainuõiget järjekindlat teaduslikku meetodit maailma tunnetamiseks ja selle revolutsiooniliseks ümberkujundamiseks. Selliseid filosoofilisi nurisünnitusi on Wetter oma uurimustes põhjalikult analüüsinud ja paljastanud.

Paavstliku Idainstituudi raamatukogus, kus Vello Salo omal ajal leidis eelmainitud Possevino kirja eksemplari, kohtasin teisigi jesuiite-ajaloolasi. Nende hulgas oli paater Ammann, vist ema poolt rootsi päritolu, kes võttis mind südamlikult vastu ja lahkelt aitas.

Mul seisis ees külaskäik lõvikoopasse, jesuiitide ordu keskusse, mis asub Vatikani lähedal (Borgo S. Spirito) ja kus on ka ordu keskarhiiv. Uksehoidja juhatas mind külaliste vastuvõtuks määratud tuppa, kuhu mõne minuti pärast tuli ordu paarhivaar, paater Josef Teschitel, päritolult austerlane. Ta oli samuti lahke, muhe ja asja-

lik mees, nagu peaaegu kõik arhiivinduse ja ajaloo alal töötajad, keda ma Roomas kohtasin. Rääkisin talle oma soovid ja ta võttis mind kohe sama maja teisel korrusel paiknevasse arhiivi kaasa. Seal oli kaks väikest lugemistuba ilma mingisuguse valveta. Mõlemas oli lai laud lugemispultidega ja kapp arhiivimaterjalide paigutamiseks. Tagumisest ruumist viis uks arhiivi. Ukse kõrval oli kellanupp. Kui oli tarvis uusi materjale tellida või muidu arhiivipersonaliga rääkida, tuli sellele nupule vajutada.

Minu üsna pika arhiivide uurimise karjääri ajal on jesuiitide keskarhiiv olnud see koht, kus töö laabus kõige paremini, kus polnud mingeid formaalsusi. Ma ei pidanud täitma ankeeti ega olnud vaja mingit lugejakaarti. Vatikani arhiivi pääsemiseks tuli kirjutada lühike soovivaaldus, aga siin oli usaldus küllastajate vastu täielik. Kui olid juba sisse saanud, polnud mingit valvet ega kontrolli. Uksehoidja oma valvetoas tundis mind peagi. Tuli talle ainult viibata, siis noogutas ta vastu ja uks avanes. Olin jesuiitide ordu keskuses sees ja võisin minna kuhu tahes, aga läksin ikka tõstuki juurde, mis viis mind arhiivi korrusele (mõnikord kasutasin ka treppi). Seal astusin lugemisruumi, riputasin üleriided varna, võtsin tagaseinalt kapi võtme ja kapist varem tellitud köited. Portfell oli mul loomulikult kaasas. Olin tihtipeale päris üksi. Kui oli midagi vaja, siis läksin arhiivi viiva ukse juurde ja vajutasin nupule. Alati polnud paater Teschitel ise kohal, aga siis tuli keegi tema abilisest. Eriti üks ungari jesuiit oli väga lahke ja abivalmis. Mulle anti küll kataloogid, mille põhjal võis leida vajalikku materjali, aga need üldsõnalised kirjeldused ei andnud alati selget pilti. Sain siis alati täpsemat informatsiooni; kindluse mõttes toodi mõnikord ka küsimuse all olevad aktid välja, nii et võisin ise kontrollida, kas need sisaldavad midagi minu jaoks.

Sellist vastutulelikkust ja usaldust olen mujal kohanud harva; igal pool on harilikult oma reegliid. Jesuiitide juures sain nii mõnestki eelarvamusest lahti. Oli tegemist intelligentsete ja avara silmaringiga inimestega, kellega sain arutada erialalisi küsimusi. Neil ei puudunud huumorimeel, nii mõnigi kommentaar oli võrtsitatud naljaga. Pöördusin hiljemgi tagasi ja mind võeti vastu kui vana tuttavat. Arhivaarina sain tutvuda nende säilitamisprobleemidega. Meil olid siin ühised huvid ja mured. Hiljem külastasin jesuiitide provintsiarhiive Münchenis ja Kölnis, kus mind samuti lahkesti vastu võeti.

Meie arutlused ja vestlused olid alati asjalikud. Keeagi ei püüdnud mind usuliselt mõjutada. Minu küsimustele katoliku kiriku kommete kohta, mis mulle alati polnud päris selged, anti iga kord piisavad seletused — kunagi ei mindud isiklikuks. Minu pikaaegsel Roomas viibimisel on ainult mõned lihtinimesed seda pahaks pannud, et olen luteri kiriku liige.

Hiljem Taanis on mul olnud kokkupuutumisi siinsete jesuiitidega. Olen neid tundma õppinud kui kõrge taseme ja laialdaste huvidega teadlasi. Selle tagapõhjaga on nad saavutanud tunnustust: tarkus on võim! Kuigi nad loomulikult on seotud oma ordu ja katoliku kirikuga, ei piira see nende silmaringi. Nende maine on kannatanud selle all, et nad omal ajal aitasid katoliku kirikul tõrjuda protestantismi rünnakud. Selle tõttu olid nad mürgise vastupropaganda märklauaks, millest on nii mõndagi alateadvuses säilinud. Nad kuuluvad tegelikult aga oma kiriku eliidi hulka. Nende misjonitöös on peaarõhk kvaliteedil, nad ei püüa kedagi veenda terrori abil. See on võistlus hoopis kõrgemal tasemel kui primitiivne dogmaatiline sundus, mida mõned veel meie sajandil harrastavad.

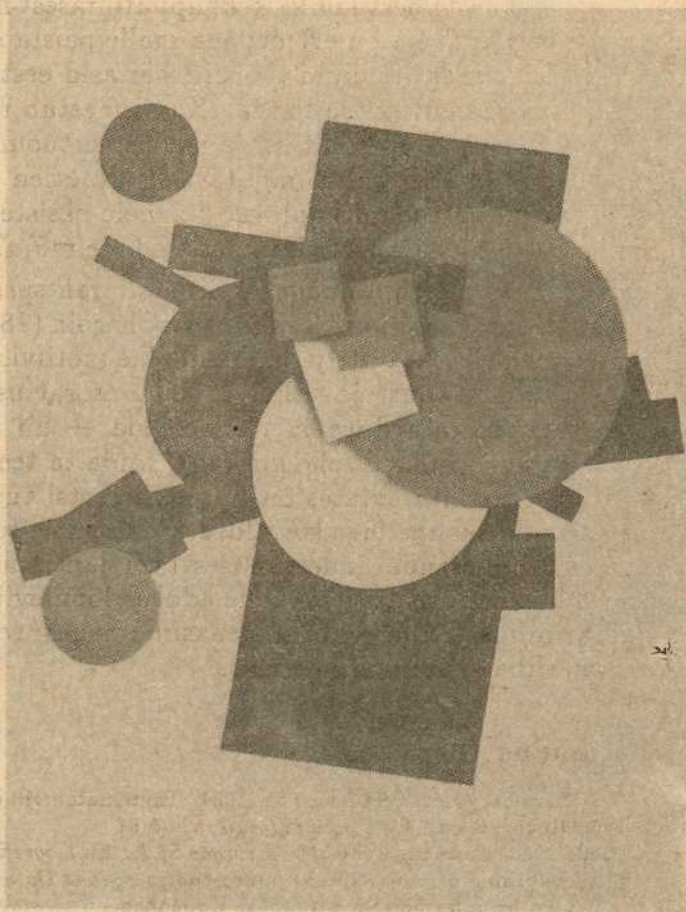
Need on minu üldmuljed niihästi jesuiitide tegevu-

sest Eestis 400 aasta eest kui ka kokkupuutumisest nendega tänapäeval. Taust on erinev, aga mulle paistab, et sama respekti, mida jesuiidid tookord näitasid eestlaste vastu, olen saanud ka ise tunda. Kas õnnestub meil kunagi ära koorida neid poliitilisi ja usulisi vastuolusid, mis meie elukäiku nii palju mõjutavad? Kahtlen selles, sest teatud vastuolud kuuluvad ju meie eksistentsi juurde. Aga võib-olla saaks vähendada nende mõju?

Üks viimase aja tuntumaid jesuiite on prantsuse filosoof ja paleontoloog Pierre Teilhard de Chardin (1881–1955), kes oma elujaatavate ja humanistlike motiividega püüdis lepitada teadust ja usku. Seejuures sattus ta — nagu mitmed ta orduvennad enne teda — nii mõneski küsimuses konflikti selle kirikuga, mida ta teenis. Teilhard de Chardini arvates on inimeksistentsi tuumprobleemiks ühiskonna õige korraldus. Selle poole tuleb pürgida, selle ülesande õnnestumisest või luhtumisest sõltub evolutsiooni saatus: kas selle edukas lõpuleviimine või hävimine. Tema eeskujul peaksime meiegi seisatama ja küsima: kuhu viib meie tee?

Kirjandus

- Bie z a i s, Haralds, Andrus S a a r e s t e 1954. Tuntematon vironkielinen 1500-luvun teksti. — *Virittäjä*, n:o 1, s. 47–61
- H e l k, Vello 1966. *Laurentius Nicolai Norvegus S. J.: En biografi med bidrag til belysning af romeskirkens forsog paat genvinde Danmark-Norge i tiden fra reformationen til 1622*. Kopenhagen
- H e l k, Vello 1977. *Die Jesuiten in Dorpat 1583–1625: Ein Vorposten der Gegenreformation in Nordosteuropa*. (Odense Univ. Studies in History and Social Sciences 44.) Odense
- K i r i *Mantova hertsoginnale*. 1973. (Maarjamaa taskuraamat, nr 2.) Sissejuh. ja komm. Vello Helk. Tlk Vello Salo. Rooma: Maarjamaa
- R a a g, Raimo 1991. Raudpea Eestimaal pulmas. — *Keel ja Kirjandus*, nr 2, lk 70–76
- W e i s s, Hellmuth 1963. Ein estnisches Sprachdenkmal aus der Zeit der Gegenreformation. — *Zeitschrift für Ostforschung*, Nr. 12, S. 688–699

Avo Keerend. POSITSIOON 5.
(Värviline kõrgtrükk) 1988

HÕIMUD HÄÄBUMAS

Karjalased Ida-Karjalas

Ott Kurs

Karjalased on vanimaid läänemeresoome hõime. Nende esivanemad elasid arvatavasti Laadoga järvest kagus ja lõunas, kust nad hakkasid aeglaselt Ingeri kaudu Karjala maakitsusele rändama (K[irki]nen 1978). Laadogast ida pool asuvale Aunuse maakitsusele suundus lõunast vepslaste esivanemaid. XI sajandil hakkas Laadoga kagurannik slaavistuma (Huurre 1984). Protsess jõudis lõpule mõne sajandi jooksul (Ligi 1991). Karjalaste asunduse tuumikalaks kujunes keskajal Laadoga looderannik Käkisalmi ehk Korela linnaga. Sealt levisid karjalased Põhjalaheni, Valge ehk Viena mereni ja Äänisjärveni. Neil aladel toimus ka karjalaste segunemine läänepoolsete soome, saami (lapi) ja vepsa hõimudega. Karjalased säilisid puhtaimalt Uhtua (Kalevala) piirkonnas praeguse Karjala Vabariigi põhjaosas; neid hakati kutsuma Viena-karjalasteks. XIII sajandil algasid Rootsi ja Novgorodi võitlused karjalaste asualade pärast. Sõdadele vaatamata säilis karjalaste asuala siiski ühtsena kuni XVII sajandini. Siis algas nende väljarändamine sõdade tallermaalt Sise-Venemaale, kus moodustusid Tveri, Valdai, Tihvini jt karjalaste rühmad (väljarännu põhjusi ja karjalaste saatust uutel asualadel siin ei vaadelda). Vene-Rootsi sõjad lõppesid aastal 1809, mil Soome ühendati Venemaaga. Algas umbes 100 aasta pikkune rahuperiood.

Maa-ala

1811. aastal ühendati taas Soomega kuni Põhja-sõjani (1700–1721) Rootsi valduses olnud Viiburi- ja Laadoga-Karjala ehk Vana-Soome. Soomele oli tsaar Aleksander I andnud suurvürstiriigi staatuse koos tollestes oludes küllaltki laialdase omavalitsusega. Venemaa koosseisu jäänud karjalased jagunesid Aunuse (Olonetsi) ja Viena (Arhangelski) kubermangude vahel. Aunuse-Karjala ehk lihtsalt Aunus hõlmas Aunuse, Petroskoi (Petrozavodski) ja Poventsä (Povenetsi) maakonna. Viena-Karjalana mõisteti Arhangelski kubermangu Kemi maakonda. Neil nn Ida-Karjala aladel elas küll vähem karjalasi kui Tveri kubermangus.

Pärast Soome iseseisvumist 6. detsembril 1917 hakkas vabadusliikumine arenema ka Ida-Karjalas. Loodeti Soome abile, kuid see jäi ametlikult saamata. Sellest hoolimata võitles Ida-Karjalas aastail 1918–1922 ka Soome vabatahtlikke. Märtsis 1918 Uhtuale kogunenud Viena-Karjala kogukondade esindajad otsustasid liituda Soomega, kuid sellega asi piirduski. Augustis 1918 otsustas Soomega ühineda Repola ja jaanuaris 1919 Porajärvi kihelkond. Mõlemad moodustasid Aunuse-Karjala läänepoolseima maariba vastu Soome piiri. Need alad nõustus Soome vastu võtma. Juunis 1919 tegid Viteles analoogilise otsuse Aunuse-Karjala esindajad, kuid see ei leidnud suuremat vastukaja. Märtsis 1920 kuulutati Viena maapäeval Uhtuas välja iseseisev Karjala, mille halduses oli tollal umbes 60 000 km² suurune territoorium Pääjärvi, Murmani raudtee ja Porajärvi vahel. Ametlikku abi Soome valitsuselt ei saadud ka seekord. Küll tuli Soomest umbes 500 vabatahtlikku.

12. juunil 1920 Tartus alanud Soome—N. Venemaa rahuläbirääkimistel oli päevakorras ka Ingeri ja Ida-Karjala küsimus. Mõni päev enne seda — 7. juunil —

oli Ülevenemaaline Kesktäitevkomitee andnud määruse Karjala Töökommuni moodustamiseks (Holodkovski 1975: 196, 199). 4. augustil 1920 määrati Lenini ja Kalinini allkirjadega kindlaks töökommuni maa-ala. See hõlmas 21 valda Aunuse ja 20 valda Viena kubermangust, linnadest Petroskoi, Aunuse ning Kemi. Sellise Karjala kogupindalaks oli 115 186 km². Maakondi moodustati kolm: Petroskoi, Aunuse ja Kemi (*Otserki...* 1964: 140). Halduskeskuseks sai põhiliselt vene rahvastikuga Petroskoi. Vene asustus oli ülekaalus ka Kemis, Poventsas ning Valge mere ja Äänisjärve ääres (*East Carelia...* 1921: 128–129). Tartu rahuläbirääkimistel ei õnnestunud Soomel endale jätta Repola ja Porajärvi kihelkondagi, muust Karjalast rääkimata. Kaarle Juho Paasikivi ettepanekuga pakkuda nende kihelkondade eest Venemaale väikest ala Karjala maakitsuselt Peterburi lähedal ei nõustunud Soome valitsus, kes ei soovinud bolševikele loovutada jalatäitki Soome territooriumist (Holodkovski 1975: 218). 14. oktoobril 1920 Tartus allkirjutatud rahulepingus lubas Venemaa Ida-Karjalale autonoomia ning halduses, seadusandluses ja rahvahariduses pidi seal hakatama kasutama kohalikku keelt (Holodkovski 1975: 228–229; Tuominen 1992). Autonoomisel Karjalal pidi olema õigus arendada kohalikele tingimustele vastavat majanduselu. Bolševike loodud Karjala Töökommuni on peetud autonoomia karikatuuriks (Jaakkola 1942: 47, 49). Iseseisvusmeelsed karjalased alustasid viimast, meeleheitlikku võitlust kommunistidega. Nende vastu paisatud 30 000 punaväelast surusid ülestõusu maha ja võtsid veebruaris 1922 kogu Ida-Karjala oma kontrolli alla. Karjala venestamist alustati puhtvene alade liitmiseга selle koosseisu. Töökommuniga ühendati augustis 1922 Äänisjärve idarannik ja Äänisperä poolsaar, aprillis 1923 aga kogu Äänise maakitsus. Kommuni pindalaks oli seejärel 144 600

km² (*Otserki...* 1964: 167). 25. juulil 1923 nimetati töökommun ümber Karjala Autonoomseks Nõukogude Sotsialistlikuks Vabariigiks ja järgmisel aastal liideti sellega veel Vene alasad Äänisjärve edelarannikult. 1924. a lõpul oli ANSV pindala 146 132 km². 1927. a teostati haldusreform ning maakondade ja valdade asemele tuli 26 rajooni (*Otserki...* 1964: 181, 206). Edasiseks suuremaks piirimuutuseks oli Kandalahi (Kandalakša) piirkonna eraldamine Karjalast vastloodud Murmanski oblastile 1938. aastal (K[urs] 1978). Aastail 1938–1939 hakkas N. Liit nõudma Soomelt Karjala maakitsuse lõunaosa ja Soome lahe saari ning pakkus nende eest vastutasuks 5529 km² suurust ala endistest Repola ja Porajärvi kihelkondadest (Mauranen 1987). Talvesõja alguses loodi Soomelt vallutatud Terijoki linnas nn Soome Demokraatliku Vabariigi valitsus Kominterni sekretäri Otto Wille Kuusisega eesotsas. See "valitsus" sõlmis kiiresti N. Liiduga lepingu, mille järgi liideti "demokraatliku Soomega" põhiline osa karjalastega asustatud Karjala ANSVst. Et punavägedel jäi Soome pealinn valutamata, siis ei tulnud kavandatud riigist midagi välja. Küll jõuti trükkida maakaart olematu riigi olematute piiridega. Pärast Talvesõja lõppemist moodustati 31. märtsil 1940 endisest Karjala ANSVst ja enamikust Soomelt äravõetud aladest (välja arvatud Koivisto—Vuoksi—Suvanto kaarjoone ja endise riigipiiri vaheline ala ning Soome lahe välissaared) Karjala-Soome Nõukogude Sotsialistlik Vabariik pindalaga 185 800 km². Pärast Jätkusõda lahutati siiski uuest liiduvabariigist vahepeal taas Soome valduses olnud Viiburi, Jääski ja Käkisalme piirkonnad ning liideti Leningradi oblastiga. Karjala-Soome pindalaks jäi nii 178 500 km² (*Otserki...* 1964: 325). 16. juulil 1956 muudeti Karjala-Soome NSV taas Karjala ANSVks. Samal aastal liideti Kuolajärvi ümbrus (endine Soome ala) Murmanski oblastiga.

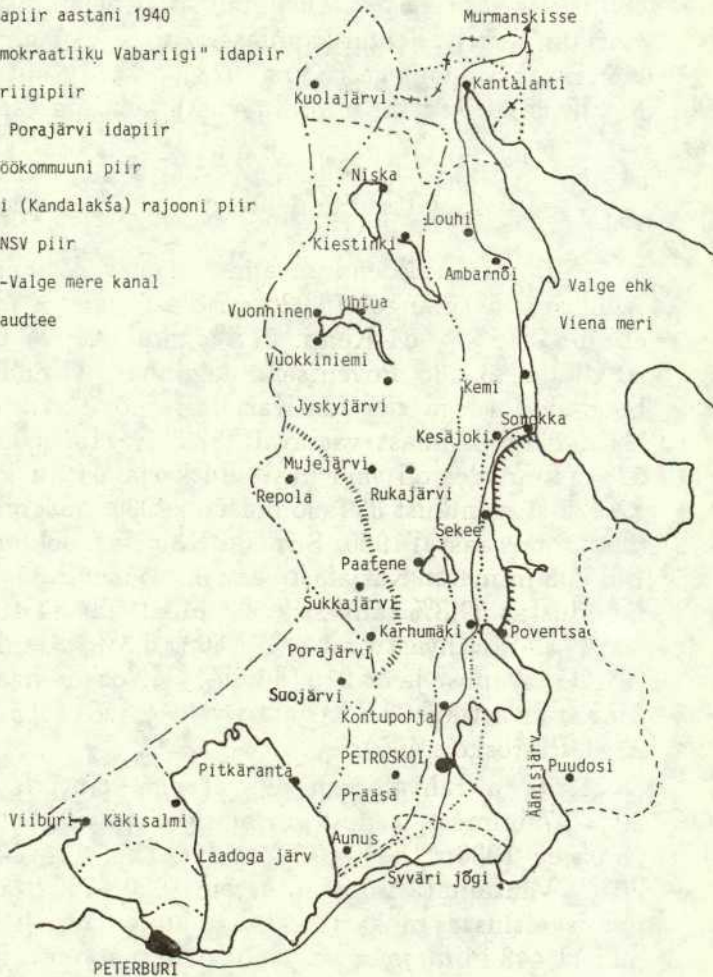
Tänapäeval on Karjala ANSV pindala 172 400 km². Selle ulatus põhjast lõunasse on 670 ja idast läände 400 km. Maastiku välisilmelt ja iseloomult kuulub Karjala selgelt Fennoskandiasse, olles üsnagi sarnane läänenaabri Soomega (Kurs 1978). Erinev on vaid põlisrahvastiku saatus, mida tutvustame allpool.

Idakarjalased enne Teist maailmasõda

1897. a rahvaloenduse andmeil elas Arhangelski ja Aunuse kubermangus 78 936 karjalast, neist maal 77 501 ehk 98,2%: 18 964 Kemi, 27 771 Aunuse, 17 610 Petroskoi ja 13 033 Poventsja maakonnas. Nendes maakondades, seega siis Ida-Karjalas, moodustasid karjalased elanikkonnast vastavalt 57,6%, 71,7%, 26,2% ja 52%. Linnades oli vaid üksikuid karjalasi, nt Petroskoi 12 522-st elanikust 33 (soomlasi oli 203). Järgmine loendus toimus aastal 1920. Siis elas Karjala Töökommunis 143 008 inimest. Karjalaste arv oli tõusnud 85 523-ni ja moodustas 59,8% rahvastikust. Maal elas 84 158 karjalast (73,4% rahvastikust): 21 756 (66,3%) Kemi, 28 186 (97,2%) Aunuse ja 34 216 (64,8%) Petroskoi maakonnas. Linnarahvastikust oli karjalasi vaid 4,8% (1365 inimest, neist Petroskois 495).

1926. a rahvaloenduse ajal elas Karjala ANSVs 208 717 inimest, kellest karjalasi oli 95 601 ehk 45,8% (Šibajev 1930: 18–19, 70–71, 126–127, 174–175, 252–253). Vaatamata inimkaotustele 1920.–1922. aasta vaadusvõitlustes oli karjalaste arv kuue aastaga suurenenud 11 443 inimese võrra. Sellele aitas mõnevõrra kaasa asjaolu, et Karjalasse ümberasujate hulgas oli ka mõnevõrra karjalasi (aastail 1920–1926 255, aastail 1927–1932 1837). Venelaste arv oli kasvanud aga peaaegu poole võrra (47 826 inimest). Põhiosa neist elas ANSVga liidetud aladel. Seal elas ka 8345 äänisvepslast (4% Kar-

- Soome idapiir aastani 1940
- ... "Soome Demokraatliku Vabariigi" idapiir
- .- Praegune riigipiir
- Repola ja Porajärvi idapiir
- Karjala Töökommuni piir
- +.-.- Kantalahahti (Kandalakša) rajooni piir
- .-.- Karjala ANSV piir
- ||||| Läänemere-Valge mere kanal
- Murmani raudtee

Joonis 1. Ida-Karjala kaart.

jala elanikkonnast). 1920.–1926. aastal asus Karjalasse 7026 venelast. Edaspidi suurenes nende sissetõu tunduvalt: 1927.–1929. aastal tuli juurde 7669 ning 1930–1932 juba 65 024 inimest. Seoses Valge mere—Läänemere kanali ehitamisega rajati ANSV idaossa ulatuslik sunnitöölaagrite võrk. Karjala riigiarhiivis säilinud materjalide põhjal oli seal 85 vangilaagrit, 39 töölaagrit ja 18 töökolooniat (Sjomkin 1990: 94). Pärast kanali valmisaamist viidi vähesed ellujäänud uutele “stalinlikele suurehitustele”. Kanalit oli ehitamas keskmiselt 100 000 vangi (Lallukka 1990: 3).

Aastal 1933 viidi läbi kolmas nõukogudeaegne rahvaloendus. Karjala 368 892-st elanikust oli venelasi 221 259 (60%), karjalasi 108 037 (29,3%), soomlasi 13 350 (3,6%) ja vepslasi 8210 (2,2%). Karjalaste osatähtsuse suurele langusele vaatamata oli nende üldarv seitsme aasta jooksul siiski kasvanud ning nad moodustasid endiselt enamuse oma vanadel asualadel. Karjalased olid enamuses Prääsä (93,7%), Aunuse (91,6%), Kiestinki (88,9%), Rukajärvi (84,4%), Tunkua (82,7%), Petrovski (82,5%) ja Uhtua (81,3%) rajoonis. Märgatav osatähtsus oli neil ka Louhi (25,1%), Kontupohja (16,5%), Kemi (11,1%) ja Karhumäki (10%) rajoonis.

Järgnenud repressiooniaastatel karjalaste arv peaaegu ei kasvanud ning oli 1939. a 108 600 inimest. Venelasi oli sel aastal aga juba 296 500. Karjala ANSV kogurahvastikust — 470 000 inimest — oli venelasi 63,2%, karjalasi 23,2%, ukrainlasi 4,5%, vepslasi 2% (9400), soomlasi 1,8% (8300) ja valgevenelasi 0,9% (Klementjev 1991b). Niisiis oli Karjalast saanud idaslaavlaste territoorium, kus läänemeresoomlasi oli vaid pisut üle veerandi rahvastikust. Kommunistlik genotsiid oli eriti tugevasti tabanud soomlasi, kelle arv oli kuue aastaga vähenenud peaaegu poole võrra. Soomlaste vastu suunatud põhilöögist annab tunnistust ka hiljuti avaldatud

repressseeritute nimekiri. Senises loetelus on nende osatähtsus 56% (Takala 1991). Aastail 1937–1938 kuulutati soome keel, mida Karjala ANSVs seni mingil määral oli kasutatud, “kontrrrevolutsiooniliseks kodanlike natsionalistide keeleks” ning kogu soomekeelne kirjandus põletati (Haltia 1990). Selle asemel hakati sundkorras kasutama kirillitsas ja põhiliselt vene sõnavaraga “karjala keelt”. Selles hakkasid ilmuma ajaleht *Советской Карелия* ja ajakiri *Карелия*. Toon esimesest (nr 3, 6. jaanuarist 1938) näite (transkribeeritult):

“Karel'skoin ASSR-n Verhovnoin Suudon spetsial'noin kollegian prigovoridut vredatel'stva Anuksen raionassa RSFSR-n UK-n 58-7, 58-11 st. st. mugah korgimbah nakazanijah — ammuttavaksi — Ogorodnikov N. K., Isajev I. P., Koroljov I. P., Krylov N. P., Kiseljov A. A., Kuznetsov V. A., Kirsanov A. A., Terentjev V. A., Plaksin M. G., kzyyttih SSSR-n TsIK-lda. [...] Prigovora näistä seičemästä hengestä on pandu täytändöh.” (Lehtikatsaus... 1990.) *Советской Карелия* ilmumine lõpetati 9. aprillil 1940 pärast Karjala-Soome NSV moodustamist.

Karjalastest elas veel tollalgi 90% maal. Hoolimata sundkollektiviseerimisest ja küüditamistest (eriti Soome piiri äärsesst vööndist) olid karjalastel säilinud vanad kombed, sugulussidemed, külastute (külarühmade) ühendused ja loomulikult esivanemate keel. Karjala läänepoolmik oli veel täielikult nende päralt. Tollastes Kalevala, Kiestinki, Aunuse, Prääsä ja Vieljärvi rajoonides moodustasid nad 80–90% rahvastikust. Mujal läänepoolmikus, nagu Repola, Rukajärvi, Seesjärvi ja Tunkua rajoonis, oli karjalasi 50–65%. Mida lähemale Murmani raudteele, seda vähemaks jäi karjalasi.

Sõjajärgsed aastakümned

Repressioonid ja sõda hävitasid Karjala põliselanike loomuliku soolis-vanuselise koosseisu. Sõja ajal Karjala edclanurgas töötanud Soome geograaf Leo Aario tões, et Pisi külastu elanike hulgas puudusid 18–45-aastased mehed. Aario ennustas, et valdav osa neist ei jõua kunagi koju tagasi ning sellest johtuvalt kulgeb piirkonna edasine areng ebanormaalselt (Aario 1941). Et see tegelikkuses nii ka oli, selgus täpselt kakskümmend aastat hiljem, kui ma viibisin esmakordselt samas Karjala piirkonnas. Sammatuse (Sambatuksa) külastu kolhoosnike hulgas polnud ühtki tööealist meest.

Majanduspoliitikas on eriline osa karjala põlisasustuse murendamisel olnud põllumajanduse kollektiviseerimisel koos sellega kaasnenud küüditamiste, industrialiseerimise ja metsavarude ekspuuteerimisega. Kui kolhooseerimine hävitas karjalaste väikekülad, siis nõukogude tööstus laastas metsad ning andis hävitava hoobi kogu karjalaste asustusele, keelele ja meelele. Karjalased kisti lahti oma etnilisest keskkonnast. Eriline osa oli selles protsessis venestunud linnadel ja alevitel ning karjalaste asualale ehitatud metsatööstusasulatel. Et kolhoosides elati suures viletsuses, siis rändas nooremaid inimesi linnadesse ja tööstusasulatesse. Nii lahkus ajavahemikus 1939–1959 igal aastal maalt vähemalt 750 karjalast. Samal ajal vähenes külade arv Karjalas 2973-lt 1553-ni. 43% kõigist linna siirdunud karjalastest asus elama Petroskoisse (Klementjev 1991b). Linnade kõrval neelasid rohkesti karjalasi uued töölisalavid. 1959. a oli neid Karjalas juba 36. Karjalaste asualale rajatud venekeelseist aleveist võiks märkida selliseid nagu Hirvas, Derevjanka, Ladva, Ladva-Vetka, Porajärvi ja Naistenjärvi. Aastal 1956 muudeti aleviks ka vana karjala kirikuküla Kiesinki. Metsatööstusasulaid oli 1957. aastal juba 324

ning nende elanikkonnast karjalasi veerand. Töötavatest karjalastest oli 45% koondunud üle 500 elanikuga asulaisse, kus põhiosa rahvastikust oli pärit väljastpoolt Karjalat. Oma etnilises keskkonnas elas 1959. a veel ainult 21% karjalastest, peamiselt Kalevala (58,6%), Aunuse (57,4%) ja Prääsä (42,6%) rajoonis (Klementjev 1991b). Karjalaste koguarv "oma" autonoomses vabariigis oli veel vaid 85 473 (13,1% rahvastikust).

Järgmisel kümnendil murenes karjala asustus veelgi. Igal aastal lahkus küladest juba 1100 karjalast. Suurema osa neist (41%) neelas Petroskoi. Ümberasunute keskusteks olid ka Aunus (linna elanikest oli 1970. a karjalasi 53%) ning venestunud linnad Kontupohja, Segeža, Lahdenpohja, Sorokka (Belomorsk) jt. 1970. aastal elas linnades 22 800 ja alevites 14 800 karjalast, kokku 44,7% kõigist maa põlisasukatest. Nende endi asualale olid 1960. aastail rajatud uued alevid Borovoi, Alavoinen, Kalevala, Prääsä, Mujejärvi ja Sukkajärvi. Karjalasi oli neis suuremal hulgal esindatud vaid Alavoises (58%), Kalevalas (56%) ja Prääsäs (39,4%). Ülejäänud alevites kokku elas 750 karjalast. Maaelanikest oli karjalasi 20,9% (1959. a veel 24,4%). Suhteliselt rohkesti oli karjalasi vaid Aunuse (54,6%) ja Kalevala (42,6%) rajoonis. Riiklik tsentraliseerimispoliitika jätkas külade väljasuretamist. Alla 200 elanikuga külade hävitamine sundis liikvele 30 800 maaelanikku, põhiliselt karjalast. Maa-asulate arv vähenes 1959.–1970. aastal 484 võrra.

1979. a rahvaloenduse andmeil elas Karjala ANSVs 81 274 karjalast (11,1% rahvastikust), kes olid koondunud peamiselt Aunuse—Prääsä ja Kalevala piirkonda. Aunuse rajooni elanikest oli karjalasi 64,5%. Selle etnilise piirkonna oli päästnud hävingust metsatööde lõpetamine ja võõrsilt tulnud tööjõu siirdumine mujale. Prääsä rajooni elanikest oli karjalasi 40,9% ja soomlasi 14,1%. Selle lõunakarjala asustuskolde naabruses

elas karjalasi vähe. Eriti vähe oli neid sõja tulemusena Soomelt vallutatud Laadoga-Karjalas. Pisike karjalaste rühm oli vaid Pitkäranta rajooni kaguosas Rääimäläs. Suojärvi rajoonis (enamikus endine Soomele kuulunud Raja-Karjala) olid karjalased hajutatud metsatööstuskeskustesse. Kompaktselt oli neid vaid rajooni äärmises kaguosas (Veskelys) ning mõningal määral ka põhjaserval. Suojärvi rajooni elanikest oli karjalasi 12%. Põlisrahva arv oli vähenenud ka Kontupohja rajoonis, kus neid oli nüüd 10%. Nii et Aunuse—Prääsä karjalaste kolle oli igast küljest ümbritsetud slaavlastega. Kesk-Karjalasse olid jäänud vaid üksikud aborigeenide saarekesed nagu Karhumäe rajoonis Seesjärvi ümbrus, Paatene ja Salkovaara, Mujejärvi rajoonis (Kesk-Karjala lääneosa) Outajärvi, Rukajärvi, Tiiksi ning Repola. Eriti vähe oli karjalasi Segeža rajoonis (Kesk-Karjala kirdeosa). Põhjas oli karjalaste keskuseks Kalevala rajoon, mille rahvastikust neid oli 40%. Jyskyjärvi ulatuv Lääne-Karjala raudtee ja Kostamuse (Kostamukša) linna rajamine lõhkusid tugevasti vienakarjalaste seni veel kompaktset asuala. Vienakarjala asustus oli veel Kuittijärvede ümbruses, kus asusid sellised tuntud keskused nagu Vuokkiniemi, Vuonninen, Kalevala (kuni aastani 1963 Uhtua) ja Luusalmi. Mõningal määral oli karjalasi ka põhjapoolseimas Louhi rajoonis, kus nad asusid Kiestinki, Sohjanansuu ja Niska ümbruses.

Ida-Karjala karjalased tänapäeval

Karjala elanikkond koosneb 55 rahvuse esindajatest (*Karelskaja...* 1986). Nagu eelnevast selgus, kaasnes muulaste sisserändega karjala etnilise keskkonna murenemine. Veel 1980. aastail hääbus igal aastal 26 küla. Nüüd on Karjalas vaid 650 küla, kusjuures pooltes neist elab alla 50 ja veerandis alla 10 inimese. Rahvast an-

navad ära ka 200–500 elanikuga külad. Koos küladega on hävinud ühtlasi 88 000 ha põllumaad. Külade hääbumise näitena võib tuua Aunuse ja Seesjärvi rajooni, kus aastail 1959–1989 vähenes külade arv vastavalt 27-st 11-ni ja 15-st kolmeni (Klementjev 1990).

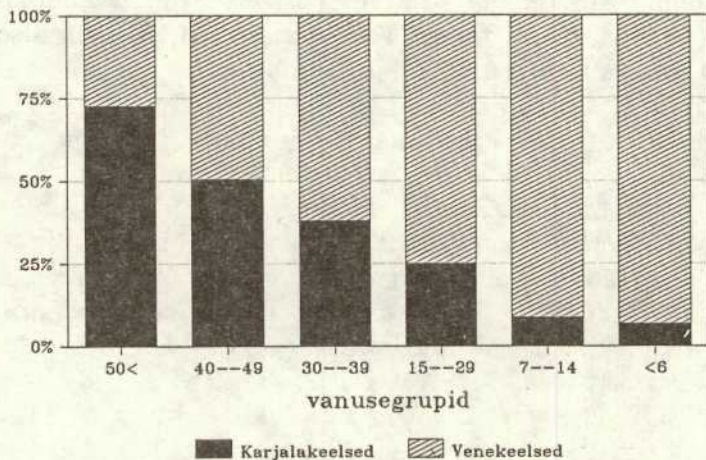
1989. aastal oli N. Liidus 131 357 karjalast, neist Ida-Karjalas 78 928 ehk 60%. Endistest maaelanikest on saanud linlased. 12 linnas ja 44 alevis elab 48 764 karjalast ehk 61,8% Ida-Karjala karjalastest. Ainsaks põlisrahva enamusega (56,4%) linnaks on Aunus, kuhu on koondunud 6640 karjalast. Muudest linnadest on kõige enam karjalasi Petroskois (14 236), Kontupohjas (2312), Kostamus (2078), Segežas (1567), Pitkärantas (1433) ja Suojärvis (1061). Kokku elab linnades 32 790 karjalast. Aleveis on neid 15 974 (11,9% elanike arvust). Enam kui 30% rahvastikust on karjalasi Alavoises (53,3%, 1798), Kalevalas (45,1%, 2360) ja Prääsäs (35,4%, 1561). 10–30% on karjalasi Pindušis (958), Louhis (772), Porajärvis (748), Borovois (568), Tšupas (553), Pääjärvis (552), Mujejärvis (475), Hirvases (446), Kiestinkis (418), Salmis (388), Lietmajärvis (375), Sosnovetsis (308), Ambarnöis (162) ja Vääränkoskis (140). Ülejäänud aleveis on neid alla 10%, kõige enam Nadvoitsas (407).

Maal elab 29 320 karjalast ehk 21,4% kogu maarahvastikust. Kõige suurem on nende osa vanades asustuskolletes Aunuse (69,1% rahvastikust e 10 600 el.), Prääsäs (48,4%, 7600) ja Kalevala (39,4%, 1500) rajoonis. Muudes rajoonides moodustavad nad selge vähemuse (alla 18% rahvastikust). Kõige vähem on karjalasi Pudoži rajoonis (106). Aastail 1959–1989 vähenes karjala külade arv 407-st 114-ni. Tänapäeval pole enam Kalevala, Kemi ja Segeža rajoonis külasid karjalaste enamusega. Belomorski rajoonis on neid veel neli (1959. a 13), Louhi rajoonis kolm (oli 9), Karhumäki rajoonis seitse (41) ja

Hõimud hääbumas

Suojärvi rajoonis kolm (29). Kõige rohkem on karjala külasid Prääsä (60-st 46) ja Aunuse (59-st 39) rajoonis, kuid ka seal väheneb nende arv kiiresti.

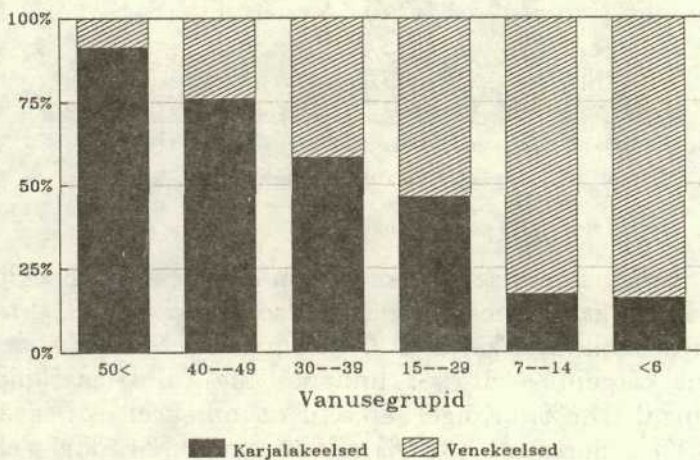
JOONIS 2. Karjalastest linnarahvastik
Karjala- ja venekeelsed 1989

Rahva säilimise seisukohalt on oluline keel. Kõigist N. Liidu karjalastest on emakeelseid vaid 47,9%. Ida-Karjalas elavatel karjalastel on emakeelsete hulk ainult pisut kõrgem — 51,5%: linnades 40%, alevites 50,5% ja maal 64,6%. Kõige väiksem on omakeelsus Segeža (28,1%), Sortavala (32,5%), Kostamuse (34,5%), Petroskoi (34,5%), Kontupohja (36,8%) ja Pudoži (36,8%) karjalastel. Pisut kõrgem on see karjalastel Belomorskis (41,2%), Suojärvis (44,1%), Pitkärantas (48,4%), Aunuses (52,8%) ja Kemis (54%). Niisiis ei sõltu esivanemate keele kasutamine kodus alati karjalaste arvust ja osatähtsusest kogurahvastikus. Alevitest on üle 50%-lise karjalaste emakeelsusega Alavoinen (50,8%), Impilah-ti, Rabotšeostrovsk, Kesäjoki, Prääsä, Valamo, Ambar-nõi, Kiestinki, Sukkajärvi ning Kalevala (71,9%). Nende keskmine omakeelsus on 60%.

Maal elavatel karjalastel on keel üldiselt paremini säilinud. Madalaim (30–50%) on see Segeža (31,4%), Lahdenpohja, Pudoži, Äänisranna ja Mujejärvi (47,2%) rajooni karjalastel. Keskmise (50–60%) omakeelsusega on Suojärvi, Kontupohja, Pitkäranta, Kemi ja Louhi rajoon. Kõrgeim omakeelsus (üle 60%) on Belomorski (61,5%), Karhuniäki (67%), Prääsä (68,1%), Aunuse (70,2%) ja Kalevala (74,4%) rajoonis.

Joonis 3. Karjalastest maarahvastik
Karjala- ja venekeelsed 1989

Rahva saatus ei sõltu niivõrd selle liikmeskonna suuruselt kui vanuselisest struktuurist. Järjepidevus on tagatud siis, kui rahva keskmine vanus on umbes 30 aastat. Ida-Karjalas on selliseks rahvaks ainult venelased. Karjalaste keskmine vanus on 38,6 aastat linnades ja 41,1 aastat maal (Klementjev 1991a). Juba need arvud näitavad karjalaste elujõu raugemist. Rahva elujõulisuse ja järjepidevuse tagavad just nooremad vanusrühmad, mis

peaksid olema vanematest rühmadest suuremad. Vanusrühmade graafiliseks kujutamiseks joonistatakse vanuspüramiid. Selle aluseks on noorim inimrühm, nt 0-4-aastased, millele asetatakse vanuse järjekorras teised rühmad (5-9, 10-14 jne). Laste arvu (sündivuse) vähenedes kitseneb püramiidi alus. Nii ongi see toimunud eestlastel jt Euroopa päritoluga rahvastel. Kuid sellest hoolimata on nende rahvaste vanuspüramiidid veel küllaltki normaalsed, s.o võrdlemisi laia alusega. Karjalaste kõrge keskmine vanus eeldab ebanormaalse kujuga püramiidi. Etnose elujõu veelgi täielikumaks selgitamiseks peaks rahvastikupüramiidis kajastuma keele kui etnose põhitunnuse kasutamine vanusrühmades.

Kõige paremini on karjala keel säilinud üle 50 aastastel karjalastel: maal 91,3%, linnades 72,7%. Teise maailmasõja ajal ja järel sündinute võrdlemisi väikesel rühmal on karjala keele kasutajaskond juba väiksem: maal on omakeelseid 76,2% ja linnades 50% karjalastest. Järgmine (30-39-aastaste) vanusrühm on liikmete arvult üle poole suurem ning linnastunum. Sellel rühmal on karjala keel emakeelena säilinud veelgi nõrgemini, maal 58,2%, linnades ainult 37,9%. Järgmise 15 aastakäigu karjalasi (15-29-aastased) on arvult küll pisut enam kui eelnenud 10 aastakäigus (30-39-aastasi), kuid karjala etnilist järjepidevust edasi viivaid inimesi on nende hulgas hoopiski vähem. Maal on viimaseid 46,4% ja linnades 25% karjalastest. Eriti vähe on karjalakeelseid lapsi. See ei tulene mitte bioloogilistest, vaid sotsiaalsetest teguritest. Venestumine algab venekeelsest koolist, segaabi-eludest ja ka venestunud karjalaste omavahelistest abi-eludest sündinud laste kodudest. Ja see protsess jätkub. 7-14-aastaste väikesest rühmast on karjalakeelseid maalgi vaid 17,3%, linnades aga veelgi vähem — 8,6%. Kõige masendavam on pilt kuni 6-aastaste laste rühmas. Kokku on neid ainult 5247. Ja karjala keelt emakee-

lena kasutab neist vaid 558! Sellest rühmast on see-
ga karjalakeelseid 10,6% (maal 15,9%, linnades 6,8%).
Selleni on viinud ametliku poliitikana juurutatud kaks-
keelsus, mille lõpptulemuseks on vene ükskeelsus. Ning
venekeelsete passijärgsete karjalaste järgmine põlvkond
peab end juba venelasteks. Sellise malli järgi ongi toi-
munud karjala rahva pidev vähenemine viimase 50 aas-
ta jooksul. 1989. aastal moodustasid Ida-Karjala kar-
jalased vaid 72,7% endi arvust 1939. aastal. Lõplikust
hävingust võib karjalasi päästa üksnes vähemusi kait-
sev rahvus- ja keelepoliitika. Oleks vaja jõuda selleni, et
karjalased ei häbeneks enam oma esivanemate keelt ning
õpetaksid kodus lastele kohalikku päriskarjala, livvi ehk
aunuse või lüüdi murret. Juhul kui see käib kodus üle
jõu, peaksid emakeelt õpetama lasteaiad. Murrete pin-
nalt saaks koolides minna üle soome kirjakeelele. Praegu
on selliseid koole veel väga vähe, karjalaste põhikoldes
Aunuseski vaid viis (Lahikainen 1990).

Selline on kokkuvõtlikult rohkem kui tuhandeaasta-
se karjala hõimu lugu nende oma kodumaal.

Kirjandus

- Aario, Leo 1941. Pisin pogosta. — *Terra*, n:o 4, s. 218–230
- East Carelia* and Kola Lapmark. 1921. Described by Theodor
Homén and others. (Fennia, 42.) Helsingfors: Suomen Maantieteel-
linen Seura
- Haltia, Matti 1990. Karjalan ja Inkerin historian valkoiset läikät.
— *Punalippu*, n:o 6, s. 182–185
- Холодковский 1975 = Холодковский, Виктор. *Финляндия и
Советская Карелия 1918–1920*. Москва: Наука
- Hurre, Matti 1984. Itä-Suomen rautakautinen asutus arkeologian
valossa. — *Suomen väestön esihistorialliset juuret*. (Bidrag tillkän-
nedom av Finlands natur och folk. Utgivna av Finska Vetenskaps-
Societeten. H. 131.) Helsinki, s. 303–317
- Itä-Karjala*. 1934. Helsinki: Akateeminen Karjala-Seura
- Jaakkola, Jalmari 1942. *Die Ostfrage Finnlands*. Berlin: Alfred
Metzner Verlag

Höimud hääbutas

- Karelskaja*... 1986 = Карельская АССР. Природа и хозяйство. Петрозаводск: Карелия
- K[irki]nen, H[eikki] 1978. Karjala. — *Otavan Suuri Ensyklopedia*, 4. Helsinki: Otava, s. 2713–2717
- Klementjev, Jevgeni 1990. Autioituneiden kylien ikävä tarina. — *Punalippu*, n:o 2, s. 88–93
- Klementjev, Jevgeni 1991a. Karjalaiset tilastojen peilissa. — *Neuvosto-Karjala*, n:o 2, 3. I, s. 4; n:o 3, 5. I, s. 4; n:o 4, 8. I, s. 4
- Klementjev, Jevgeni 1991b. Karjalan ASNT:n karjalaisväestön muuttoliikkeistä sodanjälkeisinä vuosina. — *Carelia*, n:o 1, s. 160–163
- Kurs, Ott 1978. Karjala ANSV maastikuline liigestus. — *Eesti Loodus*, nr 8, lk 492–496
- K[urs], O[tt] 1978. Karjalan autonominen sosialistinen neuvostotasa-valta. — *Otavan Suuri Ensyklopedia*, 4. Helsinki: Otava, s. 2717–2720
- Lahikainen, Kaisu 1990. Karjalaa kiertämässä. — *Punalippu*, n:o 6, s. 58–68
- Lallukka, Seppo 1990. Karjalaisasutuksen eroosio Neuvosto-Karjalassa. — *Suomen Antropologi*, n:o 3, s. 3–13
- Lehtikatsaus vuosilta 1924–1925 ja 1938–1940. 1990. — *Punalippu*, n:o 2, s. 78–83
- Ligi, Priit 1991. Veel slaavi vandenõust. — *Postimees*, nr 224, 2. X, lk 2
- Mauranen, Erkki 1987. Piirteitä Repolan historiasta. — *Karjalan Heimo*, n:o 3–4, s. 36–39
- Otšerki... 1964 = Очерки истории Карелии. Том 2. Петрозаводск: Карельское книжное издательство
- Sjomkin, Vladimir 1990. Karjala vankileirin saaristona. — *Punalippu*, n:o 6, s. 96–106
- Šibajev 1930 = Шibaев, В. Этнический состав населения Европейской части Союза ССР. Труды комиссии по изучению племенного состава населения СССР и сопредельных стран. Том 20. Ленинград: Издательство Академии Наук СССР
- Takala, Irina 1991. Vainovuosien uhrit. — *Carelia*, n:o 1, s. 174–187
- Tuominen, Arvo 1992. Karjala kurbmäng. — *Akadeemia*, nr 1, lk 137–161
- Virtaranta, Pertti 1990. *Kulttuurikuvia Karjalasta*. Jyväskylä: Weilin + Göös

KARJALA KURBMÄNG

Arvo Tuominen

Tõlkinud Agu Tani

STALINLIK RAHVUSPOLIITIKA

Tsaari-Venemaad on üldiselt nimetatud rahvaste vanglaks, sest sellesse kuulus kümneid vägivaldselt keisririigiga liidetud rahvusi. Võimule pääsenud, kuulutasid bolševikud, et nüüd lakkab Venemaa olemast rahvaste vangla; nüüd on iga rahvas vaba ja võib ise otsustada, kas jääda suure Venemaa külge või mitte, saab ise oma sise- ja välisasjade üle otsustada.

Rahvaste enesemääramisõigus ongi olnud bolševike programmi tähtsaimaks nurgakiviks — mõjuvaks ja tähelepandavaks loosungiks, sest just suurriikide alluvuses elas hulk võõrrahvaid nii Euroopas kui Aafrikas ja Aasias; õieti orjastasid teisi rahvaid kõik suured riigid, kes rohkem, kes vähem. Sellisel loosungil oli seega kõlapinda. Selle abiga olid bolševikud juba enne võimule pääsemist saanud alalises hirmus elavate vähemusrahvuste ning ka kolooniate rahvaste märgatava poolehoiu osaliseks. Ka need ühiskonnakihid, kellele bolševike sotsiaalse revolutsiooni programm ja selles sisalduv proletariaadi diktatuur sisendasid õudust, kiitsid rõõmuga heaks bolševike rahvusprogrammi. Ja tuleb tunnistada,

Karjalan murhenäytelmä. — Arvo Tuominen. *Kremlin kellot. Muistelmia vuosilta 1933–1939.* Helsinki: Kustannusosaakehtiö Tammi, s. 345–355, 362–379.

et võimule tulles ning mõnda aega hiljemgi püüdsid bolševikud sellest programmist kinni pidada. Eriti oli see nähtav Soome puhul — bolševikud olid ainuke partei, mis 1917. a suvel pärast keisri kukutamist pooldas Soome iseseisvumist, kuivõrd Soome ise seda tahtis. Sama seisukoha võtsid nad ka teiste Venemaale alluvate rahvaste suhtes — Poola, Eesti, Läti, Leedu jne. Millisel määral see oli nende programmi otsene järgimine, seda on raske öelda; tollane sallivus võis olla tingitud paratamatusest, sest Venemaal ei olnud sel ajal eriti suuri võimalusi jõuga takistada neil rahvail Venemaast lahku löüa.

Eriti kauaks seda sallivust ei jätkunud, sest juba 1922. aastal surus Stalin karmil käel maha oma sünnimaa Gruusia, mis oli enda kuulutanud iseseisvaks.* Lenin, kes siis oli juba haige ega saanud riigiasjadega täiel jõul tegelda, teatas oma arvamuse kirjas poliitbüroole: "Võõrrahvaste õigusest lahku löüa Nõukogude Liidust, mille põhiseadus juriidiliselt tagab, on saanud paberilipakas, mis ei ole suuteline kaitsma Venemaa mittevenelasi pärisvenelaste, nende suurvene šovinistide eest, kes tüüpiliste vene bürokraatidena on arad ja julmad." "Venelasteks hakanud muulased Stalin ja Dzeržinski on suurvene natsionalistid ja sellistena hullemad kui venelased ise ongi." — Stalin oli grusiinlane, Dzeržinski poolakas.

Siin nagu mitmes muuski asjas jääb jälle kiusama küsimus: milliseks oleks kujunenud Nõukogude Liidu ja kogu maailma olukord, kui Lenin oleks elanud kauem? Seda on siiski mõttetu küsida, sest vastust pole. Meil tuleb tõsiasiadest kinni pidada ja vaadata, milliseks too Nõukogude Liit tegelikkuses kujunes oma põhiseaduse kaunilt kõlava programmiga võrreldes. Konkreetseks

*Tegelikult oli Gruusia iseseisev vabariik 1918–1921. 1922. a suruti maha enamliku okupatsiooni vastane ülestõus. *Toim.*

näiteks sobib hästi Nõukogude Karjala. See on meile, soomlastele, kõige lähemal ning lisaks on see üks neid Venemaa nurki, mille kohta meil on olemas tõestusmaterjal.

RIIGI RAJAMINE

Käesolevate mälestuste esimeses osas jutustasin, et kui sõitsime 1920. aastal Stockholmi pidama "Soome Kommunistliku Partei likvideerimiskongressi", siis ei kohanud me seal enam Edvard Gyllingit, kes oli kevadel läinud Lenini kutsel Venemaale Ida-Karjala asju ajama.

Erapooletu historiograafia annab kindlasti veel Gyllingile selle tunnustuse, mida ta väärib ühiskonnateadlasena, eriti ühena neist, kes mõjutasid meie sotsiaalse struktuuri ühe suurima puuduse, vabadike instituudi likvideerimist. Praegu ma ei puuduta tema varasemat tegevust; piisab, kui mainida — pidades silmas noort põlvkonda, kes neid asju ei tunne —, et Gylling oli Rahvavolikogu, "mässuvalitsuse" riigivarade volinik ehk minister, kes keeldus koos kolleegidega Venemaale põgenemast ja oli paos kuni Rootsi põgenemiseni, kust kevadel 1920 siirdus Moskvasse.

Leninil oli komme teha iga päeva tähtsamate sündmuste kohta lühimärkmeid. Seda päeva, mil Gylling käis tema juures Karjala kommuuni asutamislepet sõlmimas, tähistab märke: "Kohtasin täna haritlast, kes jättis eriti hea mulje. Sobiks peaministriks ükskõik millisesse riiki."

Neid Lenini märkmeid on uuritud ja kommenteeritud, neist on kirjutatud artikleid ja terveid raamatuid. Kui Gylling ei oleks langenud Stalini terrori ohvriks, võinuks need read tekitada terve väikese kirjanduse; nüüd pütakse neid võimalikult rohkem unustada.

Gylling jutustas mulle hiljem üksikasjaliselt neist oma riigi asutamisaegadest. Kahju, et tal endal ei jät-

kunud aega neid mälestusi kirja panna — ehkki teisalt võib olla kindel, et need poleks ilmiski päevavalgust näinud. Esimest kohtumist Leniniga pidas ta üheks oma elu mäletamisväärseimaks sündmuseks.

Lenin oli oma kombe kohaselt kohe asja juurde asunud: Karjalat nähakse ette autonoomse riigina, alana, kus Karjala rahvas võib Venemaa sotsialistliku vabariigi raames ise oma saatust määrata. Et Lenini teada polnud karjalastel ühtki sobivat ja vastavalt haritud isikut, kes võiks juhtida riigi rajamist, siis kas poleks soome emigrantidel, keda Venemaal on palju, võimalik minna karjalasi aitama, ning peamiseks organisaatoriks hakkaks Gylling, kes asjatundjate arvates on silmapaistev majandusmees. Teisisõnu pakkus Lenin Gyllingile riigi loomise ränka tööd, eeldades, et pärast asutamisperioodi lõppu jääb Gylling Karjala valitsuse juhiks.

Gylling oli seda kaalunud juba enne Stockholmist lahkumist ja tema nõudmised olid selged. Tal oli kolm põhilist seisukohta:

autonoomse territooriumi piir tuleb tõmmata nii, et elanike enamuse moodustaksid karjalased-soomlased; kui enamuses oleksid venelased, siis poleks see mingi karjalaste või karjalaste-soomlaste autonoomia;

ametlikuks keeleks peaks olema rahva oma keel;

autonoomne territoorium peab saama suuremat osa oma loodusvaradest kasutada enda tarbeks.

Lenini arvates olid need punktid täiesti sobivad ja nii löödi käed kokku.

Et nüüd kirjutame ajalugu, siis mainitagu täielikkuse huvides, et juba 1918. a septembris tegi Aunuse Esindajate Nõukogu Täitevkomitee mingi ettepaneku autonoomse ala moodustamiseks Ida-Karjalas, kuid sellest ei tulnud midagi välja. Alles kevadel 1920 võeti nõukogude ajakirjanduses ja kõrgetes organites see asi uuesti üles. Lenini ja Gyllingi kohtumine pani asjad paika

ning 7. juunil avaldati Ülevenemaalise Kesktäitevkomitee dekreet:

Selleks et toetada Karjala töötajate ühiskondlikku vabadusvõitlust, otsustab Ülevenemaaline Kesktäitevkomitee:

1. Moodustada Aunuse ja Arhangelski kubermangu karjalastega asustatud piirkondades vastavalt VNFSV põhiseaduse 11. paragrahvile territoriaalne üksus — Karjala Tööraha Kommuun.

2. Teha Karjala revolutsioonikomiteele, kuhu kuuluvad seltsimehed Edvard Gylling, Vassili Kudžijev ja Jaakko Mäki, ülesandeks asuda viivitamatult ette valmistama Karjala Tööraha Kommuuni valitsusorganite moodustamist.

Gyllingi komitee kutsus 1. juuliks kokku Ülekarjalalise (töötavate karjalaste — *toim.*) esindajate kongressi. Sellel otsustati Karjala Kommuuni asutamine, selle ülesehitus ja ülesanded ning saadeti tervitustelegrammid Leninile, Kalininile, Trotskile ja Zinovjevile, aga mitte Stalinile. Seda ei andnud Stalin iialgi andeks ning see möödalask on Nõukogude Karjala juhtidele ja kogu rahvale läinud erakordselt kalliks maksma. Karjala Kommuun sai seega asutamisest peale pinnuks Stalini silmas.

Karjala Kommuuni asutamist kiirendas tublisti asjaolu, et Soomes pöörati neil aegadel suurt tähelepanu Ida-Karjala küsimusele. Nõukogude valitsuse jaoks oli oluline, et samal ajal alanud Tartu rahuläbirääkimistel saadaks öelda, et Ida-Karjala küsimus ongi juba karjalaste soovide kohaselt lahendatud. Neist ettevaatusabinõudest hoolimata sai sellest küsimusest vintske pala. Lõpuks lahenes see nii, et rahulepingu allakirjutamisel 14. oktoobril 1920 andis Nõukogude Liidu delegatsioon piduliku garantii Ida-Karjala omavalitsusele. Selles on kolm rõhutamist väärivat asjaolu:

Karjala kurbmäng

1. autonoomia antakse just Ida-Karjala karjalaste elanikkonnale;
2. kohaliku rahva keel on valitsemise, seadusandluse ja hariduse keeleks;
3. Ida-Karjala elanikkonnal on õigus kohalike vajaduste järgi korraldada oma majandusele.

Neid Ida-Karjalat puudutavat kolme asjaolu rahulepingus on põhjust meeles pidada, kuivõrd me just selle ääremaa saatust jälgime.

Keisririigi ajal peeti Ida-Karjalasse kuuluvaks tavaliselt Arhangelski kubermangu Kemi maakonda ja Aunuse kubermangu Poventsja, Petroskoi ja Aunuse maakonda. Aastail 1902–1907 tehtud statistiliste loenduste järgi elas neil aladel veidi üle 200 000 elaniku, kellest karjalasi, soomlasi ja vepslasi oli umbes 60%, ülejäänud olid venelased. 1920. aastal moodustatud Karjala Kommuun oli pindalalt palju väiksem. Selle piir kulges piki Murmanski raudteed Valgest merest Äänisjärveni; piirist jäid välja Sunkku poolsaar, Soutjärve vepslaste ala ja Syväri suue. 1920. a ametliku loenduse järgi elas sellel alal: karjalasi 89 051 ehk 60,8%, venelasi 54 742 ehk 37,4%, muid 1 960 ehk 1,8%, seega kokku 145 753 inimest.

Selle autonoomse ala asustuses olid algaastatel seega ülekaalus karjalased, kooskõlas Tartu rahulepingu vaimuga selles mõttes, et põhirahvusest elanikkonnal oli võimalik rahvastikusuhete tõttu oma häält kuuldavale tuua ning sellega territooriumi valitsust mõjutada.

Tartu rahulepingu vaimule ja kirjatähele vastavad rahvastikusuhted ei kestnud Nõukogude Karjalas siiski kaua. Autonoomse ala venestamine algas peaaegu kohe pärast Kommuuni moodustamist. Üsna pahupidi pööratud rahvastikusuhteid ja hiljem ka selle ala haldamist mõjutas Kommuuni muutmine 1923. aastal *Karjala Autonoomseks (Nõukogude) Sotsialistlikuks Vabariigiks*.

Selle uue vabariigiga liideti peaaegu kõik tsaariajal Ida-Karjalaks peetud alad ning samuti suur Puudoži maakond Äänisjärvest idas. Laiendamine tõi kaasa umbes 65 000 uut elanikku, peamiselt venelasi. Samal ajal jätkus venelaste sisseränd, nii et 1925. aastal oli Nõukogude Karjala rahvastik järgmine: karjalasi, soomlasi ja vepsulasi 111 861 ehk 41,7%, venelasi 152 104 ehk 56,7%, muid 4 351 ehk 1,6% — kokku 268 316 inimest.

Nende arengute juurde naasen hiljem. Nüüd on aeg tulla Gyllingi juurde.

Ka Ida-Karjalal olid teatavasti omad revolutsiooni-veteranid, kes arvasid, et neil on õigus saada tasu oma vaeva eest ning pääseda maitsma võimu magusust. Sõjahüüuga "Karjala karjalastele!" asusid nad kohe opositsiooni Gyllingi kui uustulnuka vastu. Tüli tekkis kohe, kui uue riigi põhiseadust koostades jõuti küsimuse ni, milline keel saab ametlikuks riigikeeleks. Karjalaste nõudeks oli — karjala keel! Gylling püüdis kiiresti selles selgusele saada ja jõudis järeldusele, et karjala keel on vaid soome keele murre; seega peaks Karjala Kommuuni esimeseks riigikeeleks saama soome ja teiseks vene keel. Oponendid läksid marru: ah et Lihunike-Soome keel siia Karjalasse, kus soomlasi pole kunagi olnudki!*

Gylling sõitis kohe Moskvasse Lenini juurde oma seisukohta esitama. Pärast lühikest kõhklemist ühines Lenin Gyllingiga, sellest isegi innustudes: kui võtta riigikeeleks karjala murre, tuleks kõige otsast peale hakata, kui aga soome keel, milles on olemas rikkalik kirjandus, oleks alusmüür, millele ehitada, juba valmis. Seega määras ta soome keele uue riigi esimeseks keeleks, mida

*Tegelikult räägiti (ja räägitakse praegugi) Ida-Karjalas kolme üksteisest üsnagi erinevat murret: livvi ehk aunuse ja lüüdi ning päriskarjala murret. Soome keelele on neist kõige lähedasem viimane, Viena-Karjalas levinud murre. *Toim.*

Gyllingi kohapealsed vastased kunagi ei unustanud ega andnud andeks.

Pidades Lenini ja Nõukogude valitsuse majandusjuhtidega nõu, täpsustas Gylling Karjala Kommuuni ja selle süseräänriigi Vene NFSV suhteid. Algdokumendis öeldi, et kõigist Karjala Kommuuni aladel asuvatest loodusvaradest saadavaid tulusid võib Karjala rahvas oma tarbeks kasutada, makstes süseräänriigile või Liidule hüvitust nende töötlemiskulude eest. Karjala hakkaski majanduslikult suhteliselt kiiresti arenema ja minu teada kiiremini kui ükski teine Nõukogude Liidu autonoomiaist. Üksteise järel kerkis saeveskeid, metsamaterjale veeti välismaale, peamiselt Inglismaale. Karjala sai mõõduka osa välisvaluutast endale, ostis selle eest masinaid ja rajas uusi tööstusettevõtteid. Kui ta tõesti oleks pidevalt saanud kasutada sedagi osa omateenitud valuutast, siis oleks ta oma metsade varal võinud üsna varsti tõusta õitsvaks riigiks.

Teistelgi aladel oli areng paljutöötav. Koole loodi vastavuses rahvastikusuhetega, kuigi õpetajatest oli suur puudus. Karjalas polnud vana õpetajaskonda ega tõelisi haritlasi — erinevalt Venemaast, kuigi sealgi suur osa neist oli hävitatud või maalt lahkunud. Karjala vähene haritlaskond oli 1919.–1920. aastate rahvaülestõusude ajal põgenenud Soome; kooliõpetajate kaadrit polnud seega nimegi poolest. Koolidesse tuli lähetada peaaegu ettevalmistamata tavalisi töölisnaisi ja -mehi, kes oskasid rahuldavalt lugeda, kuigi mitte alati kirjutada; vahepeal üritasid mõned seminarid suure hooga uusi õpetajaid teha. Eriti head materjali selleks polnud; neid tuli võtta 1918. aastal Soomest põgenenud punakaartlaste hulgast, keda polnud liigse haridusega rikutud. Siiski loodi mõne aastaga kogu Karjalat hõlmav koolivõrk ning selleski suhtes oli Karjala üks parimaid Nõukogude Liidu autonoomiaid.

Kauaks seda head aega ei jätkunud. Kohe kui Lenini käsi nõukogude riigitüürilt 1924. aasta jaanuaris kukkus, hakkas Gyllingi ehitustööle tekkima igasuguseid takistusi; kõrgemad instantsid leiutasid pinge tõstmiseks ühe riuka teise järel. Stalin polnud oma diktatuuri veel täielikult kindlustanud, kuid tema mõju hakkas just Karjalas tunda olema kohe pärast Lenini surma. Sellega seoses tasub mainida, et Stalin ei suhtunud Soomesse kunagi päris heatahtlikult, kuigi nii on püütud meile kujutada; pigem võib öelda, et temas peitus mingi vihkamine Soome ja soomeliku vastu. See võis olla tingitud sellest, et ta soomlasi kuigivõrd ei tundnud või siis sellest, et ta neid liiga hästi tundis ja teadis, et nad on kõige raskemini alistatavad totaalsele diktatuurile — kõiki teisi tema impeeriumi rahvaid oli kergem sellele allutada. Igatahes oli tema suhtumine soomlastesse täiesti vastupidine Lenini omale. Olen juba varem rääkinud Lenini positsioonist; lisaksin siin vaid, et Lenini sümpaatiad ei piirdunud ainult soome revolutsionääridega. Soome aktivistid, kes teda aitasid enne ja pärast sajandivahetust, kuulusid kodanlaste hulka; nende seas ei olnud ühtegi töölisliikumise tegelast. Ja tänutunne ei olnud Leninile "väikekodanlik eelarvamus". Meie kommunistlikul ajakirjandusel on olnud alust kirjutada sellest, mida Lenin on öelnud Soome ja tema iseseisvuse kohta, kuid Stalini ütlemistest pole kirjutatud midagi, sest ei olnud millestki kirjutada peale mõne avalduse sõdadejärgsel ajal.

OLUKORD MUUTUB PINGELISEKS

Stalini valitsuse tugevnemist ja repressiivvahendeid hakkas näha ja tunda olema kõigis kolmes suunas. Venelaste sisserändamine jätkus — ja tuleb pidada meeles, et Nõukogude Liidus ei saanud juba tollal, hilisematest aegadest rääkimata, elukohta muuta muidu kui valitsuse käsul. Gylling ja teised nägid, kuhu see venestamispoli-

tika viib, ja võitlesid selle vastu avalikultki üsna vapralt. Järgnev väljavõte Karjala partei ja valitsuse ametliku häälekanaja *Punainen Karjala* juhtkirjast 11. IV 1929 seletab asja otse:

“Hiljem liideti autonoomse alaga veel endised Povenssa ja Puudoži maakonnad (uuesti, nagu liitmisotsuses öeldi) ning hulk valdu ja külasid Valge mere äärest ning lõunast, millega lisandus muu hulgas 8 500 vepslast. Selle territooriumi suurendamise ja sisserände tulemusena — sisseränne on toonud siia igal aastal üle 4 000 elaniku (peamiselt venelasi) — on meie vabariigi elanikkonna rahvussuhted muutunud nii, et viimase rahvaloenduse (1926) andmeil on siin karjalasi-soomlasi 61,4% asemel vaid 38,3%, venelasi 57,1% ja teisi 1,4%. On endastmõistetav, et elanikkonna rahvusliku koosseisu suur muutumine ei saa jääda tegelikus elus ebasoodsalt kajastumata.

[---]

Seega on karjalaste autonoomia praktilises tugevdamises ja edasiarendamistöös lisandunud raskusi. Nii ongi põhjust võtta kaalumisele küsimus autonoomse alaga vahepeal liidetud territooriumi tagastamisest Nõukogude Liidu teistele rajoonidele.”

Gylling oli siis harukordne valitseja seetõttu, et ta pole kunagi püüdnud suurendada oma riigi territooriumi. Võitlus oli siiski lootusetu. “Suurvene natsionalismi esindaja” Stalin jätkas oma poliitikat, ja kui 1932. aasta sai läbi, oli karjalaste-soomlaste protsent langenud 33-le.

Venekeelsete alade liitmise ja venelaste sisserändamise loomuliku tulemusena muutus too karjalasoomelikuks planeeritud riik oma põhiolemuselt ja elanikkonna enamusest venelikuks. Iga riigi loomuse määrab enamuses olev rahvus ja selle riigi keeleks saab enamuse keel. Nii oli löödud vankuma, õieti hävitatud selle rahvusterriitoriumi tähtsaim eeldus, rahvust puudutav paragrahv.

Kolmas oluline punkt, majandust käsitlev paragrahv, muudeti tasapisi tähtsusetuks. Algusest peale ei saanud Karjala Kommuuni ja Vene NFSV vahelist lepingut pidada eriti soodsaks esimesele, sest sellega jäi autooomia valitsuse käsutusse vaid 25% Karjalas toodetavatest eksportkaupadest, mida see tohtis vahetada välismaise toodangu vastu, ehkki algse lepingu põhimõtteks oli, et kõik Karjala loodusvarad peavad kuuluma Karjala rahvale. Kuid algatus- ja organiseerimisvõimeliste isikute käes oleks seegi määr taganud jõuka tuleviku. Aasta-aastalt vähendati aga sedagi ning Karjala muutus organiseeritud röövimise objektiks. Juba 1930. aasta lõpuks oli jõutud selleni, et Venemaa, s.t Moskva valitsus kasutas kogu Karjala metsaekspordi eest saadud valuutat. Kompensatsiooniks sai Karjala teistelt nõukogude aladelt vilja — kui sai — ja vahel masinaidki, vanu traktoreid ja autosid, mis metsatöid ja tööstust pigem aeglustasid. Algaastate tempo kahanes pidevalt; 1930. aastate alguseks hakkas Karjala langema juba teiste Nõukogude Liidule alluvate vabariikidega ühele tasemele.

Samal ajal algas koolide ja kogu hariduselu venestamine. Esialgu oli see küll ettevaatlik, kuid haare tugevnes jõhkrukseni, muutudes vägivaldseks šovinismiks.

TAGAKIUSAMISED ALGAVAD

Gyllingi lähimaks ülemuseks Leningradis oli 1927. aastani olnud Zinovjev. Siis tuli tema asemele Kirov, keda vanema põlve nõukogude-karjalased — nii palju, kui neid järel on — mäletavad kõige paremate tunnetega. Ta viis, tōsi küll, ellu Moskva vaikset majandusliku ja rahvusliku surve poliitikat, kuid ta oli rahulik ja õiglane; ta ei samastanud end oma ametiga, nagu teeb tüüpiline satraap. Peale selle oli ta isiklikult korrektne — ja viimane sirgeseljaline võimumees Stalini ajal.

[---]

Kirovi tapmine oli piiripunktiks Nõukogude Karjala ajaloos. Tema asemele tuli Ždanov, mees, kellel on mitmeid eelkäijaid jõhkra suurveneluse ajaloos. Kirov oli leevendanud Stalini korraldusi, Ždanov tegi neid karmimaks. Ta oli just õige isik viima ellu Stalini rahvusriikide hävitamise poliitikat.

Pealetung rahvusriikidele algas laial rindel 1935. aastal. *Pravda* ja *Izvestija* avaldasid pikki artikleid, kus väideti, et natsionalism on lõkkele löönud, ja nõuti, et sellele tuleb teha lõpp. Karjalas algas nüüd kõva rünnak ja karjalasi süüdistati soome natsionalismis. Puhastust teostama saatis Ždanov oma abilised Tšudovi ja Irglise.

Vabariigi juhtkonna kallale oli ideoloogilisel pinnal raske pääseda. Ajalehe *Punainen Karjala* peatoimetajaks oli ajalehe *Työmies* endine toimetaja Otto Vilmi, kogenud õigeusklik kommunist, kes valvsalt hoidis oma lehte eemal kõigist kallakutest ja eksimisest partei liini vastu. Nooremad toimetajad, nende hulgas Kalle Vento ja ka Gyllingi väimees Toivo Rantala, olid kõik Lääne Vähemusrahvuste Ülikooli kasvandikud, seega marksistlik-leninlik-stalinliku õpetusega hästi tuttavad. Riikliku kirjastuse *Kirja* direktor Teemu Törmälä ja Tööpunalipu ordeniga autasustatud asedirektor Simo Susi olid kindlalt püsinud õigel joonel. Poliitilise kirjanduse toimetaja Lauri Letonmäki valvas nii saksa kui vene allikaid kasutades, et kirjandusse ei pääseks midagi ketserlikku. Et neile ideoloogilisel pinnal hammas peale ei hakanud, siis mõeldi välja midagi muud.

Kontupohja tööstuspiirkonda oli kavandatud 24. juuniks peaaegu kogu Karjalat hõlmav suvepidu. See päev juhtus tollase viiepäevase töönädala puhul olema puhkepäev. Peol oli karjala ja vene kombe kohaselt igasuguseid dekoreeringuid, enamasti punaseid, ent ka muuvärvilisi. Pidu läks hästi korda, inimesi oli eri paikadest tulnud tuhandete kaupa ja meeolu oli hea.

Mõni nädal peale pidu esitati Gyllingile ja Roviolt Moskvas GPU peastaabist tulnud väga karmis toonis raport, milles öeldi, et juba kaua aega Karjalas hiilivana püsinud natsionalism on omandanud ennekuulmatult jultunud kuju. Soome natsionalistid on sihilikult korraldanud suvepüha Soome lipupäeval 24. juunil, mil seda teispool piiri Lihunike-Soomes pühitsetakse. Vähe sellest: olevat lehvitud sinivalged lipud ja kõige tipuks olevat peol kõnet pidanud Karjala parteiorganisatsiooni juht Rovio ning temagi pole märganud midagi sobimatut selles fašistlikus rõveduses.

See oli muidugi kohutav süüdistus Karjala kommunistliku partei vastu, mis korraldas kohe põhjaliku juurdluse. Peo korraldajad ning vähemalt kümme peol olnud kindlat kommunisti teatasid, et ei suuri ega väikesi siniristilippe pole nähtud, olid vaid tavaliselt kasutatavad vimplid, eeskavas ei mainitud sõnagagi Soome lipupäeva — ja et see, mida Soome kohta räägiti, oli läbinisti kuri kriitika. Peale selle vandusid korraldajad, et neil polnud aimugi Soome lipupäevast, millest nüüd esimest korda kuulevad; nad olid vaid mäletanud, et juuni lõpus on kombeks pidada vana suvepüha jaanipäeva.

Kui need seletused olid Moskvasse saadetud, teatati sealt, et Karjalas harrastatava salakavala tegevuse kohta ei oodatudki teistsuguseid tõendeid kui seesugust toimu nu selget eitamist; on olemas venelastest ja karjalastest tunnistajad, kes oma silmaga on näinud peol valgeid ja siniseid lippe.

Tulemused olid varsti näha. 1935. a kesksuvel vabastati Rovio ette hoiatamata parteisekretäri ametist ning saadeti Karjalast minema. Moskvas tohtis ta elada ja talle anti formaalselt uus ametikohtki. Tema asemele tuli parteisekretäri kohale juba mainitud läti päritoluga Irglis, partei Leningradi oblastikomitee teine sekretär. Novembris jõudis järg Gyllingi kätte. Ta saadeti Mosk-

vasse, kust tal ei olnud luba lahkuda, ning anti talle väikesepalgaline ametikoht Maailmamajanduse Instituudis, mille direktoriks oli Stalini ekspert majandusküsimustes Varga. Gyllingi kohale tuli tverikarjalane Busujev.

IRGLISE PERIOOD

Kohe oli kõikjal tunda tagajärgi. Kadedus ja vimmlõid allpool lõkkele. Vene kooliõpetajad mõnitasid soome õpilasi, öeldes: "Minge nüüd Gyllingile kaebama." Pisikesed bürokraadid tegid, mida suutsid. Petroskoi linnakomitee sekretär Nikolski oli oma õnnetuseks juhtunud sündima Aunuse preestri pojana. See kurb asjaolu pani teda ülemuste ees lõmitama ja igat võimalust kasutama teatamaks, et see või teine on rahvavaenlane. Viimastelt tõttas ta parteipileteid ära võtma, muude hulgas ka Soome 1918. a mässuvalitsuse kohtuministrilt Lauri Letonmäkilt. See asi ei tähendanud veel sugugi vangi sattumist ja Letonmäki vapper abikaasa lohutas meest: "Sinu parteipileti eest võideldakse veel keskkomitees ja kasvõi parteikongressil!" Aga Letonmäki arvas, et tal on "relvad käest võetud" ning varises täiesti kokku. Aasta varem oli ta oma aknast vaadanud ühe ennast tapnud ohvitseri matuserongi ja öelnud omaette: "Marksistlik-leninlik bolševik ei tee seda iialgi." "Mida?" küsis abikaasa. "Ei tapa end," vastas Letonmäki. Ja nüüd tappis Letonmäki enda pärast parteipileti äravõtmist. Tema marksistlik-leninlik maailm oli purunenud.

Vangistati paljusid, kuid mõned vangistatuist vabastati, sest süüdistused osutusid nõrgaks. Siis leiutati vangistamiseks uus põhjus.

1931. a tuli O. W. Kuusinen mõttele teha midagi nende peamiselt Karjalas ja Leningradi oblastis elavate soome kommunistide harimiseks, kellest enamik ei osanud vene keelt, ehkki olid Nõukogude Liidu kommunistliku partei liikmed. Et keeleoskamatus takistas neid osa-

lemast venekeelses parteitöös, siis jäid nad harimata ja asjade käigust informeerimata. Seepärast mõtles Kuu-sinen need isikud koondada soomekeelsetesse erirühma-desse, kus peetaks ettekandeid, tehtaks selgitustööd ja korjatakse rublasid SKPle. Ta rääkis sellest mõttest Gyl-lingile ning koos läksid nad tollase peaministri Molotovi jutule. Molotov vastas, et ta peab sellest kõnelema Sta-liniga, sest asi puudutab parteid, ja kutsus nad järgmisel päeval tagasi. Kui Gylling siis uuesti läks, ütles Molo-tov, et Stalin kiidab kava heaks ja peab seda vajalikuks.

Selle kohta tehti kirjalik otsus ning SKP volitas üht oma asutajaist ning mitmekordset keskkomitee liiget Ot-to Vilmit organiseerima koostöös Karjala kommunistli-ku parteiorganisatsiooniga rühmi töötamiseks eri kohta-des. Need nn soome tugirühmad tegutsesid intensiivselt ja pälvisid oma töö eest kiitust nii Karjala valitsuselt kui Nõukogude ametimeestelt.

1936. a alguses Vilmi vangistati. Ta oli pool aastat istunud GPU kongis, võtmata omaks seda, milles teda süüdistati, nimelt et ta on natsionalist, kui keegi kõrgem GPU ülemus seletas, et parimaks tõendiks tema süü kohta ongi just süü omaksvõtmisest keeldumine, sest Lenin ja Stalin ütlevad, et see ei ole mingi õige bolše-vik, kellel puudub enesekriitika ja kes sellega ei tegele. Vilmi vastas, et ta saab sellest aru küll ja et neil kõigil — vanadel Soomest tulnud endistel sotsiaaldemokraa-tidel — on küljes mingi alateadlik soome natsionalism ja sotsiaaldemokraatlik juuretis, millest ei saa täielikult vabaneda, sest see on neis kinni nagu Piibli pärispatt. Selles suhtes on ta küll valmis ennast kritiseerima.

“Hea, et te lõpuks ometi üles tunnistate,” ütles üle-mus ja laskis kirjutada protokoll.

Kuigi Vilmi oli olnud Nõukogude Liidus 1918. aastast peale, ei osanud ta nimetamisväärselt vene keelt. Tema nõudmine saada teada, mida protokoll on kirjuta-

tud, jäeti vastusetä. Mõni nädal hiljem toimus venekeelne kohtuprotsess GPU kolleegiumis. Vilmi nõudis tõlki või abilist, kuid sellega ei oldud nõus. Selle asemel loeti ette mitmekümneleheküljeline protokoll, milles Vilmi oli pandud jutustama kohutavatest kuritegudest. Selle põhjal oli ta Gyllingi, Rovio ja Soomest saadud juhtnööride järgi loonud kogu Karjalat hõlmava tugirühmade võrgu, mille eesmärgiks oli õhutada soome natsionalismi. Nüüd Vilmi taipas, et tegemist on millegi koledaga, eitas, et ta midagi selletaolist on öelnud, ja nõudis tõlkimist, et protokollist aru saada. Tõlki aga ei antud; selle asemel tunnistasid kolm GPU-meest, et ta on öelnud kõike, mis protokollis kirjas.

Vilmi sai seekord vaid 6 aastat, sest tema "tunnistus" tegi GPUle suure teene: kogu Karjala valitsust oli saadud kompromiteerida, Gylling ja Rovio kuulusid samasse kuritegelikku vandenõusse. "Tunnistusest", eriti kui see oli ülemkohtus kinnitatud, sai põhisüüdistus, mille alusel oleks võinud vangistada peaaegu kõik soomlased: nad olid kuulunud Soomest juhitavatesse illegaalsesse salajastesse natsionalistlikesse rühmadesse.

Sunnitöölaagrist Kesk-Volgal saatis Vilmi Kuusisele kirja, mille too oma kombe kohaselt torkas mulle tutvumiseks pihku. Kirjas Vilmi kirjeldas juurdlust ja kohtumõistmist. Jutustasin sellest Gyllingile, kes saatusele alistunud elas koos naisega ühe vana lagunenuid võõrastemaja pööningukambris armetutes tingimustes. See jahmatas teda. Ta nägi Vilmi loos ülemkohtu poolt kinnitatud eelotsust, millega tema ning kõik teisedki Karjalas töötanud soomlased olid "tunnistatud" rahva vaenlasteks; ta nägi selles surmaotsust endale. Seepärast võttis ta julguse kokku ning otsustas minna Molotovi juurde tõelist olukorda selgitama. Ta oli kindel, et Molotov, mäletades tugirühmade asutamist, tühistab GPU-meeste plaanid ja kohtu eelotsused.

Molotovi jutule pääsemine ei olnud hierarhiast väljalangenud suurusele kuigi kerge, ehkki nad olid vanad tuttavad, peaministreina kümneid kordi kohtunud. Mitmete palvete peale ja vanade sõprade abiga õnnestus Gyllingil siiski lõpuks audientsi saada.

Gyllingi jutu järgi esines Molotov algusest peale külma ametlikkusega. Olles kuulanud ära seletuse GPU omapärasest soomlaste hävitamise plaanist ja Gyllingi meeldetuletuse nende vahel olnud jutuajamisest 1931. aastal, ärritus Molotov ja ütles, et sellist jutuajamist tema ei mäleta. Kui Gylling juhtis ta tähelepanu sellele, et Nõukogude Karjala oblastikomitee arhiivis on Molotovi enda ja Stalini allkirjutatud dokumentki, milles Karjala oblastikomiteele ja SKP keskkomiteele koos antakse luba asutada soomlaste hulgas just neidsamu tugirühmi, muutus Molotov veelgi pahuramaks ja vastas lõpetuseks, et sellist jutuajamist ei saanud olla ning sellist dokumenti ei saa kusagilt leida.

“Ei mina ega seltsimees Stalin poleks saanud sellise asjaga nõustuda. Ning nüüd ei ole mul rohkem aega seda arutada.”

Seega oli audients lõppenud. Gylling oli sealt tagasi tulles täiesti löödud. Ta ütles, et poleks iialgi uskunud Molotovist sellist antud lubaduse ja allkirja mahasalgamist — kõige vähem tema kui vana sõbra ja töökaaslase ees. Arusaadav oleks veel olnud, kui Molotov oleks öelnud, et need soomlaste rühmad on kujunenud teistsugusteks kui tema ja Stalin olid kavatsenud ja et sellepärast peab GPU need likvideerima, kuid täiesti arusamatu on see, kui mees väidab selge sõnaga, et ta pole neist üldse teadlik. Millele siis siin veel võib loota, kui mitte Molotovi ja Stalini sõnale ning allkirjale?

[---]

ISOVIHA

Irglis oli teinud oma parima, et natsionalismi Karjalast välja juurida. Tema ja Tšudov olid lasknud oblastikomitee istungil teha resolutsiooni, milles muu hulgas konstateeriti:

“Karjala parteiorganisatsiooni juhid Rovio ja Gylling on unustanud proletaarse internatsionalismi tee ja sellest tingitud ülesanded ning sattunud objektiivselt kodanliku rahvusliku piiratuse teele ja avanud seega ukseid klassivaenlase abilistele tugevdamiseks hävitustööd meie sotsialistliku ülesehituse ja meie maa kahjuks.

Parteiorganisatsiooni juhtkonna nõrkusi kasutas klassivaenlane osavalt oma kasuks. Ta tungis paljudesse nõukogude, majandus- ja parteiaparaadi lülidesse ning nakatas neid laiaulatusliku sabotaaži- ja spionaazitegevusega. Piiritaguste kontrrevolutsionääride poolt juhitud ja toetatud natsionalistlikud elemendid aktiveerisid oma tegevuses nõukogude, majandus- ja isegi kultuuritöö alal Karjalas. [---]

Rovioli oli põhinäitajaks kaadri valikul rahvuslik, mitte klassikuuluvus, mitte nende bolševistlik karastatus ega vankumatu usk suurde sotsialistlikku kodumaasse.”

Olen võtnud selle vaid stiilinäiteks, seal on veel hullemaidki süüdistusi. Irglis ei osanud siiski teha süüdistusmaterjalist küllalt mõjuvaid järeldusi. 1936. aasta jooksul oli küll vangistamisi ning tegevus intensiivistus kevadel 1937, pärast Ždanovi poolt parteiaktiivile korraldatud kinnist koosolekut, kus ta oli rünnanud soomlasi. Ajalehe *Punainen Karjala* igas numbris hakati tungima kallale erinevate asutuste juhtidele. Soomlased olid alateadliku pinge all, kuni kuri tuli karja ööl vastu 25. juulit. Siis vangistati Irglis ise kui spioon — tema ajal oli soome natsionalism Karjalas vaid tugevnenud. Samal ööl vangistati Moskvast Gylling koos abikaasaga

ja Rovio. Karjalas arreteeriti peaaegu kõik oblastikomitee ja Karjala valitsuse liikmed sellest hoolimata, kas nad olid soomlased, karjalased või venelased.

Valitsuse ja partei juhtkonda ei jäänud Karjalas ühtegi vähegi tuntud soomlast või karjalast. Kõik ametikohad täideti venelastega. Parteisekretäriks sai kurikuulus Kuprijanov, kes ametisseastumiskõnes raevutses: "Ma ei maga enne ühtki ööd rahulikult, kuni viimane soomlane on Petroskoist välja saadetud."

Nii algas *isoviha*, nagu soomlased nüüd järgnevat aega nimetavad.*

Avalikke kohtuprotsesse Moskva retsepti järgi, kus süüdistatavad tunnistavad end kahjuriteks, spioonideks ja räpasteks koerteks, soomlastega seoses ei korraldatud. Võimulolijaile piisas ühest katsesest taipamaks, et viimaseid polnud kerge painutada niisuguseks kohtufarsiks.

GPU oli Karjala valitsuse rahandusministri Urho Useniuse arvele pannud ülestunnistuse, milles too jutustab, et usaldust kurjasti kasutades on ta tegelnud mitmesuguse kahjurlusega ning seda kõike Gyllingi kaasabil. 1937. aasta alguses tuli Leningradi GPU kohtukolleegium kokku tema üle kohut mõistma ning istung oli avalik sellepärast, et seda kutsuti jälgima vabaduses olevaid soome kommunistide juhte, samuti oli ajalehtedele tehtud ülesandeks kirjeldada, kuidas üks Karjala valitsuse liige tunnistab üles, et ta on kahjur. Meie, paarikümneinimeselise kuulajaskonna ette toodi Usenius ning kohtu eesistuja luges ette protokoll, mille GPU-mehed olid koostanud süüdistatava pool aastat kestnud vangistuse ajal ning milles teda väideti olevat öelnud seda ja seda. Sisult seega samasugune protokoll nagu Vilmilgi.

*Üldiselt nimetatakse *isoviha*'ks perioodi Põhjasõja ajal pärast Napue lahingut aastail 1714–1721, mil Soome oli okupeeritud Vene vägede poolt. *Toim.*

Hästi vene keelt oskav Usenius kuulab lugemist rahulikult ning lausus siis:

“Kogu see jutt on algusest peale vale ja täielik loba ning GPU enda koostatud. Mina pole midagi sellist öelnud.”

Sellega kohtupidamine lõppes ja meid aeti välja. Useniusele mõisteti 8 aastat — ning hilisematel kohtuistungitel suurendati seda karistust veelgi, ehkki see oli üsna ükskõik, sest lõpptulemus oli ikka sama.

Võiks jutustada sadu lehekülgi nende võrdlemisi hästi tuntud soome kommunistide saatusest, kes langesid stalinliku *isoviha* ohvriks. Süüdistusmaterjaliks kõlbavad kõik ettekäänded. Soome kommunistlikud parlamendisaadikud, keda Lapua liikumise ajal oli Venemaale küüditatud, likvideeriti eranditult kõik; see, et *Valtiopoliisi* oli olnud kaasas neid küüditamas, tõestas, et nad olid selle agendid. Oli võimatu teha ükskõik mida, ilma et GPU oleks näinud selles sulitempe ehk sabotaaži.

[---]

KEEL JA KIRJANDUS

Olen juba varem viidanud sellele, kuidas vähehaaval Nõukogude Karjala elanikkonda venelikuks muutes püüti seda ka keeleliselt venestada. Gyllingi võimuloleku ajal polnud neil püüetel suuremat edu, pigem saab öelda, et soome keele eest hoolitseti rohkem kui enne. Heino Rautio, kes oli olnud algkooliõpetaja Soomes ja kes aastail 1930–1935 oli kirjastuse *Kirja* keeleosakonna juhataja, avaldas aastal 1934 teose *Puhta soome keele nimel*. Pärast Gyllingi kukutamist vangistati ta kohe ning raamat konfiskeeriti. Ta püüdis küll end kaitseda, väites, et on oma raamatu kirjutanud õigupoolest O. W. Kuusise algatusel ja inspireerituna, kuid see ei aidanud. Rautio läks sama teed.

Irglise ajal hakati soome keelt teises suunas puhastama. Näiteks oli selline sõna nagu "Nõukogude Liit" otsene kodumaa reetmine; tuli kirjutada "Sovettide Liit". Endastmõistetavalt tuli kogu muugi sovetiterminoloogia õigele joonele viia. Kuid viimane hoop anti alles kevadel 1937, kui toimusid esimesed suuremad vangistamised. Soome keel kuulutati täielikult kontrrevolutsiooniliseks, kodanlike natsionalistide keeleks, mida kusagil tarvitada ei tohtinud. Kõik soomekeelsed ajalehed — neid oli 1937. a alguses ilmunud üle kümne — pandi kinni, trükikojad muudeti venekeelseks, samuti koolid, raadios ei tohtinud sõnagi soome keelt rääkida, teatrid suleti, näitlejad vangistati, suur osa kooliõpikuist põletati, õpetajad loomulikult pandi vangi. Kirjastus *Kirja* likvideeriti ja suurem osa selle raamatuid hävitati. GPU avaldas iga päev keelatud teoste loetelu. Selle põhjal hävitasid inimesed oma raamatuid. Kõik marksistlikud pühakirjad tuli hävitada, eelkõige *Kapital*, sest sellele oli eessõna kirjutanud Gylling, ja Kangase-nimeline tõlkija olevat seda võltsinud. Kõik raamatud, mille toimetuskolleegiumis oli olnud Buhharin või mõni tema hingesugulastest, pandi ilmtingimata vande alla, samuti soomekeelne ilukirjandus — armu anti, kui ma õigesti mäletan, ainult *Kalevalale*. Puhtteaduslik kirjandus, millest Venemaal oli suur puudus, jäeti alles.

Nii tõmbas siis Stalin paksu musta joone Lenini soome keelt puudutavale otsusele peale. Samaga tõmbas ta maha Tartu rahulepingu Karjalat käsitleva osa ja tegi lõpu bolševike partei kogu rahvusprogrammile.

On suur psühholoogiline mõistatus, miks ilma mingi häbitundeta inimesed äkki mingis piasiasjas muutuvad häbelikuks. Inimesi piinati, hävitati ja topiti koonduslaagritesse tuhandete kaupa, ilma et koergi oleks haukunud. Mõnes Soome ja Skandinaavia lehes avaldati mõni artikkel, nn tsiviliseeritud suurrahvad ei teinud sellest

väljagi. Mitte keegi ei takistanud Stalinit märatsemast, nii nagu ta tahtis ja siiski pidi ta kõike silmas pidades hakkama vähehaaval oma käitumist õigustama: Karjalat polevat sugugi tahetud venestada, kuigi soome keel seal lämmatati — ei, nüüd saab Karjala rahvas oma keele, mis on vabastatud kodanlik-natsionalistlikust soome keelest.

Leningradi ülikoolis oli keegi mõjukas keeleteadlane professor Bubrich. Stalin andis talle lööktööna kuus kuud aega karjala keele tegemiseks. Stahhanovlasena vähendas Bubrich seda tähtaega ja tegi kiiruga keele valmis — kindlasti ainulaadne kangelastegu pärast Paabeli aega. Selles keeles oli 40% aunuse murde venepäraseid sõnu, ülejäänud olid täiesti vene omad, kõigil sõnadel olid vene lõpud ja seda kirjutati vene tähtedega. Selles keeles avaldati mõni kooliõpik ja *Punainen Karjala* number, kuid isegi need, kes vene keelt täielikult valdasid, ei saanud sellest midagi aru. Kui see keel oli 1937. aastal ametlikult kasutusele võetud, tegin sellest omavahel juttu ühe karjalasest kooliõpetajaga ning ütlesin, et nüüd on teil ju oma keel. Õpetaja vaatas ringi ja ütles häält tasandades:

“On jah oma keel, aga enamjaolt ei saa ma temast aru.”

Soome keelt ei julgenud tollal keegi avalikult rääkida. Karjala keeleks oli soome keel, nii oli siis keelatud seegi. Tuli kõnelda vene või Bubrichi keeles, aga et viimast keegi ei osanud, siis mündi automaatselt üle vene keelele. Koolid said niisiis töötada ainult vene keeles, raamatuid trükiti ainult vene keeles, teater ja raadio said töötada ainult vene keeles. Nii oligi iseseisvaks kuulutatud autonoomse vabariigi venestamine teoks tehtud.

KES OLII ARVO POIKA TUOMINEN?

Lühike vastus kõlaks nii: stalinismi hukka mõistnud ning taas sotsiaaldemokraatidega liitunud endine soome kommunist.

Ajaloolisest ja majanduslikust arengust ning geograafilisest asendist tingituna on Soomes olnud suhteliselt rõhkem kommuniste kui teistes Põhjamaades. Vaadelgem allpool ühe soome kommunisti elukäiku.

Arvo (ka Arvid) Tuominen sündis 5. septembril 1894. a Satakunta maakonna põhjaosas Hämeenkyrö kihelkonnna Kyröspohja külas puusepa paljulapselises peres. See põhiliselt popside (*torppari* tegu) asutatud küla paiknes vaid mõne kilomeetri kaugusel kirikuküläst, Kirkokjärvi taga. Lähedesele vaatamata oli kiriku mõju perekonnale väike. Kuigi elati vaeselt, puudus peres ka äärmuslik-riigikukuta jalik meelus; pigem oli tegemist rahvusliku hoiakuga. Telliti ja loeti lähemates linnades ilmunud ajalehti *Kansan Lehti* (Tampere) ja *Sosiaalidemokraatti* (Pori). Käinud aastail 1904–1908 kohalikus rahvakoolis, õppis Arvo seejärel isa juures puusepaametit ning läks siis sulaseks — meiereisse piima vedama ja aurumasinaga reht peksma. Ümbrus vormis nooruki maailmavaadet ja nii ühines ta 1909. a sotsiaaldemokraatidega.

Augustis 1912 asus Tuominen elama Tampere tööstuslinna, kus sai koha (ja aastal 1915 selliameti) puusepatöökojas. Samal aastal hakkas ta õppima töörahva kutsekoolis (*työväenopisto*), kus tegeles innukalt poliitikaga. Aastal 1912 astus ta sotsiaaldemokraatlikku noorsooliitu ja 1913 puidutööliste liitu. 1917. a kutsuti Tuominen *Kansan Lehti* toimetusse, kus temast sai peatoimetaja. Mässavate punaste lüüasaamisel Soomes 1918. aastal Tuominen vangistati, kuid vabastati peagi koduküla poiste käendusel (Raimo Seppälä. "*Poika*": *Mies ja myytti*. Helsinki: Tammi, 1979. 214 s.) Et ka punased võitlesid omast arust Soome vabaduse eest, siis tekitas käremeelsemates pahameelt Väinö Tanneri (1881–1966) jt mõõdukate sotsiaaldemokraatide hoiak kodusõjas. Noorte vihaste punaste etteotsa asus alates 1919. aastast Helsingis elav ja seal põrandaalusesse kommunistlikku parteisse astunud Tuominen. Selle partei keskkomitee liikmeks oli ta aastail 1921–1928 ning 1933–1940. Samal ajal hakkas ta Kominterni instruksioonide järgi organiseerima "põrandapealset" sotsialistlikku töölisparteid. Tema kuraatoriks määrati prominentseim soome kommunist Otto Wille Kuusinen ja nü asuski 1919. a tegevusse paarisrakend Kuusinen—Tuominen. Eesmärgiks oli sotsiaaldemokraatliku partei lõhestamine ja töölisliikumise allutamine nü legaalsete kui illegaalsete vahenditega Moskvast juhitud kommunistidele (Eestis etendasid analoogilist rolli nn "isesotsid"). 1921. a kohtus Tuominen kahel korral ka Leniniga, kes jäi talle autoriteediks elu lõpuni. Oma tegevuses sattus Tuominen peagi vastuollu endast vanema ja üldiselt tasakaalukama sotsiaaldemokraatide liidri Tanneriga. Ajakirjanduses hakkas ilmuma lugusid sellest, kuidas poiss (*poika*) Tuominen koosolekutel Tannerit kõrvale tõrjub. Siit jäigi külge hüüdnimi *Poika*,

Karjala kurbmäng

mis asjaosalisele endalegi meeldima hakkas (Arvo Tuominen. *Sirpin ja vasaran tie: Muistelmia*. Helsinki: Tammi, 1956. 314 s.).

1920. aastal asutas Tuominen Soome Sotsialistliku Töölispartei, mis taktikalistel kaalutlustel ei liitunud Kominterniga (Seppälä, *op. cit.*). Aastail 1920–1921 oli ta oma partei häälekandja *Suomen Työmies* peatoimetaja. Jätkus tegevus puidutöölise ametiühingu juhatuses (1919–1922) ning tihenesid sidemed Moskva. 1921. a osales Tuominen Kominterni III kongressil ja Ametiühingute Internatsionaali (Profinterni) asutamiskongressil. Soome seaduste rikkumise eest kommunistliku õõnestustegevusega tuli Tuomisel aastail 1922–1926 viibida vanglas. Vabanenuna jätkas ta aga endist tegevust ning lülitus 1926. a ka karskus- ja tuletõrjeliikumisse. Aastail 1928–1933 oli ta taas vangis. Pärast seekordset vabanemist siirdus *Poika* Tuominen Kuusise kutsel Stockholmi kaudu Moskvasse, kus õppis aastail 1934–1935 leninlikel kursustel ning tegutses siis Soome Kommunistliku Partei peasekretärina, Kominterni täitevkomitee liikme ja presiidiumi liikmekandidaadina. Moskvast saadeti ta aastavahetusel 1937/1938 tema enda soovil Stockholmi, mis oli tegelikult põgenemine Stalini terrori eest. 1938. a palus ta Rootsi võimudelt poliitilist varjupaika (Seppälä, *op. cit.*). Üha enam hakkas ta kahtlema stalinlikus bolševismis, eriti pärast Hitleri—Stalini (Molotovi—Ribbentropi) pakti sõlmimist 23. augustil 1939. Tuomise mälestuste (seni veel dokumentaalselt tõestamata väite) kohaselt pakutud talle Talvesõja algul peaministri portfelli Terijoe (“Soome Demokraatliku Vabariigi”) valitsuses, millest ta aga loobunud. 14. veebruaril 1940 saatis ta kirja *Soome töölisseltsimeestele*, milles ütles avalikult lahti stalinismist (Untamo Utrio. Lukijalle. — Arvo Tuominen. *Sirpin ja vasaran tie*, s. 5–10). Seega olid sidemed kommunistidega lõplikult katkestatud.

Jätkusõja alguses tegi Tuomise hea sõber sotsiaaldemokraatlikust erakonnast, tollane kolonelleitnant Kalle Lehmus (1907–1987) marsal Mannerheimile ettepaneku kutsuda *Poika* Soome (Poika Tuominen Mikkelin päämajassa. — *Suomen Kuvalehti*, n:o 23, 5. VI 1981, s. 49). Tuominen oligi sõja lõpuni Soomes, kus pidas selgitavaid loenguid, hoidudes süüski saksasõbralikkust üles näitamast. Sõja alguses viibis ta mõnda aega Mannerheimi peakorteris Mikkelis, andes hinnanguid punaväe võitlusvõimele ja N. Liidu poliitilisele olukorrale. Mannerheimiga ta isiklikult ei kohtunud. Edaspidi oli ta sotsiaaldemokraatliku partei teenistuses. Sõja ajal visati langevarjuga Soomes alla Kerttu Nuorteva, 1919. a Soomest N. Venemaale pagendatud punategelase Santeri Nuorteva (1881–1929) tütar, kes langes vangi, kuid keeldus tunnistusi andmast. Siis kutsuti diversandiga vestlema Tuominen kui nõukogude hingelaadi hea tundja. Kindlasti mõjus toogi vestlus kaasa selleks, et K. Nuorteva kirjutas Irja Niemi varjunime all raamatu *Neuvostokasvatti* (Nõukogude kasvandik).

Vältimaks kommunistide alluvusse sattunud Soome poliitilise po-

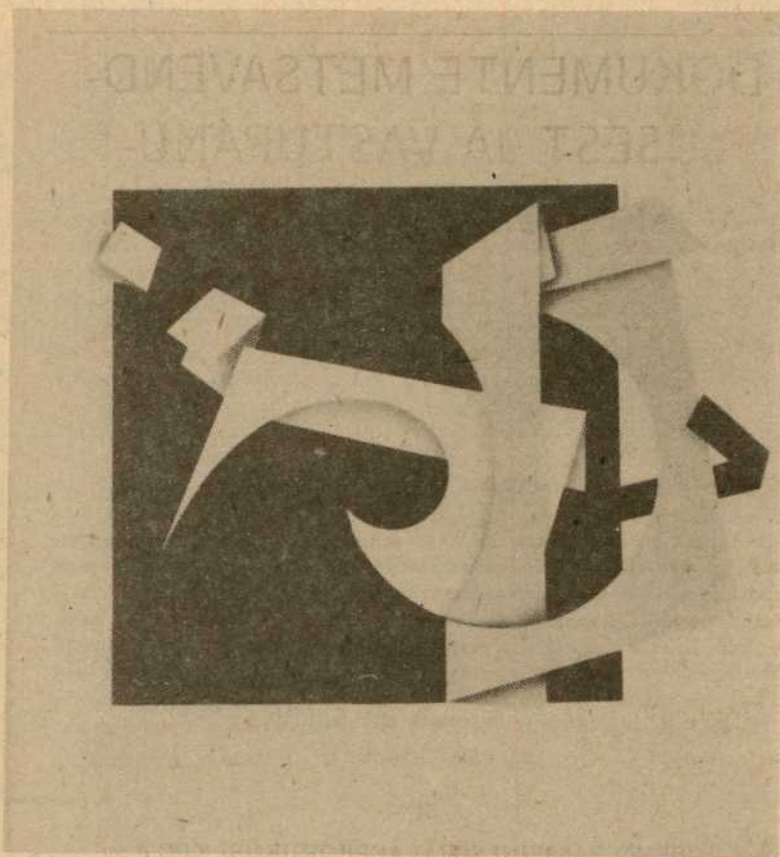
litsei *Valpo* poolt N. Liidule väljaandmist läks Tuominen 1944. a taas Rootsi, kus töötas Töölisajalehtede Teadeteagentuuri Stockholmi korrespondendina. Juba 1947. a valmisid tal mälestuste kolm esimest köidet (Seppälä, *op. cit.*), kuid avaldada julgus ta need alles pärast oma eakaaslase Nikita Hruštšovi stalinismi paljastavat kõnet NLKP XX kongressil. Rootsi-perioodi lõpus käis ta Inglismaal, kus esines loengutega Oxfordi ülikoolis.

1956. aastal asus Tuominen lõplikult Soome, kus sai jälle *Kansan Lehti* peatoimetajaks. Ta leppis ära samuti vahepeal "sõjaroimarina" vangis viibinud Tanneriga ning tegutses agaralt Soome sotsiaaldemokraatlikus parteis, kus tal oli vaatamata kõigele häid sõpru juba vanast ajast. Saanud taas kodulinna Tampere püsielanikuks, tutvus ta seal Väinö Linnaga, kelle *Tundmatu sõdur* ilmus kaks aastat enne Tuomise esimesi mälestusraamatuid. Tuomiselt sai Linna innustust uute teoste kirjutamiseks. Nagu sõjapäevilgi, oli Tuominen ka nüüd oodatud lektoriks. 1958. a valiti ta Põhja-Häimest sotsiaaldemokraatide esindajana Eduskunda (Vilho Halme. Poika Tuominen — selittäjä ja tarkkailija. — *Suomen Kuvalehti*, n:o 23, 5. VI 1981, s. 38-39). Pensionile läks ta 1962. aastal.

Tuominen on avaldanud seitse raamatut: *Sirpin ja vasaran tie* (Sirbi ja vasara tee, 1956), *Kremlin kellot* (Kremlis kellad, 1956), *Maan alla ja päällä* (Maa all ja maa peal, 1958), *Myrskyn aika* (Tormine aeg, 1970), *Myrskyn mentyä* (Tormi möödudes, 1971), *Tarvitaanko Suomessa vallankumousta?* (Kas Soomes vajatakse revolutsiooni?, 1974) ja *Ettei totuus unohtuisi* (Et tõde ei ununeks, 1976). Neis kirjeldab ta oma elujärke, kommunistide pörandaalust tegevust Soomes ja kurba saatust N. Liidus. Hea jutustamis-, kuid vähese kirjaoskusega *Poika* Tuomise mälestusraamatute käsikirjad (v.a viimased) toimetab trükikõlblikuks tema naine Lyyli Kyllikki (neiuna Rainio, 1902-1968).

Arvo Tuominen suri 27. mail 1981. a Tamperes.

Ott Kurs

Avo Keerend. SEISUND. VIII.
(Värviline plastikaatlöige) 1986

DOKUMENTE METSAVEND- LUSEST JA VASTUPANU- LIIKUMISEST EESTIS

50.

EK(b)P HARJUMAA KOMITEE ERAKORRALINE INFORMATSIOON EK(b)P KESKKOMITEELE

9. november 1945. a.

4. nov. 1945. a. Harjumaal Kõue vallas oli RJRK volinike, hävituspataljoni võitlejate ja bandiitide vahel tulevahetus. Tulevahetusel sai surma 3 bandiiti. Kõue valla bandiitide juht ja endine Omakaitse roodu komandör, Kiviloo, Ludvig Hansu pg. Teised kaks on tundmatud. Bandiidid asetsesid Voose küla juures metsas, selleks ehitatud punkris. Hävituspataljoni ja RJRK võitlejate hulgas kaotusi ei olnud.

[---]

EK(b)P Harjumaa Komitee sekretär E. Ristmägi.

Parteiarhiiv, f 1, n 3, s 100, l 69. Originaal.

51.

EESTI BASSEINI SÕJAVÄEPROKURÖRI KIRI EK(b)P KESKKOMITEELE

10. november 1945. a.

NSV Liidu RJRK Veetranspordi Osakond on avastanud kontrrevolutsioonilise organisatsiooni, millesse kuuluvad:

1. TANKSON, Jaak Jaani p., sünd. 1890. aastal, erakingsepatöökoja omanik Tartus.

2. ASE, Artur Madise p., sünd. 1894. aastal, Tartu Kalakombinaadi ekspediitor, parteitu, kohtu poolt karistamata.

3. KIBE, August Abrami p., sünd. 1888. aastal, Tartu Kalakombinaadi abimajandi juhataja, parteitu, kohtu poolt karistamata.

Algus 1991. aasta 10. numbris.

Dokumente vastupanuliikumisest Eestis

4. PÄRTMAA, Jaan Mihkli p., sünd. 1914. aastal, ilma kindla tegevusalata, parteitu, kohtu poolt karistamata.

5. LAURI, Johannes Jaani p., sünd. 1892. aastal, Tartu Kalakombinaadi tööline, parteitu, kohtu poolt karistamata.

6. TEDER, Rudolf Juhani p., sünd. 1904. aastal, Tartu Kalakombinaadi tööline, parteitu, kohtu poolt karistamata.

Nimetatud isikud on olnud seotud kontrrevolutsioonilise organisatsiooniga "metsavennad" ning seadsid eesmärgiks nõukogude töötajate tapmise ja Tartu vangla ründamise.

Kõik nimetatud isikud on arreteeritud.

A. Ase ülekuulamisel ma tuvastasin järgmist: nimetatud grupp on korraldanud kaks nõupidamist seoses NSV Liidu Ülemnõukogu valimistega. Neil nõupidamistel kavandati kontrrevolutsioonilise organisatsiooni juhtkond, kusjuures otsustati:

a) igal kontrrevolutsioonilise organisatsiooni liikmel värvata 10 liiget ja värbamist toimetada pidevalt;

b) saadikukandidaadiks esitada endine admiral Pitka, kodanliku Eesti Riigikogu liige;

c) muretseda "metsavendadelt" relvi relvastatud väljaastumise tarvis.

Kontrrevolutsioonilise organisatsiooni organiseerijat "Tallinna esinajad" otsitakse. On antud korraldused asja uurimise jätkamiseks ning kontrrevolutsioonilise organisatsiooni ülejäänud liikmete arreteerimiseks.

Ülekuulamisel selgus, et Ase oli värvatud Saksa vastuluure poolt. Juurdlus kestab.

Eesti Basseini sõjaväeprokurör justiitsalampolkovnik Starkov. Parteiarhiiv, f 1, n 3, s 430, l 26. Originaal. Tõlge vene keelest.

52.*

ENSV SARKI BANDITISMIVASTASE VÕITLUSE OSAKONNA ERITEADE

21. november 1945. a.

16. novembril 1945. aastal kell 21.30 lasti Virumaal Rakvere linnas Vabaduse väljakul õhku mälestussammas, mille Virumaa töötajad olid 22. aprillil 1945. aastal püstitanud Saksa okupantide poolt mahalastud Virumaa kommunistide ja partisanide hauale.

Uurimisega on kindlaks tehtud, et veidi aega enne plahvatust oli 16. novembril 1945. aastal monumendi lähedal viibinud rühm Rakvere keskkooli õpilasi: Redlich, Kask, Talts ja Alamets.

Arreteeritud Erich Alamets (sünd. 1928. a.), keskkooli 9. klassi õpilane, tunnistas ülekuulamisel, et monumendi laskis õhku rühm Rakvere keskkooli õpilasi — Heinrich Redlich jt.

18. novembril 1945. a. on meie poolt arreteeritud:

1) Heinrich Friedrichi p. Redlich, sünd. 1928. aastal, Rakvere keskkooli 10. klassi õpilane, eestlane, isa Virumaa piiritus- ja õlletehaste kontrolör;

2) Aleksander Augusti p. Kask, sünd. 1927. aastal, Rakvere ma-
jandustehnikumi 2. kursuse õpilane, eestlane, isa vabriku "Virutekstiil"
direktor;

3) Olev Juliuse p. Talts, sünd. 1928. aastal, keskkooli 8. klassi
õpilane, isa suurmaaomanik;

4) Jüri Leonhardi p. Pusta, sünd. 1930. aastal, keskkooli 8. klassi
õpilane, isa Rakvere metskonna ülem;

5) Harri Rudolfi p. Kaldmaa, sünd. 1928. aastal, Rakvere keskkooli
10. klassi õpilane;

6) Ülo Hendriku p. Hiiland, sünd. 1928. aastal, Rakvere keskkooli
10. klassi õpilane.

Nende kohta on kindlaks tehtud, et nad kõik on keskkooliõpilaste
Jüri Pusta ja H. Kaldmaa initsiatiivil Rakveres loodud nõukogudevastase
organisatsiooni "Raudne Käsi" liikmed.

Liikmete kavatsuste kohaselt pidid nende loodud organisatsiooni
ülesanded olema järgmised:

a) värvata nõukogudevastaselst meelestatud noori organisatsiooni
ning kasvatada neid nõukogudevastases ja rahvuslikus vaimus;

b) abistada "metsavendi" nende relvavõitluses nõukogude korra-
vastu;

c) luua side välismaaga ning saada sealt abi;

d) sooritada terroriakte punaarmeerlaste ning partei- ja nõukogude
aktiivi vastu.

Nagu tunnistasid arreteeritud, oli nimetatud isikute poolt välja-
töötatud plaani kohaselt fäšistliku terrori ohvrite haulal oleva mälestus-
samba õhkulaskmise eesmärk hankida organisatsioonile tunnustust ja
meelitada selle koosseisu nõukogudevastaselst meelestatud noori.

Mälestussamba õhkulaskmisest võtsid vahetult osa H. Redlich,
A. Kask, O. Talts, E. Alamets ja J. Pusta. Lõhkamiseks kasutati linna
lähedalt leitud Saksa käsigranaate.

ENSV Siseasjade Rahvakomissar kindralmajor A. Resev.

ERA, f R-1, n 5, s 117, l 88-89. Koopia. Tõlge vene keelest.

EK(b)P KESKKOMITEE ORGANISEERIMIS-INSTRUEERIMIS-
OSAKONNA INFORMATSIOON

22. november 1945. a.

1.

Kolmas kord on Võrumaa vastutavatele töötajatele pandud majauksele postkasti järgmise sisuga nõukogudevastased kirjad:

"Nagu kompartei otsused ja teod kinnitavad, kavatsevad kommunistid hävitada võimalikult rohkem ausaid eestlasi ja riisuda nad paljaks enne oma lõplikku lahkumist Eestist.

Vaatamata hoiatustele, aitad sa ikka veel kommunistidel eestlasi riisuda ja saata neid Vene laagritesse näljasurma. Kõigi mõrvade ja äraandmistele eest tuleb sul vastust anda, sest bolševism ei tule mitte üialgi maailmas võimule ja ei võimutse ta ka Eestis kaua.

Selle eest kannavad hoolt demokraatlikud rahvad, kes valmistavad oma surmarelva võitluseks kommunistidega.

Igale lollilegi on selge, et kommunistid hävitatakse, sest demokraatlik maailm ei nõustu mitte kunagi diktatuurivõimuga, kus inimesed peavad nälga kannatama ja iga minut kartma oma elu pärast.

Kui sa oled eestlane, siis püüa päästa oma kaaskodanikke vene ja eesti kommunistide verise terrori eest, sest vastasel korral sa kas hukkad näljasurma koos teiste kommunistidega Vene põrgus või siis hukatakse sind eestlaste omakohtuga.

Võta arvesse, et see on Eesti Rahvusliku Liidu viimane hoiatus, ja kui sa ei lõpeta oma kommunistlikku tegevust, siis tabab sind ja sinu perekonda möödapääsmatu surm.

Eesti Rahvusliku Iseseisvuse Liit.¹⁶

II. Bandiitide tegevusest Viljandimaal.

12. novembri öösel tungis 8 relvastatud meest Karksi valla Kapramäe tallu, kus elavad kolme uusmaasaja pered. Ähvardades relvaga, võtsid nad uusmaasaja Mõrult ära hobuse ja jahu. Uusmaasaja Murulalt võeti ära siga ja vanker.

6. novembri öhtul kella 19 paiku võtsid sõjaväelased koju minevalt Olga Kondilt ära 500 rubla raha, koti villa ja kingad.

Kahe tunni pärast lõhuti Jakob Küti majal (Röstla küla) uks ja viidi ära kõik riided. Maja on täielikult maha põletatud.

¹⁶Sama sisuga kirjad olid saanud 23. septembril 1945. a varumisinspektor Kõiv ja 16. oktoobril Võrumaa SARKi ülem Osila, Võru linna täitevkomitee esimees ja maakonna täitevkomitee rahvaharidusosakonna juhataja. Vt ERA, f R-1, n 5, s 117, l 66 ja eri tõlkeid samas, l 74-75. Toim.

Korraldatud juurdluse käigus tegi Põltsamaa valla miilitsavolinik Karu kindlaks, et riisujaiks ja nähtavasti ka süütajaiks on väeosa sõdurid, kes elavad Rõstla külas abimajandis, mille nad paar nädalat tagasi said valla täitevkomiteelt kui bandiitidele kuuluva majapidamise.

Osa riisutud riideid on üles leitud ja süüdlased arreteeritud.

(EK(b)P Viljandimaa komitee informatsioon 14. novembrist 45. a.)

EK(b)P KK organiseerimis-instrueerimisosakonna juhataja Olin.

EK(b)P KK organiseerimis-instrueerimisosakonna informatsiooni-sektori juhataja Senkevits.

Parteiarhiiv, f 1, n 1, s 105, l 102-103. Tõestatud ära kiri. Tõlge vene keelest.

54.*

ENSV SARKi BANDITISMIVASTASE VÕITLUSE OSAKONNA OPERATIIVTEADE

22. november 1945. a.

Valgamaa

Jätkates Valgamaal tegutseva ja Tāhe juhitava bandiidirühma likvideerimist, tappis SARKi operatiivgrupp 18. novembril k.a. Taheva vallas bande pealiku Karl Tāhe ja bande liikme Aino Tamme.

Karl Tāhe ja Tamme tapmisega on Tāhe bande lõplikult likvideeritud.

Nagu on kindlaks tehtud, on Tāhe bande sooritanud järgmised bandiitlikud teod:

1. 7. juulil k.a. sooritati kallaletung Taheva valla täitevkomiteele (operatiivteade nr. 165 11. juulist 45. a.);

2. Ööl vastu 8. juulit k.a. tapeti Taheva vallas Aheru järve ääres Valga jaama raudteemiilitsa operatiivgrupi ülem Ivan Raadik (operatiivteade nr. 163 9. juulist 45. a.).

3. 12. augustil k.a. tapeti Taheva vallas agronoom Liidia Devakovitš (operatiivteade nr. 194 14. augustist 45. a.).

4. 20. septembril k.a. tapeti Võru maakonna Mõniste valla hobumasinalaenutuspunkti juhataja ordenikandja Moissejev (operatiivteade nr. 232 1. oktoobrist 45. a.).

5. 4. oktoobril k.a. rööviti Mõniste valla kooperatiivi, kust bandiidid võtsid kaasa kaup 32 000 rubla eest (operatiivteade nr. 2 12. oktoobrist 45. a.).

6. 4. oktoobril k.a. viidi Mõniste vallas metsa EK(b)P KK volinik viljavarumise alal Mihhail Mihhailovitš Glinkin (operatiivteade nr. 2 12. oktoobrist 45. a.).

Dokumente vastupanuliikumisest Eestis

7. 6. oktoobril k.a. röövisid bandiidid Taheva vallas kauplust, tap-
sid müütsavolinik Pehti ja haavasid hävituspataljoni võitlejat Arnold
Lüüdi (operatiivteade nr. 2 12. oktoobrist 45. a.).

8. 15. oktoobril k.a. tapeti Taheva vallas metsnik Hugo Palu (ope-
ratiivteade nr. 5 25. oktoobrist 45. a.).

Lisaks sellele levitas Tähe bande elanike hulgas nõukogudevasta-
seid lendlehti.

[---]

Pärnumaa

1. 15. novembril k.a. kell 23.00 löikasisid tundmatud läbi telefoni-
liinid pool kilomeetrit Kilingi-Nõmmest lõuna pool ning katkestasid
nii ühenduse Pärnu, Kilingi-Nõmme ja Tihemetsa valla vahel. Tun-
ni aja pärast võttis 20-liikmeline automaatide ja kahe kuulipildujaga
varustatud salk kinni Kilingi-Nõmme MTJi valvuri, tegi ta relvituks
ja sulges sepikotta, ise aga püüdsid nad kaasa võtta gaasigeneraato-
ri autot. Suutmata autot käivitada, suundusid bandiidid linavabriku
garaaži. Teel kohtasid nad kahte hävituspataljoni võitlejat, tegid ühe
relvituks ja võtsid teiselt ära isikutunnistuse.

Linavabriku garaaži sisse tungides püüdsid bandiidid kaasa võtta
autot, kuid neil ei õnnestunud seda teha, sest puudus bensiin.

Garaazist välja tulles kohtasid bandiidid kahte hävituspataljoni
patrulli. Viimased avasid bandiitide pihta tule, kuid bande arvulist
ülekaalu nähes varjusid.

Bandiidid lahkusid Tali valla suunas.

Samal ajal tungis Tihemetsa vallas Kamali külas Sakkiuse tallu
8-liikmeline relvastatud bande. Bandiidid riisusid talu tühjaks, tapsid
sea ning võtsid selle kaasa.

Kohapeal otsib bandet SARKi selleks loodud operatiivgrupp.

2. 14. novembril k.a. Viljaotsa bande likvideerimiseks läbiviitud
operatsioonil tappis RJRK operatiivgrupp Pärnumaal Paikuse vallas
selle bande liikmed, bandiidid Edgar Alliku — kes oli teeninud Saksa
armees, ja Jüri Toomsalu.

Kinni on võetud:

1. Hans Viljaots — bande pealik, endine kriminaalpolitsei assis-
tent, Saksa okupatsiooni ajal Pärnumaa SD 5. osakonna komissar, prae-
gu aga Hendriksoni nõukogudevastase organisatsiooni juht Pärnumaa
põhjaosa valdades;

2. Oskar Allik — endine Saksa armee nooremkomandör.

Kahel bandiidirühma liikmel — Heino Männikul ja Alfred Pua-
saarel — õnnestus varjuda.

Bandiitidelt on ära võetud 4 automaati, 2 vintpüssi, 3 püstolit,
3 granaati, 300 tk. padruneid ja 6-le inimesele mõeldud toidutagavara
kogu talveks.

[---]

Harjumaa

10. novembril k.a. tegi maakonna RJRK operatiivgrupp kindlaks, et Vanamõisa küla lähedal metsas hästi sisustatud punkris varjab end 4-liikmeline relvastatud bande, mida juhib endine Eesti armee ohvitser Johannes Priits.

Punkri vallutamisel avaldasid bandiidid relvastatud vastupanu, mille tulemusena tapeti bande pealik Johannes Priits ja bandiit Paul Lembit. Kinni võeti bandiidid Avo Saula ja Artur Taue.

Bandiitidelt on ära võetud 2 automaati ja üks revolver "Nagaan".

[---]

ENSV Siseasjade Rahvakomissar kindralmajor A. Resev.

ENSV SARKi banditismivastase võitluse osakonna ülem major Živaga.

ERA, f R-1, n 5, s 117, l 83-87. Koopia. Tõlge vene keelest.

55.*

ENSV SARKi BANDITISMIVASTASE VÕITLUSE OSAKONNA
OPERATIIVTEADE

30. november 1945. a.

Pärnumaa

15. novembril k.a. Pärnumaal Kaisma vallas likvideeris SARKi—RJRK operatiivgrupp 3-liikmelise relvastatud bande. Seejuures tapeti Jüri Mihkli p. Jürvetson, sõjalis-fašistliku organisatsiooni "Omakaitse" liige, ja Karl Jaani p. Metsa, endine "Omakaitse" aktiivne liige. Kinni võeti Paul Keres, endine "Omakaitse" aktiivne liige, kes sakslaste ajal oli osa võtnud partei- ja nõukogude aktiivi mahalaskmistest.

[---]

Tallinn

Ajavahemikus 20.-28. novembrini k.a. pidas ENSV SARKi banditismivastase võitluse osakond Tallinnas kinni illegaali Valter Ado p. Tähari, endise Tallinna linna politseiprefektuuri eriülesannetes ametniku, tema poja Valter Tähari ja naise Marta Tähari, kes varjasid ennast alates Eesti vabastamisest Saksa röövullujatatest.

Arreteerituilt on ära võetud relvad, nõukogudevastane kirjandus, Tallinna linnanõukogu puhtad komandeerimistunnistuste blankeetid, mõnede Tallinna linna ettevõtete kommunistide ja kommunistlike noorte nimekirjad.

Dokumente vastupanuliikumisest Eestis

Uurimise käigus on kindlaks tehtud, et Valter Tähari ja tema poeg olid seotud Gestapo 4. osakonna kaastöölise Otto Kaljuga, saades temalt ülesandeid nõukogudevastaseks tegevuseks.

Tähari asjas on arreteeritud kaasosalised: Robert Eduardi p. Horn, Tallinna linnanõukogu transpordikontori juhataja, Herman Mihhaili p. Kukk, Tallinna linna saunade ja pesumajade trusti tehniline juhataja, ning transpordikontori kassir Olga Karp.

[---]

28. novembril k.a. tulistasid bandiidid sõjavange valvava SARKi sisevägede 131. üksiku konvoipolgu konvoid 3 km Tallinnast kagus asuvas üksikust majast. Tulevahetuses tapeti üks bandiit ja sai haavata nende kaasosaline majaperenaine. Konvoi ülem leitnant Kaasik saatis maja üle vaatama punaarmeelased Akulovi ja Suhhorukovi. 30 minuti pärast leiti surnuks pussitatud Akulov ja tapetud Suhhorukov.

[---]

ENSV Siseasjade Rahvakomissari eest polkovnik Kisseljov.

ENSV SARKi banditismivastase võitluse osakonna ülem major Živaga.

ERA, f R-1, n 5, s 117, l 98-100. Koopia. Tõlge vene keelest.

56.

EK(b)P SAAREMAA KOMITEE ERAKORRALINE INFORMATSIOON EK(b)P KESKKOMITEELE

7. detsember 1945. a.

1. Möödunud nädala jooksul SARK-i osakonna poolt läbiviidud operatsioonide tagajärjeks on: Püütud kinni ja arreteeritud 3. aktiivset "Omakaitse" liiget, kes kogu aeg varjasid end Nõukogude võimude eest ja olid ühenduses teiste bandiitidega.

Läbiviidavatest operatsioonidest on igal pool võtnud osa hävituspataljoni liikmed, kes samuti aitasid bandiitide asukoha kohe kindlaks määrata.

2. Hävituspataljoni liikmete tegevuse algusest on nende poolt kinni peetud 27 bandiiti ja väejooksikut.

Praegu lõpetame hävituspataljoni koosseisu kontrollimise.

On vajalik, et hävituspataljoni jaoks määratud relvastus ENSV SARK-i poolt, saaks rutem kohale toimetatud.

3. dets. s.a. Mustjala vallas oli tapetud bandiitide poolt Võhma küla volinik, üks neist bandiitidest on kinni püütud ja arreteeritud.

EK(b)P Saaremaa Komitee sekretär Bersin.

Parteiarihiiv, f 1, n 49, s 10, l 24. Originaal.

(Järgneb)

ARVUSTUS

MIS ON BALTI IDENTITEET?

Regional Identity under Soviet Rule: The Case of the Baltic States. Eds. Dietrich André Loeber, V. Stanley Vardys, Laurence P. A. Kitching. (Publications of the Association for the Advancement of Baltic Studies 6.) Hackettstown, N. J., 1990. xxii + 470 pp.

1987. aasta juunis Kieli ülikoolis toimunud esinduslikul interdistsiplinaarsel konverentsil püüti vastust leida küsimusele, mis on regionaalne identiteet nõukogude süsteemis. Konverentsist võttis osa 42 teadlast kaheksast lääneriigist. Enamik ettekandeid on avaldatud Balti Uuringute Edendamise Ühingu (AABS) ajakirjas *Journal of Baltic Studies* (nr 2-4, 1987; nr 1-3, 1988) ning koondatud kõnealusesse kogumikku (Edgar Andersoni kirjutis "Kuidas Narva, Petseri ja Abrene sattusid VNFSV koosseisu" on lühendatult avaldatud ajakirjas *Akadeemia* (nr 7, 1991, 1501-1523)). Kolmekümnes artiklis on Balti regionalismi käsitletud teoreetilis-kontseptuaalsest, poliitilisest, kultuurilisest, majanduslikust, õiguslikust ja rahvusvaheliste suhete aspektist. Lisatud on N. Liidus ilmunud teemakohase kirjanduse valikbibliograafia (koostaja D. A. Loeber) ja valik ühise vabadusvõitluse dokumente aastaist 1969-1987 (koostaja Dzintra Bungs).

Täna on kogumiku pealkirjas püstitatud probleemi mitmed küljed kaotanud päevakajalise tähenduse. Viimaste aastate iseseisvusvõitluses on Balti identiteet omandanud üsna selgepiirilise ja konkreetse poliitilise sisu, mida veel 1987. aastal oli raske ette näha. Siiski haarab Balti identiteedi probleem märksa rohkemat kui ainult kitsalt pragmaatilist ja geopoliitiliselt determineeritud ühistegevust. Seda kinnitab kogumikus kajastav vaidlus Balti regionalismi mõiste ümber.

Sissejuhatuses nendib Dietrich A. Loeber tõsiasja, et nõukoguli-

kus kasutuses puudub terminil "regioon" rangelt juriidiline ja üldiselt omaksvõetud määratlus. Põhiseaduse järgi kuulub N. Liidu regionaliseerimine keskvõimu eelisõiguste hulka; liiduvabariikidel pole suveräänset õigust sisse seada vabariikidevahelisi suhteid. Balti regionalism nn nõukogude ajal väljendub kahes vormis: "ülalt" antud ja "alt" tulev. Esimene toimib majanduse, halduse ja sõjanduse, teine kultuuri ja teaduse vallas. Nõukogude tüüpi regionalismile on D. A. Loeberi järgi iseloomulik apoliitilisus, keskvõimude kontroll, regionalismi neutraliseerimine regiooniväliste alade lisamisega (näiteks Kaliningrad, Valgevene, Leningrad). Niisugusele objektiivsele regionalismile lisandub subjektiivne regionalism — Balti rahvaste regionaalse ühtekuuluvuse tunne, millest nõukogude allikad ei kõnele. Balti regiooni tunnuseks on sinna kuuluvate Eesti, Läti ja Leedu omariiklus enne nende inkorporeerimist N. Liitu. Seda ei saa öelda näiteks N. Liidu Kesk-Aasia osa kohta.

D. A. Loeber kirjutab, et N. Liidu kodanikud aktsepteerivad Balti regiooni erisust siis, kui nad kutsuvad seda "Nõukogude Lääneks" või "meie välismaaks". See väide on vaid osaliselt õige, sest "arenenud sotsialismi" põhiliseks tunnusjooneks vähemalt Eestis ja Lätis oli järjest tugevam nõukogustamine-venestamine, mille tagajärjel Baltimaad üha enam langesid Venemaa oblastite tasemele. "Nõukogude Pribaltikas" kujunes tooniandvaks isiksusetüübiks Lääne inimese antipood — *homo soveticus*, ja mitte üksnes migrantide seltskonnas.

Gert von Pistohlkors analüüsib Läänes levinud regionalismi kontseptsioone, sealhulgas keskuse ja perifeeria suhete kontekstist lähtuvaid (Eric R. Wolf, Ralph Matthews jt) ("Regionalism kui Balti historiograafia mõiste: Mõned sissejuhatavad märkused" (lk 1–8)). Ta juhib tähelepanu "regionalismi tunde" (*sense of regionalism*) ja "teadmisele ajaloolisest identiteedist" (*consciousness of historical identity*). Zürichi ajaloolase Carsten Goehrke järgi pole olemas sellist universaalset regionalismiteadvust, mis oleks omane kõigile mingi regiooni inimgruppidele kõikidel aegadel. Regionalismil on mitmekülgne sisu ja see varieerub eri ajaloooperioodidel ning eri ühiskonnatüüpides. Muutuvad regionalismi kandvate huvigruppide tegutsemise motiivid ja eesmärgid. G. v. Pistohlkors leiab, et "nõukogude-eelses" Balti historiograafias pole regionalismil mineviku analüüsimisel kuigivõrd suurt osa. Kuni iseiseisvate Balti riikide tekkimiseni saab Balti regionalismi mõistet kohaldada ainult eestlaste, lätlaste ja baltisakslastega asustatud alale, mis hõlmas Eesti-, Liivi- ja Kuramaad. Ta peab oluliseks selgitada, kuidas avaldub regionaalne teadvus Balti riikide sotsiaal-majanduslikus, poliitilises ja kultuurielus. (Vt ka: Gert von Pistohlkors, "Regionalismus als Konzept der baltischen Geschichte: Überlegungen zum Stand der Geschichtsschreibung über die Baltischen Provinzen Rußlands im 19. Jahrhundert". — *Journal of Baltic Studies*, nr 2/3, XV kd, 1984, lk 98–118.)

Tõnu Parming annab tõhusa ülevaate Balti-aineliste teadusuuringute institutsionaalsest küljest Läänes ("Balti uuringud": Piirkonna uuringute spetsialisatsiooni tekkimine, areng ja probleemid" (lk 9-42)). Põhjalikult käsitleb ta ka akadeemiliste Balti-uuringute defineerimisega seotud probleeme. Lähtekohaks peab ta mõiste "Balti" nelja ajalooliselt kujunenud kasutusviisi: 1) "balti keeled" (eesti keel jääb väljapoole), 2) "Balti provintsid" kolme kubermangu näol (Leedu jääb väljapoole), 3) baltisaksa rahvusgrupp, 4) "Balti riigid", sh "SSRid".

Balti-uuringute piirkonda on tõlgendatud väga erinevalt. 1926. aastal Toruńis asutatud Balti Instituudi uurimused hõlmasid kogu Balti mere litoraali. Baltisaksa uurijate huvi piirdus seevastu ainult iseenda rahvusgrupiga. Et kolm vastiseseseisvunud riiki paigutati ühte gruppi Balti riikide nime all, see polnud juba Esimese maailmasõja lõpupäevadel tingitud mitte akadeemilistest huvidest, vaid rahvusvaheliste suhete poliitilisest reaalsusest. T. Parming märgib, et kõige olulisem on välistegurite poolt 1939. aasta augustis pealesurutud ühine saatus, mis moodustab mõiste "Balti" tuuma avalikus, poliitilises ja akadeemilises mõttes. Võitlus iseseisvuse taastamise eest sai võtmeküsimuseks pagulaste ja kodumaa rahvuslike aktivistide poliitilisel kaasahaaramisel ning kergendas iseseisvuse kaotanud Balti riikide rahvaste koostööd. Sõjajärgseil aastail oli see asjaolu teaduslike ja populaarteaduslike kirjutiste aluseks. Seejuures tehti vähe katseid süüvida mõiste "Balti" sisusse.

1978. aastal ilmunud raamatus *The Baltic States in Peace and War, 1917-1945* (University Park, PA.: Pennsylvania State University Press) rõhutavad silmapaistvad ameerika Balti-küsimuste uurijad V. Stanley Vardis ja Romuald J. Misiunas uut ühtekuuluvustunnet, mida on võimendanud arusaam, et erinetakse N. Liidust. Balti identiteedi teravnemisele on kaasa aidanud nõukogude poliitika ise. T. Parming kirjutab, et neid argumente on edasi arendatud R. J. Misiunase ja Rein Taagepera ühistöös *The Baltic States: Years of Dependence 1940-1980* (Berkeley: University of California Press, 1983). Selle raamatu autorid põhjendavad kolme Balti riigi kooskäsitlemist asjaoluga, et need riigid moodustavad unikaalse kultuuriüksuse — Lääne enklaavi paljurahvuselises N. Liidus. Nad on selle ainus piirkond, mis kaasajal on nautinud iseseisvust ja moderniseerimist ilma nõukoguliku mudelita. N. Liidus identifitseerivad Balti rahvad end ühise üksusena tugevamini kui iseseisvuse ajal. T. Parming ütleb, et R. J. Misiunasel ja R. Taageperal jääb dokumenteerimata ning tõestamata nii Balti ühtsus kui ka niisuguse kollektiivse identiteedi olemasolu, mis asendaks kolme eraldivõetud rahvuslikku identiteeti. Balti teaduskonverentside programmide analüüsi põhjal nendib autor, et Balti teemadel on esinenud ja kirjutatud vähe. Akadeemilises praktikas tähendab mõiste "Balti" rohkem üksuse kolme diskreetse komponendi kogusummat kui üksust tervikuna. Seniajani pole keegi suutnud venvvalt põhjendada, et lisaks poliitilistele põhjustele on veel tegureid, mis võimaldavad ühitada Eesti, Läti ja Leedu uuringuid ühe piirkonna uuringute (*single*

area studies) raames. Püsiva ajaloolise, poliitilise ja kultuurilise ühtsuse puudumine on esmapõhjuseks, miks Balti-uuringud pole edenenud ei sõjajärelsetes riikides ega ka nõukogulikes vabariikides. Läänes on Balti piirkonda uuritud tänu poliitiliste pagulaste ja nende järeltulijate aktiivsusele ning rahvuslikule missioonitundele (üle 90% AABSi liikmeist on Balti päritoluga). Samal ajal on kujunenud lai Balti-küsimusi uurivate teadlaste ring, kes pole Eesti, Läti ega Leedu päritolu. T. Parming arvab, et probleem on tõsine akadeemilise heuristika seisukohalt, mitte aga praktika seisukohalt. Ta ei jaga Rein Taagepera muret Balti-uuringute tuleviku pärast Läänes, kuid leiab, et nende kestmiseks on siiski vaja Välis-Balti ühiskondade toetust.

Gerhard Simon tõdeb, et N. Liidu regionalismi temaatika on läbi töötamata nii N. Liidus endas kui ka Läänes ("Regionalism Nõukogude Liidus: Nõukogude süsteemi muutja või stabiliseerija?" (lk 125-136)). Regionalismi euroopalikku tõlgendust pole võimalik N. Liidule kohaldada. Viimases mõistetakse regiooni all rajooni, oblastit, vabariiki, vabariike. G. Simoni regionalismi mõiste sisaldab lisaks geograafiliste, majanduslike ja sotsiaalsete faktorite sarnasusele veel teadmise regionaalset ühtekuuluvusest (*regional community consciousness*). Regionalism eeldab spetsiifilisi huve ja neid aktiivselt väljendavaid sotsiaalseid grupe. Inimvälistest faktoritest ei piisa regionalismi kriteeriumideks, hõlmatud peab olema ka subjektiivne inimgur. Regionalismi põhimõtted eeldavad perifeeria teatud iseseisvust keskuse suhtes. N. Liidus on olnud vastupidi: selle valitsejad on püüdnud regionalismi ära kasutada keskvõimu tugevdamiseks.

G. Simon väidab, et nii Baltikumis kui ka Kesk-Aasias on tegemist supranatsionaalse regionalismiga. Balti ühtsuse tunne on Eestis, Lätis ja Leedus tugevnenud alates 1960. aastaist. Seda ühtsust on tunnistanud nii N. Liidus kui ka väljaspool. Balti regionalismi juured on Esimese maailmasõja eelses ajas, kuid selle praegune vorm on nõukogude poliitika tagajärg. Anneksioon, sovetiseerimine, küüditamised, põllumajanduse sundkollektiviseerimine + kõik see liitis kolm rahvast tihedamalt kokku. G. Simon peab oluliseks Balti regionalismi kultuurilist aspekti, kultuuriautonomiat (nõukogulike kitsenduste piirides), intensiivseid kultuurikontakte kolme riigi vahel. Balti kultuurilist regionalismi on aidanud konstitueerida erinevuse vene nõukogulikust kultuurist ja Euroopa kultuuritraditsioonide olemasolu. Võib öelda, et Baltikumis on tegemist lääneliku partikularismiga, aga näiteks Kesk-Aasiale on iseloomulik aasialik ida-tüüpi regionalism.

Hain Rebas püüab regionalismi analüüsida Lääne demokraatia põhiväärtuste seisukohalt ("Balti regionalism?" (lk 413-428)). Regionalismi peab rahumeelselt ja vabatahtlikult aktsepteerima enamus. Ka H. Rebas arvab, et Balti rahvad on olnud üksteisega vähe seotud. Nad on elanud rohkem üksteise kõrval kui üheskoos. Arvestada tuleb ka nõukogude (im)migrante.

Hain Rebas analüüsib mõiste "Balti" tähendust ajaloo vältel. Ta tõdeb, et kuni 20. sajandini hõlmas "Balti idee" siinset kitsast baltisaksa ülemkihti (350 perekonda), mis domineeris Balti provintside majanduslikult, poliitiliselt ja kultuuriliselt. Saksa Balti-ideed said inustust impeeriumiks kujuneva Saksamaa rahvusromantilistest ja šovinistlikest kujutlustest. Niisugusest võõra päritoluga ülemkihtide föderaalsest oligarhisest regionalismist jäid põlisrahvad kõrvale. Seda arvesse võttes järeldeb H. Rebas üsna resolutselt, et 19. sajandil oli "Balti regionalism" ideoloogilise sõja vahend, mis pidi baltisaksa vähemusele tagama tema hegemoonia tugevdamise ja ühtlasi kaitse peale tungiva vene natsionalismi eest. Reinhard Wittrami andmeil hakkasid baltisakslased end baltlasteks ("Balten") nimetama möödunud sajandi lõpul. Tänapäeval nimetatakse baltlasteks eestlasi, lätlasi ja leedulasi Põhja-Ameerikas ("Balts") ja Skandinaavias ("balter"). Niisugune terminoloogia on eksitav. H. Rebas nendib, et Eesti suhtlemine Põhjalaga on olnud märksa elavam kui Balti naabritega lõunas. Suhteid Soomega on eestlased kasutanud selleks, et näidata oma Lääne orientatsiooni ning mitteslaavi ja mittetotalitaarset minevikku.

Kõnealune kogumik tõendab, et Balti regionalismi probleemiga on Läänes tegeldud palju kauem, põhjalikumalt ja viljakamalt kui Baltimaades. Tundub, et Lääne kolleege on esmajoones huvitanud see, mis Balti riike ühiselt (või üksikuna) N. Liidust eristab ja eraldab. Probleemi "ebameeldivamast" küljest — nõukoguliku (Balti?) identiteedi kujunemisest on mindud mööda. Arutlused, mis tuginevad formaalsetele arvnaõtjatele, jäävad mõnigi kord väheveenvaks ametliku nõukogude statistika ebausaldatavuse tõttu.

Toomas Karjahärm

EDITORIAL NOTE

The issue starts with astrophysicist Charles Villmann's reflections on the laws of nature. He considers them technological instruments of man's all meaningful activities (both material and mental). First he presents a reductionist variant of the laws of nature and then proceeds with the interpretation of the worldview created by present-day physics. He finds that these laws cannot be regarded as ultimate truths whose field of influence is the whole Universe. From Max Planck's book *Where is Science Going?* we have translated the revised stenographic record of a conversation between Albert Einstein and the Irish writer James Murphy. They discuss determinism in physics and society, the role of science and the scientist. Emphasis is laid on the ethical aspects. In a comment to the dialogue physicist Meelis Wiiret claims that determinism has a specific feature on every level of physical reality and today we should not fear that the unsolved paradoxes of quantum physics were valid in the realm of ethics, too, as its formulation results first of all from a prior analysis of social phenomena.

The American philosopher Richard Rorty claims in his book *Philosophy and the Mirror of Nature* (1979) that the western philosophical tradition, at least since the seventeenth century, has been seduced by the metaphor that mind mirrors the world. He also thinks that the whole Platonist tradition has outlived its usefulness. A pragmatist philosopher, however, does not try to seek for natural starting points prior to all cultural tradition. Instead of the sc. seeking for truth he considers the search for new self-descriptions an ultimate aim. The present article is one of Richard Rorty's most succinct statements of his version of pragmatism.

Next we publish "The story about seven beggars" which, like *Sefer Jetsira* and *Zohar*, is one of the best-known examples of Jewish mysticism, at least by the title. While the latter two represent

the national and intellectual side of Jewish mysticism, then "The story about seven beggars" belongs to the later stage of Jewish mysticism where a tense volitive emotional attitude characterizes mystical piety. The author is Rabbi Nachman of Bratslav (1772-1810). In 1992 501 years will pass from the birth of Iñigo López de Loyola, the founder of the Society of Jesus. On this occasion we publish an excerpt from *Ezercitia spiritualia*, the fundamentals of the Jesuits' educational system. In 1583 twelve members of the Society of Jesus arrived in Livonia from Germany, in March six of them reached Tartu. Vello Helk, an Estonian historian living in Denmark, speaks about the Jesuits' impact on the development of culture in Estonia.

Ott Kurs writes about one of the oldest Balto-Finnic peoples, the Karelians. He concentrates on the Eastern Karelians speaking about their origin, life before and after World War II and the present-day situation.

Arvo Tuominen (1894-1981) writes in his reminiscences about the Russification of Eastern Karelia. The author describes the initial years of the Karelian Autonomous (Soviet) Socialist Republic from the relative well-being of 1923 to the bloody terror of 1937.

We continue publishing documents on "forest brothers" and resistance movement in Estonia in 1945-1950.

In 1987 an interdisciplinary conference on regional identity took place at Kiel University. Toomas Karjahärm reviews the articles published on Baltic identity.

The issue ends with Part 6 of José Ortega y Gasset's *The Revolt of the Masses*.

Reflections on laws of nature

Charles Villmann

The article attempts to give a survey of the essence of the law of nature as a notion and its semantic field of influence. We perceive and understand the laws of nature through man. Laws of nature as the final product of science are at the same time the technological instruments of all man's meaningful activities (both material and spiritual).

Treating nature as an evolutionary system, we can reach the conclusion that the laws of nature are a set of rules limiting the endless amount of virtual possibilities of material systems.

When penetrating into the deep structures of micro- and macromatter, we must give up the images and notions of our everyday language which come from the world perceivable to our senses. We must also give up the idea that a physical experiment has an absolute universal power of expressing "the ultimate truth". Everything we observe (experiment with) in nature is nothing but the creation of our measuring and classifying mind. Thus our picture of the world and the regularities governing this world, i.e. the laws of nature, are pre-eminently the product of our own senses. This, however, does not at all exclude the possibili-

ty that the Universe (the primordial energy of the world) is governed by a set of fatally universal rules.

To sum up: the laws of nature enable the human mind to understand the relations in the reality surrounding us, and nothing else. Recognition of man-discovered laws of nature as truths of "the highest authority" and giving them absolute power over the whole Universe is reductio ad absurdum.

Epilogue: A Socratic dialogue

James Murphy, Albert Einstein

Just before the turn of the century and during the first decades of this century physicists presented facts and ideas that did not fit into the framework of classical physics. As quantum mechanics developed and acquired the status of a theory, physics overcame the crisis. But this was an argument only for the physicists themselves.

The article presents the record of a talk between Albert Einstein and the Irish writer James Murphy. Social tensions had perhaps reached their peak at that time (economic crises, one World War had already been, the other was coming), therefore acute attention to everything that could influence the existence of society is understandable. It is interesting to follow

this exchange of thoughts even today. Every epoch has its own sore points, although substantially the basic problems of all periods have much in common. Today the crisis of one particular science if it happens to come about does not attract the people's attention any more as the emergence of the sc. global problems can be called the existential crisis that has hit the mankind. This, however, overshadows everything else.

If any general rules can be found to solve the global problems, the solution can be, first of all, in raising our ethical attitude to the world to a higher level than before. It is clear that if the development of technology had not been so rapid during the last 100-150 years, there would be no global problems; the global problems have cropped up from how we have used the achievements of science. The ecological crisis and several other evils have arisen because the speed of development of civilization has surpassed the optimum. In the case of too rapid development it was impossible for some time to discover the extent of disturbances until the Roman Club warned of the imminent disaster. Figuratively speaking, the mankind striving to a higher level can be compared to a car approaching a curve at so high speed that an accident cannot be avoided.

It cannot be claimed for certain yet that the mankind is approaching a disaster. It is clear, however, that in near future we

must abruptly change our way of life in several respects. The successful solution of all the vital problems can rely only on science, on the scholarly approach. At that it is important how efficiently the present scientific studies can serve our survival. There are two variants: 1) to get rich quickly and enjoy affluent life for some time; 2) to regard continuance of life our most important goal. We have not given life to ourselves or our predecessors, neither have we the moral right to take it from our successors. Only serving the continuance of life is deeply ethical, this must be taken into consideration in science, art, politics as well as everyday life. Keeping in mind the key problems of today, Einstein and Murphy discuss what is important to ourselves as well as our successors.

In addition to the Socratic dialogue

Meelis Wiiret

In quantum physics causality is treated differently from classical physics. The main principles of classical physics seem so natural to us that it is difficult to give them up completely. Perhaps there is even no need for it. One very considerable possibility is to regard the level of reality where the quantum phenomena occur as relatively independent. In that case the relation be-

Summaries

tween quantum physics and classical physics is such as between chemistry and physics, biology and chemistry, etc.

The determinedness characteristic of each relatively independent level of reality can be understood only by analyzing the processes taking place just on that level. Ethical problems must be approached in the same way. Motivation for the main principles of ethics cannot be found in physics, chemistry or biology. Therefore, ethics must inevitably be based on a number of postulated rules. These rules cannot be presented arbitrarily, their formulation and justification must rest on preceding analysis.

On Jesuits in old-time Tartu and at present

Vello Helk

Vello Helk, the State Archivist of Denmark and an Estonian historian deals in his article with the activities of Jesuits in Tartu in 1583-1625. He also describes his personal contacts with the members of the Society of Jesus in 1952-1953 as a scholar receiving the papal grant and in the following years while working in his speciality. The article refers to the Jesuits' thankworthy role in Estonian history, especially in education and culture, and tries to refute the misconceptions wide-

ly spread nowadays about Jesuits.

In 1582, with the assistance of the Jesuit Antonio Possevino, the Jam Zapolski armistice was concluded between Russia and Poland. As a result, Livonia, which also included South Estonia, went over to Poland. Possevino saw Livonia as a whole, and Tartu in particular as an essential bridgehead for winning Russia and Northern Europe over to the Roman Catholic creed.

In 1583 the Jesuits arrived in Tartu and opened their gymnasium (secondary school) here. Soon the gymnasium was developed into a three-stage college. The arrangement of studies was progressive for that time and gave a good education in the humanities. Besides teaching the staff of the college also did extensive missionary work. This is one of the reasons why in addition to the gymnasium the Jesuits founded a seminary for interpreters in order to train suitable candidates from among the local people for the priesthood. Thus, ethnic Estonians studied both at the seminary and the gymnasium. At the seminary the main emphasis was laid on languages.

The Jesuits are also known as translators of liturgical texts and religious literature into Estonian. For example, Thomas Busaeus, one of the rectors of the Tartu college, translated the catechism into Estonian. The Jesuits' interest in Es-

tonian folk customs is also noteworthy.

The unstable political situation hindered the Jesuits' activities. In 1600/1601-1603 Tartu was in the hands of the Swedes. In 1611-1625 the Jesuits continued their activities in Tartu, but did not enjoy the previous success. In 1625 the Swedes dislodged the Poles definitively from Livonia.

From the Estonians' viewpoint we should stress the Jesuits' interest in the local people whom they tried to give education. They also studied the Estonian language eagerly and founded a seminary where Estonian had an important role. Obviously they also tried to regulate the language in order to facilitate its usage.

The Swedish educational policy in Livonia subsequently had to take into account the Jesuits' activities in Tartu: so in 1630 a gymnasium was founded in Tartu which in 1632 was changed into a university — and this happened on the premises of the Jesuits' gymnasium.

Karelians — the perishing native population of Russian Karelia

Ott Kurs

The major part of historical Karelia belongs to Russia and is today (from Novem-

ber, 1991) called the Republic of Karelia. Prior to 1920 Russian Karelia included the Counties of Aunus/Olonec, Petroskoi/Petrozavodsk and Poventsa/Povenec of the Olonec Gubernia and the County of Kemi/Kem of the Archangel Gubernia. In 1897 78,936 Karelians lived there, almost all of them in rural areas. At the beginning of the Soviet period (in 1922-1924) some areas with Russian population were united to Karelia. During the first 15 years of the Soviet period the number of Karelians increased (85,523 in 1920, 108,037 in 1933), but after massive repressions, liquidation of traditional Karelian rural communities and establishment of Russian urban communities in the Karelian ethnic area the number of Karelians in the Karelian ASSR (in 1940-1956 the Karelo-Finnish SSR) has continuously decreased (108,600 in 1939, 85,473 in 1959, 81,274 in 1979, 78,928 in 1989). At present the Karelians make up only 10% of the population (60% in 1920, 23% in 1939). 61.8% of Karelians have settled down in urban communities where they have been Russified. So, in 1989 only 51.5% of Karelians in the Karelian ASSR spoke Karelian as their mother tongue (40% in towns, 50.5% in townships, 64.6% in rural areas). The rural districts with the biggest share of Karelians in the total population are Aunus (69.1%), Prääsä (48.4%) and Kalevala (39.4%). Towns and townships with a compara-

Summaries

tively high proportion of Karelians in the total population are Aunus (56.4%), Alavoine/Olonka (53.3%), Kalevala (45.1%) and Präsä (35.4%). The Karelian language is preserved among the people older than 50 years (91.3% in rural and 72.7% in urban com-

munities). The younger generation of Karelians is very small and most of them are Russified. In 1989 there were 5,247 Karelian children younger than 6 years in Karelia and only 558 (10.6%) of them were Karelian-speaking.

ОТ РЕДАКЦИИ

На первых страницах номера астрофизик Чарльз Вильман размышляет о законах природы, исходя из того, что эти законы как будто представляют собой технологический инструментарий осмысленной человеческой деятельности (как материальной, так и духовной). В первую очередь он излагает редукционный вариант законов природы, затем начинает объяснять картину мира, созданную современной физикой, утверждая, что эти законы нельзя считать последней истиной, сферу влияния которой можно распространить на весь универсум. С этим связывается изложенное в книге Макса Планка *Куда идет наука*, и беседа Альберта Эйнштейна и ирландского писателя Джемса Мэрфи, публикация которой является обработанной стенографической записью. Они спорят о детерминизме в физике и обществе, о роли науки и ученого, подчеркивая этические аспекты. Комментарий к диалогу написал физик Меэлис Вийрет, который утверждает, что детерминизм на уровне физической реальности имеет специфические черты и что сегодня не нужно бояться того, что нерешенные парадоксы квантовой физики существуют также в области этики, формулировка этих парадоксов исходит прежде всего из предыдущего анализа социальных явлений.

Американский философ Ричард Рорти утверждает в своем произведении *Философия и зеркало природы* (1979 год), что по меньшей мере начиная с XVII-го века западных философов ввела в заблуждение метафора, гласящая, что разум отражает мир. Он также считает, что вся традиция Платона потеряла свою полезность. Философ-прагматик, напротив, не пытается искать естественные исходные точки мышления, которые предшествовали бы всей культурной традиции. Вместо так называемого поиска истины он предлагает поиски новых форм са-

моописания как важнейшую цель. Настоящая статья глубоко рассматривает прагматические взгляды Ричарда Рорти.

Далее мы печатаем "Историю о семи нищих", которая наряду с *Sefer Jetsira* и *Zohar* являются наиболее известными произведениями еврейской мистики. Если последние два названных произведения представляют рационально-интеллектуальную сторону еврейской мистики, то "История семи нищих" принадлежит к более позднему периоду развития еврейской мистики, когда для нее характерен напряженный волевой и эмоциональный уклон. Автор этого произведения раввин Нахман из Братслава (1772–1810). В 1992 году исполняется 501 год со дня рождения основателя ордена иезуитов Иньиго Лопеса де Лойолы. В связи с этим мы приводим отрывок из книги основ воспитательной системы иезуитов *Упражнения духа* (*Exercitia spiritualia*). В 1583 году из немецких земель в Лифляндию прибыло 12 членов иезуитского ордена, шесть из них побывали в марте в Тарту. Какое влияние они оказали на развитие культуры Эстонии, рассказывает эстонский историк, государственный архивариус Дании Велло Хельк.

Об одном из старейших западно-финских племен, о карелах, пишет Отт Курс. Он говорит в основном о восточных карелах, рассказывает об их происхождении и развитии.

Арво Туоминен (1894–1981) в своих воспоминаниях пишет о русификации восточной Карелии. Автор описывает первые годы Карельской Автономной (Советской) Социалистической Республики, начиная с 1923 года, когда обстановка была относительно хорошей и кончается кровавым террором 1937 года.

Мы продолжаем публикацию документов о "лесных братьях" и о движении сопротивления в Эстонии в 1945–1950 гг.

В 1987 г. в Кильском университете состоялась интердисциплинарная конференция, в ходе которой обсуждался вопрос что такое региональная идентификация. Статьи, посвященные балтийской идентификации, рецензирует Тоомас Карьяярм.

В номере также помещена шестая часть произведения Хосе Ортега-и-Гассета *Восстание масс*.

Размышления о законах природы

Чарльз Вильман

В статье делается попытка рассмотреть сущность понятия "закон природы" и семантическая область его влияния.

Мы познаем и постигаем законы природы через Человека. Законы природы как конечный продукт науки являются одновременно технологическим инструментарием всей осмысленной деятельности человека, как материальной, так и духовной.

Рассматривая природу как эволюционирующую систему можно прийти к заключению, что законы природы — это свод правил, организованных бесконечное число виртуальных возможностей материальных систем.

Проникновение в глубинные структуры микро- и макроматерии вынудило бы нас отказаться от образов и понятий традиционного языка, которые происходят из мира реальных ощущений. Пришлось бы также отказаться от мысли, что физический эксперимент обладает некой абсолютной, универсальной властью выражать "последнюю истину". Все, что мы наблюдаем в природе, есть нечто иное, как творение нашего измеримого и регулируемого чувства. Таким образом, наше видение мира и царящие в этом мире закономерности, т.е. законы природы, являются, в основном, продуктом на-

ших ощущений. Однако это отнюдь не исключает возможности существования неких фатально универсальных правил поведения, свойственных Вселенной (мировой энергии).

Итак, законы природы позволяют человеческому разуму познать отношения в окружающей нас реальности, и не более. Признание человеком раскрытых законов природы как "истины в последней инстанции" и абсолютизация их поля влияния для всей Вселенной — *reductio ad absurdum*.

Эпилог: Диалог Сократа

Джемс Мэрфи, Альберт Эйнштейн

Незадолго до конца прошлого века и в первом десятилетии нашего столетия физики выдвинули идеи и факты, не вмещающиеся с точки зрения классической физики в предусмотренные рамки. По мере того, как развивалась и обрела статус теории квантовая механика, физика преодолела кризис, но это было аргументом только для самих физиков.

В статье изложена запись беседы Альберта Эйнштейна с ирландским писателем Джемсом Мэрфи. Социальное напряжение в тот период (экономический кризис, первая Мировая война закончилась, вторая назревала) достигло предела; поэтому понятно обостренное вни-

мание ко всему, что могло повлиять на общественное состояние. Эйнштейн и Мэрфи ведут диспут о детерминизме в физике и обществе, о роли науки и ученого, уделяя особое внимание этическим аспектам. Этот обмен мыслями представляет интерес и в наши дни. У каждой эпохи свои болевые точки, но по существу узловые проблемы всех времен имеют много общего. Сегодня кризис той или иной науки не может привлечь внимание людей, поскольку возникновение т. наз. глобальных проблем уже можно назвать экзистенциальным кризисом, постигшим человеческое общество, и он заслоняет все остальное.

Если для преодоления глобальных проблем можно найти какие-то общие пути, то решение следует искать прежде всего в совершенствовании нашего этического отношения к миру. Очевидно, что глобальными проблемами мы обязаны слишком быстрому развитию техники за последние 100-150 лет: они явились результатом нашего неумелого использования достижений науки. Недопустимая скорость развития цивилизации, потеря чувства меры привели к экологическому кризису и другим бедам. Столь быстрое развитие за известный отрезок времени не дало возможность обнаружить размах нарушений прежде, чем Римский клуб предсказал надвигающуюся катастрофу. Стремление человечества к более высокому уровню мож-

но образно сравнить с автомобилем, мчащимся к повороту с такой скоростью, что катастрофа неизбежна.

Пока еще нельзя определенно утверждать, что человечество движется к катастрофе. Однако ясно, что, в ближайшем будущем нам необходимо резко изменить свой образ жизни. Для успешного решения всех жизненно важных проблем надо опираться на науку, научный подход. При этом важно учитывать, насколько эффективно современные научные исследования служат нашему сохранению. Здесь представляются две возможности: 1) использовать все пути для обогащения, чтобы затем в течение какого-то времени наслаждаться благоденствием; 2) поставить одной из главных задач сохранение жизни. Мы не дарим жизнь ни себе, ни своим предкам, поэтому у нас нет морального права отбирать ее у наших потомков. Только служение непрерывности жизни глубоко этически, и это следует иметь в виду в науке, искусстве, политике и повседневной жизни. На базе современных узловых проблем Эйнштейн и Мэрфи рассуждают о том, что важно для нас и наших потомков.

В дополнение к сократовскому диалогу

Мезлис Вийрет

В квантовой физике причинность рассматривается ина-

че, чем в классической физике. Основные положения классической физики кажутся нам настолько естественными, что нам трудно их окончательно отвергнуть. Да в этом и нет нужды. Одной из возможностей, причем весьма вероятной, можно было бы считать уровень реальности, в котором обнаруживают себя квантовые явления, относительно самостоятельным. В таком случае взаимоотношения между квантовой и классической физикой будут такими же, как между физической и химией, биологией и химией и т.д.

Детерминированность каждого относительно самостоятельного уровня реальности можно понять и так, что анализируются процессы, происходящие именно на этом уровне. Так же следует подходить и к этическим проблемам. Нельзя искать обоснование этических принципов в физике, химии или биологии. Поэтому этика должна неизбежно исходить из определенных правил, являющихся постулатами. Эти правила нельзя выдвигать произвольно, их формулированию и обоснованию должен предшествовать анализ.

TOIMETUSELE SAADETUD RAAMATUD

- Acton, John Emerich Edward Dalberg-Acton, Baron. *Selected Writings of Lord Acton*. Vol. I: *Essays in the History of Liberty*; Vol. II: *Essays in the Study and Writing History*; Vol. III: *Essays in Religion, Politics, and Morality*. Indianapolis: Liberty Classics, 1986–1988
- Baltisaksa loodusteadlased Eestis ja nende tööd bioloogia teooria alalt. Tartu, 1989
- Dacey, A. V. *Introduction to the Study of the Law of Constitution*. Indianapolis: Liberty Classics, 1982
- Erik Kumari personaalnimestik. Tallinn: [Eesti NSV Teaduste Akadeemia Teaduslik Raamatukogu], 1985
- Eesti Füüsika Seltsi aastaraamat 1989/90. I aastakäik. Tartu: Eesti Füüsika Selts, 1991
- Hayek, F. A. *The Counter-Revolution of Science: Studies on the Abuse of Reason*. Indianapolis: Liberty Press, 1979
- Kahu, Meelik. *Eesti pseudonüümide leksikon*. 1. köide: *Eestikeelsed raamatud ja perioodika aastaist 1821–1900*. Tallinn: Eesti Raamat, 1991
- Knight, Frank H. *Freedom and Reform: Essays in Economics and Social Philosophy*. Indianapolis: Liberty Press, 1982
- Laidvee, Herbert. *C. R. Jakobsoni bibliograafia 1863–1980*. Tallinn: Eesti Raamat, 1991
- Lilius, Carl-Gustaf. *Valta ja painajainen: Poliittisia esseitä*. [?]: Alea-Kirja Oy, 1988
- Lilius, Carl-Gustaf. *Arcanum: Lino-cuts—Linogravures—Linolschnitte—Linopiirroksia—Linoleumsnitt*. Hanko, 1991
- Mahaux, Charles, Bernd Nielsen-Stokkeby, Volker von Buxhoeveden. *Estland — ein Traum*. Köln: Wissenschaft und Politik, 1991
- Merilai, Arne. *Eesti ballaad 1900–1940*. Tartu: Tartu Ülikool, 1991
- Miller, Franklin, Jr. *College Physics*. New York—Chicago—San Francisco—Atlanta: Harcourt Brace Jovanovich, Inc., 1977
- Mises, Ludwig von. *Socialism: An Economic and Sociological Analysis*. Indianapolis: Liberty Classics, 1981
- Oakeshott, Michael. *Rationalism in Politics and other Essays*. Indianapolis: Liberty Press, 1991
- Professor Henrik Koppeli kirjatööde, Tartu Ülikooli otorinolarüngoloogia kateedri ning kõrva-nina-kurgukliiniku teadustööde bibliograafia. Tartu: Tartu Ülikool, 1990
- Raamat, Ilmar. *Mälestused*. II. Stockholm: Välis-Eesti & EMP, 1991

Tartu VII: Statistilisi andmeid ja kommentaare. Tartu, 1991
Taska, Artur. Mõtteid maisel matkal. Lund: [Autor], 1990
Weber, Max. Põrssi. Jyväskylä: Tutkijaliitto, 1990

Täname meie vahetuspartnereid. Võtame tänuga vastu meile tutvumiseks, arvustamiseks või refereerimiseks saadetavad trükised.

AKADEEMIA toimetis otsustas 1991. aasta kaastöödest esile tõsta Tõnu Karolini, Madis Kõivu, Jaan Sootaki, Rein Silberbergi ja Ilmar Vene panust.

Täname kõiki kaastöölisi, tellijaid, lugejaid ja teisi, kelle heatahtlik suhtumine on meid toetanud. Meie väga südamlilik tänu kuulub Avatud Eesti Fondile, "Komputile", "Artifexile" ja "Tartu Majale", eriti aga Enn Saarele, kes on andnud meile väga väärtuslikku abi.

Toimetis

TARTU KOMMERTSPANK

- arveldused ja laenud
- valuutaoperatsioonid kodu- ja välismaal
- soodsad hoiustustingimused
- abi välismajandustehingute sooritamiseks
- võimalus astuda panga osanikuks
- mitmed teised pangateenused

SINU ÄRI EDUKS!

TARTU

Munga 18

tel 331 97

telex 173 107 Money SU

TALLINN

Dunkri 9

tel 44 69 77

fax 44 03 61

MASSIDE MÄSS

José Ortega y Gasset

Tõlkinud Ruth Lias

IV

Selgeid päid, neid, keda tõepoolest võib nimetada selgeteks peadeks, ei olnud terves antiikmaailmas tõenäoliselt rohkem kui kaks: Themistokles ja Caesar, kaks poliitikut. See üllatab, sest tavaliselt poliitik, isegi kuulus mees, on poliitik just oma juhmuse tõttu.⁵² Kahtlemata leidis Kreekas ja Roomas teisigi mehi — filosoofe, matemaatikuid, loodusteadlasi —, kes paljude asjade kohta avaldasid selgeid mõtteid. Aga nende mõtteselgus oli teaduslikku laadi, selgus abstraktsetes küsimustes. Kõik, millest räägib teadus, ükskõik mis teadus, on abstraktne, ja abstraktsed asjad on alati selged. Nii et teaduse selgus ei ole sedavõrd nende peades, kes teadust teevad, kui asjades, millest nad räägivad. Oluliselt komplitseeritud ja segane objekt on aga elu konkreetne tegelikkus, mis pealegi on alati unikaalne. Inimene, kes selles suudab eksimatult orienteeruda, kes igasuguses elusituatsioonis ilmneva kaose all aimab hetke varjatud anatoomiat, ühesõnaga inimene, kes ei kaota pead elus, on tõepoolest selge pea. Jälgige kaaskodanikke ja te märkate, kuidas nad käituvad, häämingus oma elust: kuutõbistena komberdavad nad oma hea või halva saatuse kütkes, ilma et neil oleks vähimatki aimu sellest, mis nendega toimub. Te kuulete neid rääkivat iseendast ja ümbritsevast maailmast täpsete väljenditega, mis otsekui näitaks, et neil on kõigest selge pilt. Aga kui te nende mõtteid pealiskaudseltki analüüsite, hoomate, et need ei peegelda mingil määral kõnealust reaalsust, ja kui analüüsi süvenete, siis avastate, et nad ei taotlegi kooskõla selle reaalsusega. Hoopis vastupidi: nende abil püüavad inimesed sulgeda oma isikliku kujutlusmaailma

⁵²Selle karmi väite mõtet, mis eeldab selget arusaamist sellest, mis asi on poliitika, igasugune poliitika, nii "hea" kui halb, võib leida autori sotsioloogilisest traktaadist pealkirjaga "Inimene ja inimhulk" (*El hombre y la gente*).

tegelikkuse eest, oma elu eestki. Sest elu on ennekõike kaos, kuhu ollakse eksinud. Inimene aimab seda, aga teda kohutab seista silmitsi selle hirmsa reaalsusega ja ta püüab seda peita võlukardina taha, mille läbi kõik paistab väga selgena. Ta ei tunne muret selle pärast, et tema "ideed" ei ole tõesed; ta kasutab neid kui tõketammi, et kaitsta end elu eest, kui kollet, peletamaks eemale reaalsust.

Selge pea on inimesel, kes raputab end lahti nende "ideede" lummusest ja vaatab otse näkku elule, annab endale aru, et selles on kõik problemaatiline, ja tunneb end eksinuna. Et see on puhas tõde — nimelt see, et elada tähendab tunda end eksinuna —, siis inimene, kes seda aktsepteerib, on juba hakanud end leidma, on hakanud avastama oma autentset tõelisust, seisab juba kindlal pinnal. Merehädalisena otsib ta instinktiivselt midagi, millest kinni haarata, ja tema traagilises, otsustavas, läbini siiras pilgus — sest tegemist on ju enda päästmisega — heiestub sund korrastada oma elu kaost. Need on ainsad õiged mõtted — merehädalise mõtted. Kõik muu on retoorika, poos, sisim farss. See, kes ei tunne end tõeliselt eksinuna, eksib tingimata ära; see tähendab — ei leia end iial, ei kohta kunagi ehtsat tegelikkust.

Õeldu kehtib kõikides eluvaldkondades, ka teaduses, ehkki teadus iseenesest on elust põgenemine. (Enamik teadlasi pühendub sellele hirmust seista vastamisi oma eluga. Nad ei ole selged pead; siit ka nende ilmne saamatatus igasugustes konkreetsetes situatsioonides.) Meie teaduslike ideede väärtus sõltub suuresti sellest, kui sügavat hämmeldust oleme kogenud mingi küsimuse puhul, kui hästi adunud selle keerukust ja mõistnud, et omandatud ideedele, retseptidele, teooriatele ega terminitele tugineda ei saa. See, kes avastab uue teadusliku tõe, on enne pidanud lammutama peaaegu kõik, mis ta

kunagi oli õppinud, ja oma avastuseni jõuab ta veriste kätega, sest teel selleni on ta kõri läbi löiganud must-tuhandel käibetõel.

Poliitika on märksa elulisem kui teadus, sest ta koosneb unikaalsetest situatsioonidest, kuhu inimene võib tahtmatult ja ootamatult sattuda. Selletõttu ongi poliitika see proovikivi, mis võimaldab kõige paremini eristada, kes on selge pea, kes rutiinne vaim.

Caesar on eredaim meile tuntud näide andest leida reaalsuse kõige olulisemaid telgjooni kohutava peataoleku hetkel, ühel suurima kaose tunnil, mis inimkond on läbi elanud. Ja otsekui meeldinuks saatusel esile tõsta Caesari erakordsust, seadis ta tema kõrvale oivalise intellektiga pea, Cicero, kes eluaeg tegeles asjade sassi-ajamisega.

Õnneliku saatuse ülemäärane soosing oli nihestanud Rooma poliitilist organismi. Tiberi linn — Itaalia, Hispaania, Põhja-Aafrika ja klassikalishellenistliku Oriendi isand — oli iga hetk plahvatamas. Tema ühiskondlikud institutsioonid olid munitsipaalse võimupädevusega ja linnast lahutamatud, nagu on drüaadid surma ähvardusel kinnistatud puu külge, mida nad valvavad.

Ükskõik mis tüüpi või astmel demokraatia tervis sõltub tühisest tehnilisest detailist — valimisprotseduurist. Kõik muu on sekundaarne. Kui komiitside süsteem on õige, kui see järgib tegelikkuse nõudeid, läheb kõik hästi; kui mitte, läheb kõik halvasti, isegi kui kõik muu oleks parimas korras. Esimese sajandi hakul enne Kristust oli Rooma kõikvõimas, rikas, tema teel polnud vaenlasi. Ometi oli ta hukkumise äärel, sest püüdis iga hinna eest säilitada nõmedat valimissüsteemi. Valimissüsteem on nõme, kui ta on vale. Hääletada tuli linnas. Maal elavad kodanikud ei saanud komiitsides enam osaleda. Rääkimata nendest, kes elasid laiali üle terve Rooma riigi. Et valimised osutusid võimatuks, siis tuli neid võltsi-

da, ja kandidaadid organiseerisid kaikameeste jõuke — sõjaveteranidest, tsirkuseatleetidest, kelle ülesandeks oli valimisurnide purustamine.

Tõeliste valimiste toeta jäid demokraatlikud institutsioonid õhku rippuma. Õhku rippuma jäid sõnad. "Vabariik ei olnud enam muud kui pelk sõna." See väljend kuulub Caesarile. Ühelgi magistratuurile ei olnud autoriteeti. Jultunud kindralid vasakult ja paremalt — Marius ja Sulla — moodustasid viljatuid diktatuure, mis kuhugi ei viinud.

Caesar ei ole oma poliitikat kunagi selgitanud, ta oli ametis selle tegemisega. Juhtumisi oli ta just Caesar, aga mitte tsesarismi käsiraamat, mis tavaliselt tuleb hiljem. Nii et kui tahame seda poliitikat mõista, ei jää meil muud üle kui vaadelda Caesari tegusid ja anda neile õige nimi. Saladus peitub tema peamises vägiteos — kogu Gallia vallutamises. Et seda ette võtta, pidi ta seadusliku võimu vastu avalikult mässu tõstma. Miks?

Võimul olid vabariiklased, see tähendab konservatiivid, truud linnriigi pooldajad. Nende poliitikat võib resümeerida kahe juhtmõtte varal. Esiteks, Rooma ühiskondliku elu vapustused tulenevad tema liigsest ekspansioonist. Linn ei saa valitseda nii paljusid rahvaid. Iga uus vallutus on kuritegu vabariigi vastu. Teiseks, et vältida institutsioonide lagunemist, on tarvis üht v ü r s t i (*princeps*).

Meie käsituses on sõnal "vürst" roomlaste omale peaaegu vastupidine tähendus. Roomlane mõistis *princeps*'i all nimelt kõigi teiste sarnast kodanikku, kel aga on kõrgem võim, selleks et reguleerida vabariiklike institutsioonide tegevust. Cicero oma teoses *Vabariigist* ja Sallustius märgukirjades Caesarile väljendasid kõikide publitsistide mõtet, kui nad nõudsid ühte *princeps civitatis*'t, ühte *rector rerum publicarum*'it, ühte *moderator*'it.

Caesari lahendus oli konservatiivide omale täiesti vastandlik. Ta mõistis, et Rooma varasemate vallutuste tagajärgede ravimiseks ei ole teist teed kui neid jätkata, ja nõustus seega tegudest tulvil saatust lõpuni kandma. Kõigepealt pidas ta pakiliseks ülesandeks alistada uusi hõime, kes oleksid juba üsna lähedases tulevikus võinud muutuda märksa ohtlikumaks kui kõlbeliselt laostunud Oriendi rahvad. Caesar kaitses seisukohta, et Lääne barbarite suguharud on vaja täielikult romaniseerida.

On väidetud (Spengler), et kreeka-rooma inimesed olid võimetud tunnetama aega, nägema oma elu ajaliselt laotuses. Nad olevat elanud ainuüksi olevikus. Ma kardan, et see diagnoos on ekslik, või vähemalt aetakse siin segi kaks asja. Antiikinimene on üllatavalt pime tuleviku suhtes. Ta ei näe seda, nagu daltonist ei näe punast värvi. Kuid mineviku küljes on ta seevastu tugevasti kinni. Enne kui ta midagi tegema hakkab, astub ta sammu tagasi nagu surmavaks torkeks hoogu võttereero Lagartijo, otsib minevikust olevikusituatsiooni mudelit, ja saanud sealt informatsiooni, sukeldub kaasaega, mille eest teda kaitseb ja mida ühtlasi moonutab kuulsa möödajaku skafander. Seetõttu on kogu tema elamine teatud viisil taaselamine. Niisugune hoiak on arhaiseeriv ja valdavalt iseloomulik antiikinimese käitumisele. Kuid see ei tähenda tundetust aja suhtes, vaid lihtsalt ebatäiuslikku ajataju, mis tuleviku poolelt on puudulik ja möödunu suhtes hüpertrofeerunud. Meid, eurooplasi, on alati tõmmanud tuleviku poole ja meie meelest on kõige olulisem suund ajas see, mis meile algab mõistega "pärast", aga mitte mõistega "enne". Seega on arusaadav, miks meie vaatenurgast näib antiikaja elu kuidagi ajavälisena.

See maania võtta kõike käesolevat mingi laitmatu mineviku pintsettidega on antiikinimeselt üle kandunud tänapäeva filoloogiale. Filoloog on samuti pime tulevi-

ku suhtes. Ka tema liigub tagurpidi, otsib igale olevi-kuhetkele pretsedenti, mida ta lamburiluule kauni sõnaga nimetab selle "allikaks". Ütlen seda sellepärast, et juba antiikajal ilmutasid Caesar'i biograafid täielikku mõistmatust tolle teovõimsa isiksuse suhtes, oletades, et ta püüdis matkida Aleksandrit. Võrdusmärk surus end peale: kui Aleksander ei saanud rahulikult magada, mõtiskledes Miltiadese loorberitest, siis pidi tingimata ka Caesar veetma uneta öid Aleksandri loorberite pärast. Ja nii edasi. Ikka samm tagasi ja tänane jalg eilsesse jälge. Meie kaasaegses filoloogis kajab vastu klassikaline biograaf.

Uskuda, et Caesar üritas teha midagi säärast, mida oli teinud Aleksander — nagu on uskunud peaaegu kõik ajaloolased — tähendab loobuda täielikult teda mõistmast. Caesar on enam-vähem Aleksandri vastand. Maailmariigi idee on ainus, mis neid ühendab. Aga see idee ei pärine Aleksandril, vaid pärslastelt. Aleksandri eeskuju oleks tõuganud Caesarit ida suunas, kuulsusriika lummava mineviku poole. Tema otsustavas lääne-eelistuses aga ilmneb pigem tahe makedoonlasele vastanduda. Liiatigi ei olnud maailmariik, mida plaanitses Caesar, lihtne ekspansioon. Tema kavatsusel oli sügavam tagamõte. Ta tahtis luua Rooma impeeriumi, mis poleks elanud Roomast, vaid perifeeriast, provintsidest, ja see tähendas linnriigi idee lõplikku ületamist. Tähendas riiki, kus kõige erinevamad rahvad teevad koostööd, kus kõik tunnevad end riigiga solidaarsena. Mitte ühte keskust, kes valitseb, ja perifeeriat, kes käsku kuulab, vaid gigantset sotsiaalset moodustist, mille iga liige oleks ühtaegu nii passiivne kui ka aktiivne riigikodanik. Niisugune on tänapäeva riik, mida Caesar'i tulevikualdis geenius imepäraselt ette aimas. Kuid see eeldas Roomavälist, antiaristokraatset võimu, mis küündinuks määratult üle vabariikliku oligarhia, üle tema *princeps*'i, kes

oli üksnes *primus inter pares*. Seda täidesaatvat ja üleüldist demokraatiat esindavat võimu võis kehtastada ainult monarh residentsiga väljaspool Roomat.

Vabariik! Monarhia! Kaks sõna, mille autentne tähendus ajaloos pidevalt muutub ja mida sellepärast tuleb iga hetk uuesti proovile panna, et nende võimaliku sisu suhtes selgusele jõuda.

Caesari usaldusmehed, tema vahetud tööriistad, ei olnud linna arhailise kõrgkihi hulgast, vaid uued inimesed, provintsiaalid, energilised ja teovõimsad isiksused. Tema faktiline minister oli Cornelius Balbo, Cádizis äri-mehe, Atlandi ranniku asukas, "koloniaal".

Kuid uudse riigi antitsipeerimine oli liiga ennekuulmatu: Latiumi pikatoimelised pead ei suutnud teha nii suurt hüpet. Kujutus linnast selle käegakatsutavas materiaalsuses takistas roomlasi "nägemast" uut tüüpi ühiskondliku elu organisatsiooni. Kuidas saavad moodustada riigi inimesed, kes ei ela ühes linnas? Mis liiki oleks see vaevu tajutav ja kuidagi müstiline kokkukuluvus?

Kordan veel: realiteet, mida nimetatakse riigiks, ei ole veresuguluse alusel ühinenud inimeste spontaanne kooslus. Riik saab alguse siis, kui sünni poolest eraldatud rühmad on sunnitud hakkama koos elama. See sund ei ole alasti vägivald, vaid eeldab ajendina mingit ühendavat ettevõtmist, hajusate rühmade jaoks kavandatud ühist ülesannet. Eelkõige on riik koostöö projekt ja programm. Inimesi kutsutakse üheskoos midagi tegema. Riik ei ole veresugulus ega keeleline või territoriaalne ühtsus ega elukoha naabus. Ta ei ole midagi materiaalselt, inertset, antut ja piiratud. Ta on puhtakujuline dünaamika — tahe midagi üheskoos teha — ja tänu sellele ei ole riigiidee millegi füüsilisega piiratud.⁵³

⁵³Vt autori artiklit "Riigi sportlikust päritolust" (*El origen de-*

Ülitabavalt on kujundatud Saavedra Fajardo tuntud poliitiline embleem: nool ja selle all kiri: "Ta kas tõuseb või langeb." See on riik. Mitte asi, vaid liikumine. Riik on igal hetkel miski, mis kuskilt tuleb ja kuhugi läheb. Nagu igal liikumisel, nii on temalgi *terminus a quo* ja *terminus ad quem*. Tehke mis tahes tunnil läbilõige ühe riigi, tõelise riigi elust, ja te leiate kooselu ühtsuse, mis näib põhinevat ühel või teisel materiaalsel atribuudil: varal, keelel, "loomulikel piiridel". Staatiline interpretatsioon suunab tõdemusele, et see ongi riik. Ent peagi märkame, et too inimeste rühm on ühiselt millegagi tegevuses: vallutab võõraid rahvaid, rajab kolooniaid, moodustab föderatsioone muude riikidega; teisisõnu, ületab kogu aeg seda, mis näis tema ühtsuse materiaalse printsiibina. See on *terminus ad quem*, see on tõeline riik, mille ühtsus seisneb just igasuguse antud ühtsuse ületamises. Kui lakkab toimimast see edasiviiv impulss, hukkub riik automaatselt ning juba eksisteerinud ja näiliselt füüsilisele vundamendile — rassile, keelele, looduslikule piirile rajatud ühtsusest pole mingit kasu: riik laguneb, hajub laiali, pihustub olematuks.

Üksnes see riigis toimivate tegurite kaksipidisus — juba olemasolev ühtsus ja teine, avar, mille poole püritakse — võimaldab mõista rahvusriigi olemust. Teatavasti ei ole veel õnnestunud defineerida, mis on natsioon* selle sõna nüüdisaegses tähenduses. Linnriik oli väga selge mõiste, otse palja silmaga nähtav. Kuid uut tüüpi riiklik ühendus, mis tekkis gallialaste ja germaanlaste aladel, Öhtumaad innustanud poliitiline idee on märksa ebamäärasem ja raskemini fikseeritav. Filoloog — meie

portivo del Estado) seerias *El Espectador*, VII köide, 1930.

*Hispaania keeles tähendab *nación* (natsioon) nii rahvast kui (rahvus)riiki. Selle ambivalentsuse edasiandmiseks on tõlkes kasutatud sõna "natsioon". *Tlk.*

päevade ajaloolane —, kes juba loomult on mineviku-
lembene, seisab selle määratu tähtsusega tööga ees pea-
aegu niisama nõutult nagu Caesar või Tacitus, kui nad
oma rooma terminoloogia abil tahtsid määratleda noid
transalpiinseid ja Reini-taguseid või teisel pool Püre-
neesid tärkavaid riike. Nad nimetasid neid *civitas*, *gens*,
natio, mõistes seejuures, et ükski neist nimetustest ei
taba õigesti asja olemust.⁵⁴ Need ei ole *civitas* sel liht-
sal põhjusel, et nad polnud linnad.⁵⁵ Kuid isegi termini
laialivalgavamaks muutmine ja sellega teatud territo-
oriumile viitamine polnud võimalik. Sest uued rahvad
vahetasid ülimalt kergusega oma asukohta või vähemalt
laiendasid või ahendasid neile kuuluvat ala. Ka polnud
need etnilised üksused — *gentes*, *nationes*. Kui kau-
gele me ka ajas tagasi vaataksime, ikka näeme, et uued
riigid on koosnenud mitmest sõltumatut päritolu rühmi-
tisest. Nad olid erineva veresuguluse kombinatsioonid.
Mis siis ikkagi on natsioon, kui teda ei saa defineerida
verekogukonnana ega kindlale territooriumile kinnistu-
nud inimeste hulgana ega muu sama laadi kategooriana?

Nagu alati, nii annab ka vaadeldaval juhul võtme
hoolikas suhtumine faktidesse. Mis torkab silma, kui
mälus taastame ükskõik missuguse "modernse natsioo-
ni" — Prantsusmaa, Saksamaa, Hispaania arengukäigu?
Lihtsalt see, et alge, mis teatud etapil näis rajavat nat-
siooni, minetas hiljem kogu tähtsuse. Kõige esmalt on
rahvus ilmselt hõim ja naaberhõim pole rahvus. Hil-
jem koosneb natsioon juba kahest hõimust, seejärel on
see maakond ja pärastpoole krahvkond, hertsogkond või
"kuningriik". Alguses kuulus rahvuspiirkonda näiteks

⁵⁴Vt Dopsch. *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der euro-
päischen Kulturentwicklung aus der Zeit von Cäsar bis auf Karl den
Grossen*. 1924, II trükk, 2. köide, lk 3, 4.

⁵⁵Roomlased ei sõandanud nimetada linnadeks barbarite asulaid,
olenemata nende asustuse tihedusest. Parema puudusel kutsusid nad
neid *sedes aratorum*.

León, aga mitte Kastiilia; hiljem León ja Kastiilia, aga mitte Aragón. Silmanähtavalt toimivad kaks printsipi: üks avaldub muutuvate ning ikka ja jälle seljataha jäävate vormidena — hõim, maakond, hertsogkond, “kuningriik” —, oma keele või dialektiga; teine on püsiv, sõltumatu, hüppab kõigist neist piiridest üle ja taotleb ühtsust seal, kus esimene nägi just ületamatuid vastuolusid.

Filoloogid — nimetan nõnda neid, kes tänapäeval pretendeerivad nimetusele “ajaloolased” — ilmutavad kõige liigutavamalt kohtlust, kui nad, lähtudes sellest, mida endast kujutavad Lääne natsioonid praegu ja selle põgusa ajavahemiku — viimase kolme sajandi — jooksul, oletavad, et juba Vercingetorix tahtis luua Prantsusmaad, ja just nimelt Saint-Malost kuni Strasbourg’ini, või et Cid Campeador ihaldas *Spania*’t, mis ulatunuks Finisterrest kuni Gibraltarini. Nood filoloogid — nagu lihtsameelne dramaturgki — lasevad peaaegu älati oma kangelastel Kolmekümneaastasessa sõtta minna. Et selgitada, kuidas on moodustunud Prantsusmaa ja Hispaania, oletavad nad, et Prantsusmaa ja Hispaania eksisteerisid eelnevalt prantslaste ja hispaanlaste vaimusilma ees kui kindlapiirilised kujutlused. Otsekui eksisteerimused prantslased ja hispaanlased algusest peale, veel enne, kui olid olemas Prantsusmaa ja Hispaania! Nagu polekski prantslane või hispaanlane olend, kes kujunes alles kahe aastatuhande töö tulemusena!

Kogu tõde on selles, et tänapäeva natsioonid on üksnes tolle muutuva, igikestvale ületamisele määratud printsipi tänapäevalik ilming. See printsip ei avaldu nüüdisajal ei vere- ega keelesuguluses, sest vere- ja keelekogukond on Prantsusmaal ja Hispaanias olnud riigiks ühinemise tagajärg, mitte põhjus; see printsip on nüüd “looduslik piir”.

On hea, kui diplomaat oma teravmeelses väitlus-

kunstis kasutab looduslike piiride mõistet argumentatsiooni *ultima ratio*'na. Kuid ajaloolane ei tohi sellele taha pügeda, nagu oleks see mingi kindel kants. Ei ole see kindel ega isegi mitte piisavalt iseloomulik.

Ärgem unustagem, missugune on ranges mõttes püsitatud küsimus. Tuleb uurida, mis on rahvusriik — kas see, mida tänapäeval tavatsetakse nimetada natsiooniks —, erinevalt teistest riigi tüüpidest nagu linnriik või, minnes teise äärmusse, nagu Augustuse rajatud impeerium.⁵⁶ Et formuleerida probleemi veel selgemini ja täpsemalt, tuleks küsida nii: missugune reaalne jõud on loonud seesuguse miljoneid inimesi suveräänse ühiskondliku võimu alla ühendava struktuuri, mida nimetame Prantsusmaaks, Inglismaaks, Hispaaniaks, Itaaliaks, Saksamaaks? See ei ole eelnev verekogukond, sest igas mainitud kollektiivses kogumis voolavad üpris heterogeensed verevirrad. Ei olnud see ka lingvistiline ühtsus, sest tänapäeval ühte riiki koondunud rahvad rääkisid või räägivad erinevaid keeli. Tõu ja keele suhteline ühtsus, mida nad tänapäeval naudivad — eeldusel, et see on nauding —, on eelneva poliitilise ühendamise tulemus. Seega siis ei tee rahvusriiki ei veresugulus ega keel; pigem on rahvusriik see, mis nivelleerib punalibledest ja artikuleeritud häälest pärit erinevusi. Ja nii on see alati olnud. Harva, et mitte öelda ei kunagi, on ehk riik eelnenud vere- ja keeleidentsusega kokku langenud. Ei ole Hispaania tänapäeval rahvusriik sellepärast, et seal räägitakse kõikjal hispaania keelt⁵⁷, ega olnud Aragón ja Kataloonia rahvusriigid sellepärast, et teatud

⁵⁶ Teatavasti on Augustuse impeerium vastand sellele, mida püüdis rajada tema kasuisa Caesar. Augustus tegutses Pompeiuse, Caesari vaenlase vaimus. Seni parim raamat selle küsimuse kohta on Eduard Meyeri teos *Cäsars Monarchie und das Prinzipat des Pompejus*, Stuttgart—Berlin, 1918.

⁵⁷ Ei vasta ju päriselt tõele seegi, nagu räägiksid kõik hispaanlased

suvaliselt valitud päeval oleksid nende ülemvõimu territoriaalsed piirid kokku langenud aragooni või vastavalt katalaani keele areaali piiridega. Oleksime tõele lähemal, kui respekteriksime kõiki üksikjuhtumeid, mida igasugune reaalsus pakub, ning liituksime järgmise arvamusega: igasugune lingvistiline ühtsus, mis hõlmab teatud ulatusega territooriumi, on peaaegu kindlasti mõne eelneva poliitilise ühinemise sediment.⁵⁸ Riik on alati olnud suur tõlk.

See tõik on ammu teada ja paneb imestama kangekaelsus, millega siiski järelejätmatult väidetakse, nagu oleks natsionaalsuse aluseks veri ja keel. Selles näen ma samavõrra tänamatust kui arusaamatust. Sest prantslane võlgneb oma Prantsusmaa ja hispaanlane tänapäeva Hispaania olemasolu mõnesugusele printsiibile X, mis otseselt on ajendanud kitsa vere- ja keelekogukonna ületamist. Nii et teatud mõttes koosnevad Prantsusmaa ja Hispaania tänapäeval selle vastandist, mis tegi nad võimalikuks.

Analoogilise moonutamisega on tegemist ka sel juhul, kui, soovides põhjendada natsiooni ideed ulatuslikul territooriumil, usutakse avastavat ühtsuse printsiipi, mida veresugulus ja keel ei anna, "looduslike piiride" geograafilistes salajõududes. Siin kohtame sedasama optilist viga. Juhuse tahtel näeme tänapäeval eelmainitud natsioone püsivalt asustavat avaraid maa-alasid mandril või lähedastel saartel. Neist praegusaegsetest piiridest üritatakse teha midagi lõplikku ja spirituaalset. Väidetakse, et need olevat "looduslikud piirid" ja nende "looduslikkusega" osutatakse mingile otsekui maagili-

hispaania keelt, kõik inglased inglise keelt või kõik sakslased ülemsaksa keelt.

⁵⁸ Väljapoole jäävad loomulikult koinee ja *lingua franca* juhtumid, sest need ei ole rahvuskeeled, vaid spetsiifilised rahvusvahelised suhtlusvahendid.

sele ajaloo ettemääratusele maakera pinnakuju alusel. Kuid see müüt haihtub sedamaid, kui sellel rakendada samasugust arutluskäiku, mis näitas vere- ja keelekogukonna kui riigi lätte idee paikapidamatust. Ka antud juhul, kui läheme mõne sajandi minevikku, leiame eest Prantsusmaa ja Hispaania, mis olid killustatud väiksemateks natsioonideks, igaüks oma vältimatute "looduslike piiridega". Piiriäärne mäestik oli ehk madalam kui Püreneed või Alpid ja eraldav veebarjäär kitsam kui Rein, Pas de Calais või Gibraltari väin. Ent see tõestab vaid, et piiride "looduslikkus" on pelgalt relatiivne. See sõltub vastava ajajärgu majanduslikest ja sõjalistest vahenditest.

Kuulsa "loodusliku piiri" ajalooline reaalsus seisneb lihtsalt selles, et ta takistab rahva *A* ekspansiooni rahva *B* aladele. Olles takistuseks *A*-le — nii läbikäimise avardamise kui ka sõjapidamise mõttes —, kaitseb ta ühtaegu *B*-d. Idee "looduslikust piirist" kui millestki, mis on piirist veel loomulikum, eeldab seega lihtsameelselt rahvaste piiramatu ekspansiooni ja ühtesulamise võimalusi. Eilsed või tunaeilsed piirid ei tundu täna prantsuse või inglise natsiooni vundamendina, vaid hoopis vastupidi, takistusena, mida rahvuslik idee ühinemisprotsessi teel kohtas. Ent sellest kogemusest hoolimata tahame omistada lõplikku ja fundamentaalset iseloomu praegustele piiridele, kuigi tänu uutele liiklus- ja sõjapidamisvahenditele ei ole neil tõketena enam mingit tähtsust.

Missugune on siis olnud piiride roll rahvuse kujunemisel, kui nad pole olnud selle positiivne alus? Asi on selge ja äärmiselt oluline, et mõista rahvusriigi põhi-kontseptsiooni võrreldes linnriigi omaga. Piirid on igal konkreetsel hetkel aidanud kindlustada juba saavutatud poliitilist ühendust. Nad pole seega olnud natsiooni algus, vaid ümberpöörduvalt: alguses olid nad

takistuseks, ja alles pärast selle lammutamist sai neist materiaalne abinõu ühtsuse tugevdamisel.

Täpselt samasugune roll on olnud rassil ja keelel. Natsiooni ei moodustanud ühel ega teisel sünnipärasel tunnusel baseeruv kogukond, vaid überpöördult: oma ühinemispüüdlustes pidi rahvusriik alati seisma vastamisi paljude rasside ja paljude keelte, nagu paljude muudegi takistustega. Kui neist oli energiliselt jagu saadud, toimus vere ja keele suhteline unifitseerumine, mis omakorda tugevdas ühtekuuluvust.

Ei jää niisiis teist teed kui vabaneda traditsioonilistest moonutustest, mis rahvusriigi ideele on osaks saanud, ja harjuda mõttega, et just need kolm alget, millel natsionaalsus arvati baseeruvat, moodustasid peamise takistuse tema kujunemisel. On selge, et ühe moonutuse kõrvaldamisel moonutan ma nähtavasti samuti tõde.

Tuleb otsustavalt asuda rahvusriigi saladust otsima tema kui säärast tüüpi riigile iseloomulikest ajenditest, otse tema poliitikast, mitte talle võõrastest, bioloogilist või geograafilist laadi printsiipidest.

Miks ikkagi peeti vajalikuks otsida lähet sünnipäraga määratud rassist, keelest ja territooriumist, mõistmaks kaasaegsete rahvusriikide imelist fenomeni? Sel lihtsal põhjusel, et neis kohtame üksikisiku kokkukuuluvust ja täielikku solidaarsust ühiskondliku võimuga, mis antiikses riigis oli tundmatu. Ateenas ja Roomas moodustas riigi üksnes käputäis inimesi; ülejäänud — orjad, liitlased, provintsiaalid, koloonid — olid vaid alamad. Inglismaal, Prantsusmaal, Itaalias ei ole keegi olnud kunagi ainult riigi alam, vaid alati selle elus osaleja, sellega üks. Kokkukuuluvus riigiga ja riigis, eeskätt juriidilises mõttes, on vormilt olnud väga mitmekesine, olenevalt ajast. On esinenud suuri seisuslikke ja isikliku statuudi erinevusi, suhteliselt privilegeeritud ja suhteliselt taga plaanile tõrjutud klasse; kui aga lähemalt vaadelda iga

ajastu tegelikku poliitilist olukorda ja elada sisse selle vaimu, siis selgub, et iga üksikisik tundis end riigi aktiivse subjektina, osavõtja ning kaastöötajana. Natsioon — selles mõttes, mida see sõna on Läänes juba rohkem kui sajandi jooksul väljendanud — tähendab ühiskondliku võimu “hüpostaatilist ühendust” tema poolt valitsetava kollektiiviga.

Riik on alati, milline ka oleks tema vorm — ürgkogukondlik, antiikne, keskaegne või uusaegne —, ühe inimrühma kutse teistele rühmadele, et koos mingit üritust teoks teha. See üritus, ükskõik missugused ka oleksid selle vaheastmed, seisneb lõppkokkuvõttes teatud laadi ühiselu organiseerimises. Riik ja elukorralduse projekt, inimeste tegevuse või käitumise programm, moodustavad lahutamatu terviku. Mitmesugused riigitüübid tekkivad olenevalt sellest, kuidas ettevõtlik grupp seab sisse koostöö teistega. Nii näiteks ei õnnestu antiikriigil kunagi teistega ühte sulada. Rooma valitseb ja harib Kreeka koloniste Itaalias ja provintside asukaid, kuid ei ülenda neid endaga kokkukuuluvuseni. Linnas endaski ei saavutatud kodanike poliitilist ühtesulamist. Ärgem unustagem, et vabariigi ajal oli Roomas rangelt võttes kaks Roomat: senat ja rahvas. Riiklik ühendus ei läinud kunagi kaugemale eri rahvusrühmade pelgast süsteemi lülitamisest, mis jättis nad üksteisele väliseks ja võõraks. Seetõttu ei saanud ohustatud impeerium lootuda teiste patriotismile ja pidi end kaitsma ainuüksi oma bürokraatliku haldus- ja sõjalise aparadi abil.

Kreeka ja Rooma kõikide grupeeringute võimetus sulanduda üksteisesse johtub sügavatest põhjustest, mille analüüsiks puudub siin paraku koht ja mis lõppkokkuvõttes taanduvad ühele: antiikinimene käsitas koostööd, mis on igasuguse riigi alus, kas seda soovitakse või ei, mõnevõrra lihtsustatult, elementaarselt ning jämedakoeliselt; nimelt kui valitsejate ja valitsetavate dual-

sust.⁵⁹ Rooma asi oli käsutada, aga mitte kuuletuda; teiste asi kuuletuda, mitte käsutada. Niimoodi materialiseerub riik *pomoerium*'is, linn-keskuses, mida müürid füüsiliselt piiravad.

Ent uued rahvad toovad kaasa riigikäsituse, mis on vähem materiaalne. Kui riik tähendab ühise eesmärgiga koostööd, siis on tema olemus puhtdünaamiline — *t e g e v u s*, tegutsev ühiskond. Sellele vastavalt igaüks, kes ühisüritusega liitub, moodustab riigi aktiivse osa, on poliitiline subjekt, kuna rass, veri, geograafiline päritolu ja ühiskonnaklass jäävad teisele tasandile. Mitte endine, minevikku kuuluv, traditsiooniline ja igiammune — ühesõnaga õndunud ja uuendusvõimetu kogukond ei määra poliitilise kooselu palet, vaid tulevikualdis, aktiivselt tegutsev ühiskond. Meid ei ühenda riigiks mitte see, mis olime eile, vaid see, mis me homme hakkame koos tegema. Siit ka see kergus, millega Lääne poliitilised ühendused hüppavad üle igasuguste piiride, mis ahistasid vanaaegset riiki. Ja seda sellepärast, et erinevalt *homo antiquus*'est käitub eurooplane tulevikule avatud inimesena, kes elab teadlikult tulevikus ja sellest lähtudes seab oma samme olevikus.

Seda laadi poliitiline tendents viib vältimatult järjest ulatuslikumate ühenduste moodustamisele, kusjuures põhimõtteliselt ei näi miski suutvat seda peatada. Ühtesulamise võime on piiramatut. Ei ühine ainult rahvad, vaid — mis rahvusriigile veelgi iseloomulikum — iga poliitilise terviku sees sulanduvad kõik sotsiaalsed klassid. Sedamööda kuidas kasvab riik territoriaalselt

⁵⁹Õeldut kinnitab seik, mis esmapilgul näib sellele vastu rääkivat: kodakondsuse andmine kõigile impeeriumi asukatele. Sest osutub, et seda hakati omistama just siis, kui see oli üha enam minetamas poliitilise instituudi iseloomu ja muutus lihtsalt riigi teenimise kohustuseks või pelgaks kodanikuõiguse tiitliks. Tsivilisatsioonilt, milles orjandusel oli põhimõtteline tähtsus, polnud midagi muud oodatagi. Meie "natsioonidele" oli orjandus seevastu üksnes igand.

ja etniliselt, ühtlustub seesmine koostöö. Rahvusriik on oma olemuselt demokraatlik ning sellel on palju otsustavam tähtsus kui valitsemisvormide mis tahes erinevustel.

Huvitav on märkida, et kui natsiooni defineerimisel võetakse aluseks mingi ühtsus minevikus, siis tunnistatakse lõpuks alati parimaks Renani formuleering, sel lihtsal põhjusel, et ühisele verele, keelele ja traditsioonidele on seal lisatud uus atribuut — “igapäevane plebistsiit”. Ent kas ikka mõistetakse, mida see väljend õigupoolest tähendab? Kas me nüüd ei saa sellele anda Renani poolt omistatu suhtes vastasmärgilist sisu, mis kummatigi on palju tõesem?

8.

“Omada ühist kuulsusrikast minevikku, ühist tahtet olevikus; olla üheskoos sooritanud suuri asju, tahta sooritada veelgi enam — need on olulised tingimused, et olla üks rahvas... Minevikust päranduseks kuulsus ja kahetsus, tulevikus realiseerimiseks ühine tegevusprogramm... Ühe natsiooni eksistents tähendab igapäevast plebistsiiti.”

Niisugune on Renani hästituntud formuleering. Kuidas seletada selle erakordset populaarsust? Kahtlemata lisamärkuse vaimukusega. Too idee, et natsioon teostab end igapäevase rahvahääletuse kaudu, mõjub meisse vabastavalt. Ühine veri, keel ja minevik on staatilised, paratamatud, jäigad, inertsed printsiibid; need on vanglad. Kui natsioon põhineks ainult kõigel sellel ja ei millelgi muul, siis oleks ta miski meile seljataha jäänu, millega meil poleks midagi peale hakata. Natsioon oleks siis miski, mis ollakse, mitte aga miski, mida tehakse. Teda poleks mõtet isegi kaitsta, kui keegi teda ründaks.

Kas meile meeldib või ei, kuid inimelu on pidev tegelemine millegi tulevasega. Antud hetkest peale tegeleme sellega, mis hakkab kätte jõudma. Seepärast on

elamine alati, alati tegevus, ilma pausi ja puhkusega. Miks pole seda tähele pandud, et tegevus, igasugune tegevus tähendab mingi tuleviku realiseerimist? Isegi siis, kui tegeleme mälestustega. Teeme seda antud silmapilgul, et vahetult järgneval midagi saavutada, kas või üksnes mõnu mineviku uuesti läbielamisest. Hetk tagasi kangastus see üksildane tagasihoidlik lõbu meie soovitava tulevikuks; seepärast teemegi midagi selle saavutamiseks. Nentigem niisiis: inimese jaoks on mõtet vaid sellel, mis on seotud tulevikuga.⁶⁰

Kui natsioon koosneks üksnes minevikust ja olevikust, ei hooliks keegi selle kaitsmisest rünnaku vastu. Need, kes väidavad vastupidist, on silmakirjatsejad või narrid. Aga juhtub, et rahvuslik minevik projitseerib tulevikku peibutisi — kas reaalseid või kujuteldavaid. Me sooviksime näha tulevikku, milles meie natsioon edasi kehtaks. Seepärast oleme tema kaitseks valmis; mitte

⁶⁰Sellele vastavalt on inimolendi põhihoiak vääramatult futuristlik; see tähendab, ta elab eelkõige tulevikus ja tulevikust. Kummatigi olen antiikaja inimese vastandanud eurooplasele, väites, et esimene oli tulevikule küllaltki suletud ja viimane suhteliselt avatud. Seega on esimese ja teise väite vahel näiline vastuolu. See tekib, kui unustame, et inimene on kahekorruseline olend: ühest küljest on ta see, kes ta on; teisest küljest on tal iseendast teatud ettekujutus, mis vähem või rohkem langeb kokku autentsel tegelikkusega. Ilmselt ei saa meie kujutlused, eelistused, soovid annuleerida meie tõelist olemust, küll aga seda komplitseerida ja moonutada. Antiikinimene muretses tuleviku pärast nüüsamuti nagu tänapäeva eurooplanegi; kuid esimene allutas tuleviku mineviku nõuetele, kuna meie jätame suurema autonoomia tulevikule, uuele kui säärasele. See vastandlikkus — olemuslik ja mitte eelistustest johtuv — õigustab meid iseloomustama eurooplast futuristina ja antiikinimest arhaiseerivana. On tähelepanuväärne, et niipea kui eurooplane ärkab ja iseendast teadlikuks saab, hakkab ta rääkima oma elust kui "modernsest ajast". Teatavasti tähendab "modernne" uut, seda, mis eitab vanu tavasid. Juba XIV sajandi lõpus hakati rõhutama *modernsus*, just selle ajastu kõige põletavamate küsimuste puhul; nii räägiti näiteks *devotio moderna*'st, teatud liiki avangardismist "müstilises teoloogias".

vere, mitte keele, mitte ühise mineviku pärast. Kaitstes natsiooni, kaitseme oma homset, mitte oma eilset.

Just see kajastub Renani fraasis: natsioon kui oi-valine programm homseks. Plebistsiit otsustab tuleviku üle. See, et antud juhul koosneb tulevik ainult mineviku edasikestmisest, ei muuda küsimust vähimalgi määral; see paljastab üksnes tõsiasi, et ka Renani definitsioon on arhaiseeriv.

Seega esindaks rahvusriik poliitilist printsiipi, mis seisab lähemal puhtale riigiideele kui antiikne *polis* või veresugulusega piiritletud araabia "höim". Tegelikult säilitab rahvuslikkuse ideegi küllalt palju mineviku, territooriumi, rassi külge klammerdumise ballasti; ent just sellepärast on üllatav täheldada, kuidas alati pääseb temas võidule puhas, innustava eluprogrammi ümber koondav inimliku ühenduse printsiip. Veelgi enam: ma söändaksin väita, et too minevikutaak ja keskendumine suhteliselt kitsastele materiaalsetele printsiipidele ei ole olnud ega ole iseenesest omane Õhtumaa vaimule, vaid tuleneb rahvusidee erudiitlikust tõlgendusest, mille on andnud romantism. Kui keskajal oleks rahvusriiki käsitatud samamoodi nagu üheksateistkümnendal sajandil, siis oleksid Inglismaa, Prantsusmaa, Hispaania, Saksamaa jäänud sündimata.⁶¹ Sest too interpretatsioon ajab natsiooni teket ajendavad ja kujundavad tegurid segi nendega, mis teda pelgalt konsolideerivad ja säilitavad. Mitte patriotism — öelgem otse välja — ei ole teinud natsioone. Uskuda vastupidist on mõttestamp, millele olen juba vihjanud ja millest Renangi pole oma kuulsas definitsioonis suutnud hoiduda. Kui natsiooni eksisteerimiseks oleks vaja mingi inimrühma ühist minevikku, siis tekib küsimus, kuidas nimetada sedasama inimrühma sellal, kui ta elas omaaegses olevikus, mis tänapäeva

⁶¹Rahvusprintsiip on kronoloogiliselt üks esimesi romantismi sümptomeid XVIII sajandi lõpus.

seisukohast on minevik. Nähtavasti pidi too ühine elu hävima, möödanikku hääbuma, et ta võiks öelda: oleme üks rahvus. Kas pole siin märgata filoloogi, arhivari tsunftiomast piiratust, tema elukutse vaatenurka, mis takistab tal nägemast reaalsust, kui see ei ole minevik? Just filoloogil on vaja eelkõige minevikku, et olla filoloog; kuid enne ühist minevikku pidi natsioon selle ühise looma ja enne selle loomist pidi ta sellest unistama, seda tahtma ja kavandama. Natsiooni eksisteerimiseks piisab, et tal oleks eneseteostuse projekt, isegi kui ta selleni ei jõua, isegi kui selle täideviimine nurjub, nagu on juhtunud nii palju kordi. Sel juhul võiksime rääkida enneaegu otsa saanud natsioonist (näiteks Burgundia).

Hispaania on Kesk- ja Lõuna-Ameerika rahvastega ühine minevik, ühine rass, ühine keel, ja ometi ei moodusta ta nendega ühist natsiooni. Miks? Puudub ainult üks element, mis nähtavasti on määrav: ühine tulevik. Hispaania ei osanud püstitada kollektiivse tuleviku programmi, mis oleks kaasa haaranud neid bioloogiliselt sugulaslikke rühmitisi. Tulevikku otsustav plebistsiit oli Hispaania-vaenulik, ja sel puhul ei maksnud midagi arhiivid, mälestused, eelarvamused, "isamaa". Kui tulevikuprogramm on olemas, toimib kõik see konsolideeriva jõuna; kuid mitte rohkem.⁶²

Niisiis näen ma rahvusriigis ajaloolist struktuuri, mille iseloomu määrab plebistsiit. Kõik, mis ta peale selle näib olevat, on ajutise ja muutuva tähtsusega, puudutab sisu või vormi või kindlustatust, mida plebistsiit parajasti nõuab. Renan avastas valgust kiirgava võltsõna. See võimaldab otsekui röntgenipildis näha ühe natsiooni kõige olulisemat sisestruktuuri, mis koosneb

⁶²Tänapäeval oleme tunnistajaks tohutule protsessile, mis kulgeb täpselt nagu laboratoorne katse; peagi näeme, kas Inglismaal õnnestub pakkuda veenvat tegevusprogrammi, et impeeriumi eri osi oma ülemvalitsuse all koos hoida.

kahest komponendist: esiteks, kõikehõlmava kooseksistenti projekt mõnesuguses ühisürituses; teiseks, inimeste liitumine selle innustava projektiga. Kõikide liitumine loob seesmise tugevuse, mis eristab rahvusriiki kõikidest antiikriikidest, kus ühenduse tekitajaks ja alalhoidjaks oli riigi väline surve mitmesugustele rühmitustele, kuna tänapäeval sünnib riiklik elujõud spontaanselt ja sügavast kokkukuuluvusest "kodanike" vahel. Tegelikult on kodanikud juba riik ega või enda suhtes tunnetada riiki millegi võõrana — see ongi natsiooni puhul uus ja imetore.

Paraku nullistab Renan peaaegu täiesti oma õnnestunud määratluse, sest ta annab plebistsiidile retrospektiivse sisu, sidudes selle juba kindlaskujunenud riigiga, mille püsijäämise see otsustab. Mina pööraksin märgi ümber ja rakendaksin seda natsioonile *in statu nascendi*. See on oluline moment. Sest tõeliselt ei ole rahvusriik kunagi lõplikult valmis. Selle poolest ta erinebki teistest riigitüüpidest. Natsioon on alati kujunemas või lagunemas. *Tertium non datur*. Emb-kumb, kas ta saab juurde või kaotab poolehoidjaid, vastavalt sellele, kas nende riik antud ajal esindab jõulist üritust või mitte.

Seepärast oleks üpris õpetlik rekonstrueerida nende ühendavate ürituste jada, mis üksteise järel on sütitanud Lääne inimeste meeli. Siis ilmneks, kuidas eurooplane pole neist elanud mitte ainult ühiskondlikus, vaid ka kõige privaatsemas sfääris; kuidas ta on end "vormis hoidnud" või demoraliseerunud, olenevalt sellest, kas mingi plaan on silmapiiril või ei.

Niisuguse uurimuse valguses paistaks selgesti veel teinegi seik. Vanaaja inimeste riiklikel projektidel ei olnud peaaegu mingeid kitsendusi — just sellepärast, et nad ei eeldanud ühendavat poolehoidu inimrühmadel, kelle suhtes need olid kavandatud, just sellepärast,

et riik iseenesest jäi alati fataalselt suletuks hõimu või linna piiridesse. Üks rahvas — pärslased, makedoonlased või roomlased — võis ühtsele ülemvõimule allutada millised planeedi osad tahes. Ja et see ühtsus ei olnud autentne, seesmine ega definiitivne, siis ei sõltunud ta muudest tingimustest peale vallutaja sõjalise ja administratiivse suutlikkuse. Lääne rahvuslik ühinemine on seevastu pidanud läbima rea vältimatuid etappe. Meid peaks rohkem mõtlema panema tõsiasi, et Euroopas pole võimalikuks saanud ükski seda mõõtu impeerium, mileni küündisid pärslaste, Aleksandri või Augustuse valdused.

Rahvusriikide tekke protsessil Euroopas on alati olnud järgmine rütm. *E s i m e n e e t a p p*. Eriline läänelik instinkt, mille kohaselt riiki tajutakse kui mitme rahva sulandumist poliitilise või kõlbeline kooselu ühikuks, hakkab mõjuma geograafiliselt, etniliselt ja lingvistiliselt kõige lähematele rühmadele. Mitte sellepärast, et nimetatud lähedus rajaks natsiooni, vaid et lähedalseisjate erinevusi on kõige kergem ületada. *T e i n e e t a p p*. Konsolidatsiooni ajajärk, mille jooksul teisi, uuest riigist eemale jäänud rahvaid käsitatakse kui võõraid ja enam-vähem vaenulikke. Sel perioodil ilmneb rahvusliku protsessi eksklusiivsuse, riigi enesessesulgumise tendents; ühesõnaga hoiak, mida tänapäeval nimetame *n a t s i o n a l i s m i k s*. Ent tõsi on see, et sellal kui poliitiliselt suhtutakse teistesse kui võõrastesse ja konkurentidesse, elatakse majanduslikus, vaimses ja moraalses mõttes nendega koos. Natsionalistlikud sõjad toimivad tehnilisi ja vaimseid erinevusi nivelleerivalt. Ajaloo käigus traditsioonilised vaenlased sarnastuvad.⁶³ Vähehaaval hakkab maad võtma arusaam, et need vaenulikud rahvad kuuluvad sinna samasse inim-

⁶³Ehk küll nii tekkinud homogensus austab, aga mitte ei hävita algset pluraalsust.

konna ringi kuhu meie riikki. Siiski peetakse neid ikka veel võõraks ja vaenulikuks jõuks. K o l m a s e t a p p . Riik on täielikult konsolideerunud. Nüüd kerkib esile uus plaan; ühineda rahvastega, kes eilseni olid vaenlased. Kasvab veendumus, et nad on moraalilt ja huvidelt meiesarnased ja et koos moodustame ühe rahvusringi teiste, kaugemate ja veel võõramate rühmitiste suhtes. Siis ongi küps uus rahvuslik idee.

Selgitan näite varal, mida tahan öelda. Tavaliselt väidetakse, et juba Cidi päevil oli Hispaania — *Spania* — olemas rahvusliku ideena, ja väite usutavuse tagamiseks lisatakse, et sajandeid varem rääkinud Püha Isidoruski "Emakesest Hispaaniast". Minu meelest on see jäme viga ajaloolises perspektiivis. Cidi aegadel alles hakati sepitsema Leóni ja Kastilia ühendamist ja selles ühenduses kätkes ajastu rahvuslik, poliitilises mõttes tõhus idee. *Spania* seevastu oli põhiliselt erudiitlik kontseptsioon; igal juhul üks paljudest viljakatest ideedest, mis Rooma impeerium oli külvanud Öhtumaa pinda. "Hispaanlased" olid harjunud kuuluma ühte haldusüksusse, mida ühendas Rooma ülemvõim, olema üheks impeeriumile alluvaks d i ö t s e e s i k s . Aga see geograafilis-administratiivne mõiste oli pelgalt väline, seesmise inspiratsioonita moodustis, ja ei mingil juhul püüdluste objekt.

Tahetagu seda ideed elujõuliseks pidada juba XI sajandil, ometi ollakse sunnitud tõdema, et mõjult ja selguselt ei küündinud see isegi Hellase ideeni IV sajandi kreeklaste hulgas. Ja siiski polnud Hellas kunagi tõeline rahvusidee. Tegelik ajalooline vastavus oleks pigem niisugune: IV sajandi kreeklastele oli Hellas ning XI ja isegi XIV sajandi "hispaanlastele" *Spania* see, mis XIX sajandi "eurooplastele" oli Euroopa.

Siit nähtub, kuidas rahvusliku ühinemise üritused jõuavad kätte omal ajal, nii nagu helid mingis meloo-

dias. Pelk eiline sugulustunne peab ootama homseni, et puhkeda rahvusliku inspiratsiooni lõomas. Ent seevastu on peaaegu kindel, et tema tund tuleb.

Eurooplaste jaoks on praegu koitmas aeg, mil Euroopa võib muutuda rahvusideeks. Ja sellesse uskumine tänapäeval on palju vähem utoopiline, kui oluks XI sajandil ühtse Hispaania või Prantsusmaa enustamine. Mida truumaks oma autentsele olemusele jääb Lääne rahvusriik, seda otsesemalt areneb ta tervet mandrit hõlmava hiigelriigi suunas:

9.

Vaevu olid Lääne rahvusriigid paisunud oma praeguste piirideni, kui nende ümber ja all joonistus taustana välja Euroopa. Sellel ühisel maastikul liigub ta renessansist alates ja selle euroopaliku maastiku moodustavad nimelt rahvusriigid, kes endalegi märkamatult hakkavad juba eemalduma oma sõjakast pluraalsusest. Prantsusmaa, Inglismaa, Hispaania, Itaalia, Saksamaa tülitsevad omavahel, sõlmivad üksteise vastu liite, tühistavad neid ning moodustavad uuesti. Aga kõik see, nii sõda kui rahu, tähendab elamist koos nagu võrdne võrdsega, mis ialgi, ei sõjas ega rahu, poleks saanud sündida Rooma ja keltibeeride, gallialaste, brittide või germaanlaste vahel. Ajalugu tõstis kõigepealt esile tülisid ja üldiselt poliitikat, mis on hilisem pinnas ühtsuse viljale; aga sellal kui vaenlasega võideldi ühel maatükil, kaubeldi temaga sajal, vahetati ideid ja kunstivorme ning usukombeid. Võiks öelda, et too lahingukära oli üksnes eesriie, mille taga seda visamalt töötasid rahu kangasteljed, põimides ühte vaenutsevate rahvaste elu. Iga uue põlvkonnaga suurenes vaimne homogeensus. Või kui soovitakse täpsemat ja ettevaatlikumat sõnastust, siis öelgem nii: prantslased, inglased, hispaanlased olid, on ja jäävad vaimult nii erinevaks kui iganes;

kuid neil on ühesugune psüühiline plaan või arhitektuur ja eelkõige järjest ühisem sisu. Ühiseks muutuvad religioon, teadus, õigused, kunst, sotsiaalsed ja erootilised väärtused. Ent need moodustavad vaimse substraadi, millest elatakse. Homogeensus osutub veel suuremaks kui inimhingede vormimisel ühe ja sama šablooni järgi.

Kui tänapäeval vaeksime oma vaimset pagasit — tõekspidamisi, norme, soove, eelarvamusi —, siis märkaksime, et suurem osa kõigest sellest ei tule prantslasele mitte tema Prantsusmaast ega hispaanlasele tema Hispaaniast, vaid Euroopa ühisest *fundus*'est. Tegelikult domineerib eurooplane tänapäeval igaühes meist prantslase, hispaanlase või muu meid omavahel eristava rahvuse üle. Kui teha mõtteline eksperiment ja sundida meid elama sellega, mis me "natsionaalidena" endast kujutame, kui näiteks pelga fantaasia abil jätta keskmine prantslane ilma kõigest, mida ta teistelt kontinendi maadelt saaduna tarvitab, mõtleb, tunneb, siis tabaks teda kabuhirm. Ta hoomaks, et üksnes allesjäänuga ei ole tal võimalik elada, et neli viiendikku tema siseilmast on euroopalik ühisvara.

Pole vist midagi tähtsamat, mida võiksime teha meie, kes me elame planeedi selles osas, kui täita töotust, mis juba neli sajandit on kõlanud sõnas *Euroopa*. Sellele vastandub ainult vanade "natsioonide" eelarvamus, minevikuline rahvusidee. Nüüd selgub, kas ka eurooplased on Loti naise lapsed ja püüavad kangekaelselt teha ajalugu, pea tahapoole pööratud. Vihjasime Roomale ja antiikmaailmale üldse kui hoiatavale näitele; teatud tüüpi inimestel on väga raske hüljata kord pähe võetud riigiideed. Õnneks ei ole rahvusriigi idee, mille eurooplane on teadlikult või ebateadlikult maailmale andnud, erudiitlik, filoloogiline idee, millisena seda on ülistatud.

Resümeerin nüüd selle essee põhiseisukohad. Tänapäeval kannatab maailm ranga moraalikriisi all, mis muude sümptomite kõrval avaldub üüratus masside mässus, mille lätteks on Euroopa moraalne langus. Viimasel on palju põhjusi. Üks peamisi seisneb võimu keskmehihkumises, mis varem asus meie kontinendil, mille mõju ulatus üle kogu maailma. Euroopa ei ole enam kindel, kas ta valitseb, ega tea muu maailm, kas teda valitsetakse. Ajalooline ülemvõim on laiali hajunud.

Enam ei valitse "täiuse ajastu", sest see eeldaks selget, ettemääratud, ühetähenduslikku tulevikku, nagu oli XIX sajandil. Toona usuti teadvat, mis juhtub homme. Nüüd aga avanevad silmapiiril jälle uued tundmatud kaugused, sest ei teata ju, kes hakkab valitsema, kuidas jaotub võim maakeral. Kes, see tähendab, missugune natsioon või rahvaste rühm, seega siis, missugune etniline tüüp; seega siis, missugune ideoloogia, missugune eelistuste, normide, elu edasi viivate jõudude süsteem...

Keegi ei tea, missuguse raskuskeskme poole hakkavad lähitulevikus graviteerima inimsaatused, ja seetõttu elab maailm häbiväärse ajutisuse tähe all. Kõik; kõik, mis tänapäeval tehakse avalikult või privaatsetel — isegi intiimvaldkonnas —, on ajutine, välja arvatud vahest mõne teadusharu mõned osad. Õigesti teeb see, kes ei usu kõike, mida tänapäeval propageeritakse, ekshibeeritakse, katsetatakse ja üles kiidetakse. Kõik see kaob kiiremini, kui tuli. Kõik, alates spordimaaniast (maaniast, mitte spordist endast) kuni vägivallani poliitikas; alates "uuest kunstist" kuni päikesevannideni naeruväärsetel moeplaažidel. Millelgi säärasel ei ole juuri, sest kõik see on pelk väljamõeldis sõna halvas tähenduses, samaväärne kerglase kapriisiga. Selles pole mingit loomingut, mis lähtuks elu olemuslikust alusest; seda ei ajenda ehtne ind ega tarve. Lühidalt, kõik see on eluliselt võlts. Tegemist on vastuolulise elustiiliga, mis jutlustab siirust ja on sa-

mal ajal pettus. Olemises on tõde vaid siis, kui me tema avaldusi tunnetame vääramatult vajalikena. Tänapäeval ei ole ühtegi poliitikut, kes tunnetaks oma poliitika vältimatust, ja mida äärmuslikumad on tema žestid, seda kergekaalusisemad, vähem predestineeritud need on. Tugeva juurestikuga, autohtoonne saab olla ainult niisugune elu, mis koosneb paratamatusest. Kõik muu, see, mida võime oma suva järgi võtta või jätta või asendada, on igal juhul elu võltsing.

Tänapäeva elu on interregnumi vili, tingitud vaakumist ajaloolise maailma kahe organisatsiooni vahel — selle, mis oli, ja selle, mis tuleb. Seepärast on ta olemuselt ajutine. Ja nii ei tea mehed õieti, missuguseid põhimõtteid tõeliselt teenida, ega naised, missugust tüüpi mehi nad tegelikult eelistaksid.

Eurooplased ei oska elada, kui nad pole haaratud mingisse suurde ühendavasse üritusse. Kui see puudub, käivad nad alla, lõtvuvad, nende hing läheb liimist lahsti. Tänapäeval seisame niisuguse olukorra ees. Ringkonnad, mida siiani on nimetatud natsioonideks, saavutasid sada aastat või pisut vähem tagasi maksimaalse ulatuse. Nendega pole enam midagi peale hakata, neist saab üksnes üle astuda. Nad ei ole enam muud kui minevik, mis kuhjub eurooplase ümber ja alla, teda ahistades ja koormates. Et meis pulbitseb suurem vitaalsus kui eales, tunneme kõik, et õhk iga natsiooni sees on hingamiskõlbmatu, läppunud. Iga rahvusrükk, mis varem oli avatud ja hästi õhutatud ruum, on muutunud provintsiks, "sisemaaks". Euroopa supernatsioonis, mida vaimusilma ees näeme, ei saa ega tohi praegune pluraalsus kaduda. Kui antiikriik hävitas rahvaste eripära või jättis selle passiivse elemendina väljapoole oma struktuure või äärmisel juhul konserveeris muumiana, siis tänapäeva rahvusidee, mis on absoluutselt dünaamiline, nõuab,

et see Õhtumää elule igiomane pluralism jääks aktiivse-
na püsima.

Kogu maailm tajub uute eluprintsiipide pakilist vajadust. Aga nagu niisuguste kriiside puhul alati juhtub, püüavad mõned olukorda päästa just iganenud põhimõtete turgutamise teel. Sellega on seletatav viimaste aastate "natsionalistlikud" puhangud. Ja nii on — kordan — alati juhtunud. Viimne leek on kõige pikem. Viimne ohe kõige sügavam. Kadumise eelõhtul muutuvad piirid haiglaselt tundlikuks — nii militaarsed kui majanduslikud piirid.

Aga kõik need natsionalismid on umbteed. Proovige neid projitseerida homsesse, ja te tunnete tõket. Sealtkaudu ei pääse kuhugi. Natsionalism on alati rahvust kujundavatele jõududele vastupidiselt toimiv tegur. Esimene on eksklusivistlik, viimased aga inklusivistlikud. Rahvusriigi konsolideerumise ajajärgul on natsionalismil siiski ka positiivne väärtus ja ta on ülev ideaal. Kuid Euroopas on kõik juba ülearugi konsolideerunud ja natsionalism pole muud kui maania, käepärane ettekääne, et kõrvale hiilida kohustustest projekteerida uusi suurejoonelisi üritusi. Vahendite lihtsus, millega natsionalism opereerib, ja inimeste kategooria, keda see vaimustab, paljastab liigagi selgesti, et tegemist on loova ajaloolise liikumise vastandiga.

Üksnes otsus luua mandri rahvastest üks suur natsioon paneks Euroopa elu uuesti täisvereliselt tuikama. Euroopa saaks tagasi usu iseendasse ja hakkaks siis automaatselt esitama endale kõrgeid nõudeid, distsiplineeruks.

Olukord on märksa kardetavam, kui üldiselt arvatakse. Mööduvad aastad, ja eurooplane riskib harjuda selle toonusevaese eluga, mida ta praegu elab; harjuda sellega, et ta ei valitse teisi ega ennastki. Sel juhul haih-

tuvad peagi olematusse kõik tema voorused ja parimad võimed.

Kuid Euroopa ühinemise vastu on konservatiivsed klassid, nagu natsiooni kujunemise protsessis alati on olnud. See võib nende jaoks kaasa tuua katastroofi, sest üldisele ohule, et Euroopa lõplikult demoraliseerub ja kaotab kogu oma ajaloolise energia, lisandub teine, väga konkreetne ja vahetult ähvardav oht. Kui kommunism Venemaal võitis, uskusid paljud, et punane tulv ujutab üle kogu Öhtumaa. Mina seda arvamust ei jaganud. Vastupidi, noil aastail kirjutasin, et vene kommunism on maailmavaade, mida ei võta omaks eurooplased, inimtõug, kes oma ajaloo kestel on kõik püüdlused ja innu asetanud Individualismi kaardile. Aeg on edasi läinud ja toonased muretsejad tänaseks rahunenud. Nad on rahulikud praegu, mil kohasem oleks just rahu kaotada. Sest nüüd võib küll Euroopa peale valguda kõike oma teelt pühkiv võidukas kommunism.

Minu oletus on järgmine: nagu varem, nii ei huvita eurooplast sisu poolest nüüdki kommunistlik kreedo *à la russe*; see ei kütkesta teda ega kujuta tema jaoks mingit ihaldusväärset tulevikku. Ja mitte triviaalsetel põhjustel, millest sõnaohtralt pasundavad uue usu apostlid, kes on nõnged, kurdid ja silmakirjalikud nagu kõik apostlid. Lääne *bourgeois* teab väga hästi, et ka ilma kommunismita on päevad loetud inimesel, kes elatub ainuüksi rendisest ja pärandab selle oma lastele. Mitte see ei immuniseeri Euroopat vene usu vastu, ja veelgi vähem hirm. Tänapäeval tunduvad meile küllaltki naeruväärsena suvalised oletused, millele aastat paarkümmend tagasi rajas oma vägivaldaktika Sorel. Kodanlane ei ole arg, nagu tema arvas, ja nüüdisajal on ta vägivaldaks enam valmis kui töölisel. Kellelegi pole saladus, et kui Venemaal saavutas võidu bolševism,

siis seepärast, et seal puudus kodanlus.⁶⁴ Fašism, olles väikekodanluse liikumine, on osutunud vägivaldsemaks kui kõik töölisliikumised kokku. Niisiis ei takista ükski seda laadi asjaolu eurooplast täiskäigul kommunismi kihutamast, vaid põhjus on märksa lihtsam ja algsem: eurooplane ei näe kommunistlikus organisatsioonis eeldusi inimliku õnne kasvuks.

Ja ometi tundub mulle — kordan — liigagi võimalik, et lähiaastatel satub Euroopa vaimustusse bolševismist. Mitte selle pärast, vaid sellest hoolimata.

Kujutlegem, et "viisaastaku plaan", mille realiseerimiseks sovetlik valitsus teeb herkuleslikke pingutusi, saavutab ettekavatsetu ja tohutu Venemaa majandus mitte ainult ei taastu, vaid puhkeb külluslikult õitsele. Olgu bolševismi sisu milline tahes, igal juhul on ta hiiglaslik katse inimkonna probleemide lahendamiseks. Selle lipu all on inimesed otsustavalt asunud uuendustele ja elavad pingsalt ning kõrge distsipliiniga, mida neisse süstib andumus. Kui tõrges kosmiline aine, mis ei hooli inimeste entusiasmist, ei nurja sootuks seda üritust, kui ta sellele pisutki läbipääsu võimaldab, siis lööb selle suurejoonelise ettevõtmise hunnitu sära kui uus helen-dav tähtkuju meie maailmajao silmapiiri kohal loitma. Kui samal ajal Euroopa jääb edasi viimaste aastate vääritusse veeteerimisse, närvinõrkusse distsipliini puudumise tõttu, nägemata uusi elusihte, kuidas saaks ta siis vältida tolle üleva algatuse nakatavat toimet? Loota, et eurooplane võiks süttimata kuulata seda kutset uutetele t e g u d e l e , kui temal endal pole teist, samaväärset lippu, mida uhkelt vastu lehitada, tähendab seda, et eurooplast ei tunta. Selleks et teenida midagi, mis annaks elule mõtte, ja põgeneda omaenese eksistent-

⁶⁴Sellest peaks piisama meie lõplikuks veenmiseks, et Marxi sotsialismil ja bolševismil kui kahel ajaloolisel fenomenil on vaevu midagi ühist.

siaalsest tühjusest, võib eurooplane hõlpsasti alla neelata oma vastuväited kommunismile ja lasta end kaasa kiskuda kui ka mitte selle olemusest, siis selle moraalsest žestist ometi.

Ma näen Euroopa kui suure rahvusriigi loomises ainusat üritust, mis võiks vastanduda "viisaastaku plaani" triumfile.

Poliitilise ökonomia eriteadlased väidavad, et tolle triumfi tõenäosus on isenesest väga väike. Ent oleks tõepoolest liiga närune, kui antikommunism rajaks kõik oma lootused vastase ainelistele raskustele. Kommunismi läbikukkumine oleks võrdväärne ülemaailmse kokkuvarisemisega, kõikide ja kõige, tänapäeva inimese igakülgse lüüasaamisega. Kommunism tähendab ekstravagantset "moraali" — midagi moraalitaolist. Kas poleks väärikam ja viljakam seada tolele slaavi moraalile vastu uus Lääne moraal, uue eluprogrammi innustus?

(Järgneb)

AKADEEMIA

Akadeemia on kultuuriajakiri, mis taotleb vahendada eri teadusharude tänapäevast taset ja arengut.

Akadeemia ilmub 12 korda aastas, kokku u 2700 lk.

Tellimisindeks 78 163. Tellimine kvartaliks maksab 13 rubla 50 kop, poolaastaks 27 rubla, aastaks 54 rubla.

AKADEEMIA MÜÜVAD KA RAAMATUPOED.
VARASEMAID NUMBREID SAATE OSTA TARTU
TUST ÜLIKOOLI POEST LOSSI TÄNAV 24.

1991. ja 1992. aasta üksiknumbrid on müügil *Akadeemia* toimetuses. Neid saate tellida ka postiga, kui saadate Tartu Kommertspanka rahakaardiga *Akadeemia* arvele (nr 1345043) iga numbri eest 7 rubla (koos postikuluga) ja märgite lõigendile soovitud numbrid.

Aadress: *Akadeemia*, Küütri 1, Tartu.

Postiaadress: *Akadeemia*, Postkast 80, Postimaja, Tartu 202 400,

Eesti/Estland/Estonia.

Tel.: 31373, 31117.

AKADEEMIA

Editor-in-chief: Ain Kaalep

Editors: Eduard Parhomenko, Mart Orav, Jaan Iso-
tamm, Toomas Kiho

Akadeemia is a monthly of the Estonian Writers' Union.

Akadeemia is published 12 times a year, all in all approximately 2700 pp.

Subscription rates with postage for 1992: USD 68 (for institutions), USD 51 (for individuals).

Single issues USD 6.

Back issues for 1991 USD 5.

Please transfer the payment to our account no. 99-42 149 169 with Tartu Kommertspank, Tartu, through crediting the account no. 1345043-419 AKADEEMIA of Tartu Kommertspank with Svenska Handelsbanken, 106 70 Stockholm, Sweden, and mail the check and following notice to *Akadeemia*.

Please enter my AKADEEMIA subscription for 1992

Single issues for 1992

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1991

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Name or institution

Address

Country

Enclosed is the check totaling USD

Please mail to: *Akadeemia*, Postkast 80, Postimaja, Tartu 202 400, Eesti/Estland/Estonia.

CONTENTS

Reflections on laws of nature	<i>Charles Villmann</i>	3
Epilogue: A Socratic dialogue	<i>James Murphy, Albert Einstein</i>	12
In addition to the Socratic dialogue	<i>Meelis Wiiret</i>	23
Pragmatism and philosophy. I	<i>Richard Rorty</i>	29
A story about seven beggars	<i>Rabbi Nachman of Bratslav</i>	58
Exercitia spiritualia	<i>Ignacio de Loyola</i>	84
On Jesuits in old-time Tartu and at present	<i>Vello Helk</i>	103
Karelians — the perishing native population of Russian Karelia	<i>Ott Kurs</i>	120
Karelian tragedy	<i>Arvo Tuominen</i>	137
Documents on «forest brothers» and resistance movement in Estonia. IV		163
Review: What is Baltic identity? <i>Regional Identity under Soviet Rule: The Case of the Baltic States.</i> Eds. Dietrich André Loeber, V. Stanley Vardys, Laurence P. A. Kitching. (Publications of the Association for the Advancement of Baltic Studies 6.) Hackettstown, N. J., 1990.	<i>Toomas Karjahärm</i>	171
Editorial note. Summaries		176
The Revolt of the Masses. VI	<i>José Ortega y Gasset</i>	191

СОДЕРЖАНИЕ

Размышления о законах природы	<i>Чарльз Вильманн</i>	3
Эпилог: Диалог Сократа	<i>Джемс Мэрфи, Альберт Эйнштейн</i>	12
В дополнение к сократовскому диалогу	<i>Меэлис Вийрет</i>	23
Прагматизм и философия	<i>Ричард Рорти</i>	29
История о семи нищих	<i>Раввин Нахман из Братслага</i>	58
Упражнения духа	<i>Иньиго де Лойола</i>	84
Иезуиты в истории Тарту и сегодня	<i>Велло Хельк</i>	103
Угасающие племена: Карелы Восточной Карелии	<i>Отт Курс</i>	120
Карельская трагедия	<i>Арво Туоминен</i>	137
Документы о «лесных братьях» и о движении сопротивления в Эстонии. IV		163
Рецензия: Что такое балтийский идентитет? <i>Regional Identity under Soviet Rule: The Case of the Baltic States.</i> Eds. Dietrich André Loeber, V. Stanley Vardys, Laurence P. A. Kitching. (Publications of the Association for the Advancement of Baltic Studies 6.) Hackettstown, N. J., 1990.	<i>Тоомас Карьяхярм</i>	171
От редакции. Резюме		183
Восстание масс. VI	<i>Хосе Ортега-и-Гассет</i>	191

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163

Hind rbl. 8.—